

કો ડિ યાં

[કા વ્ય સં ગ્ર હ]

કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી

ચિત્રો : સોમાલાલ શાહ

૪૦૫ ૧૭-૪-૧૧

પ્રકાશક

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશનમંદિર

ભાવનગર

૧૯૬૦

૧-૪-૦

મે

પ્રકાશક :

ગોપાળનાથ મનમથાન પિપ્પલ
મીરાંદિપુરમીં પ્રકાશનમીં
ભાવનગર.

પહેલી વાર : : : ૧૯૭૪
મીલ ૭૭૭

મુદ્રક :

પારી. ભીખાભાઈ ગોપાળજી
શ્રીસરસ્વતી : : : જાપખાલું
ભાવનગર

બે બોલ

ભાઈ કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણીને ગુજરાત
ઓળખે છે; આ સંગ્રહથી વધારે
ઓળખશે.

ભાઈ શ્રીધરાણી અને સમાજની વચ્ચે
પ્રસ્તાવનાનો લાંબો અંતરાય હું શા માટે
નાખું ? જે કાંઈ બોલવું હોય તે આ
સંગ્રહ ભલે બોલે

આ સંગ્રહ માટે લેવાયેલ કેટલાંક કાવ્યો
જુદાં જુદાં સામયિકોમાં આવી ગયાં છે.
તે ફરી વાર અહીં છાપવા આપવા બદલ
તે તે સામયિકોનો એકીસાથે અહીં ઉપ-
કાર માનું છું.

નાનાભાઈ.

અ તુ ક મ ણિ કા

—*—*—*—

વિસ્તાર	નામ	પૃષ્ઠ
૧	કોટિયાં	૧
૨	ધર્મત્રિશૂળ	૨૩
૩	ભરતી મોજાં	૩૭
૪	સ્થાનિતાપલિ	૬૩
૫	જલનરંગ	૭૫
૬	પગલાં	૮૬
૭	વ્યક્તિવિશેષને	૯૬
૮	ગાંદરણાં	૧૧૩
૯	કથાકાવ્યો	૧૨૧
૧૦	જન્મત્રયી	૧૬૧
૧૧	પાંચીકરણ	૧૬૯
૧૨	ટાઢાં ટળુકલાં	૧૮૧
૧૩	અને ળીજાં કાવ્યો	૧૯૧
૧૪	ગીતમાલ્ય	૨૩૫
કા . લ . ક . મિ . કા	૨૪૭

—*—*—*—

લેખક તરફથી

અત્યાર સુધીનાં મારાં પ્રસિદ્ધ-અપ્રસિદ્ધ
કાવ્યોમાંથી થોડાં અહીં એકઠાં કર્યાં છે.

ભાવનગર

૬, ૩, '૩૪

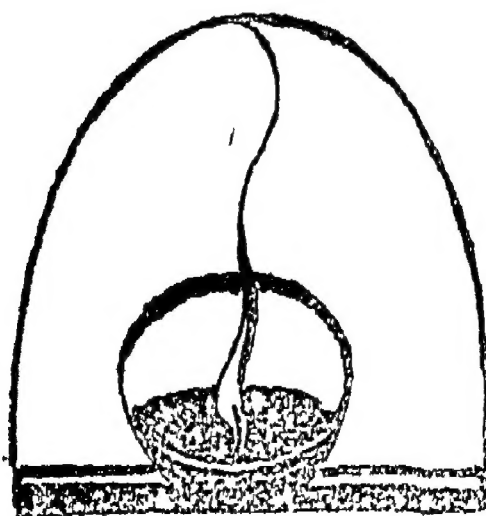
}

કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી

.....જીવનદેવતા મંદિરે !

હેયાતણું હું રચું એક કોડિયું !

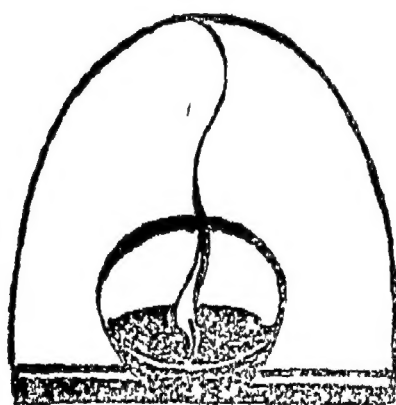
આંસુ સર્પાં, દીપકતેલ સાંપડ્યું !

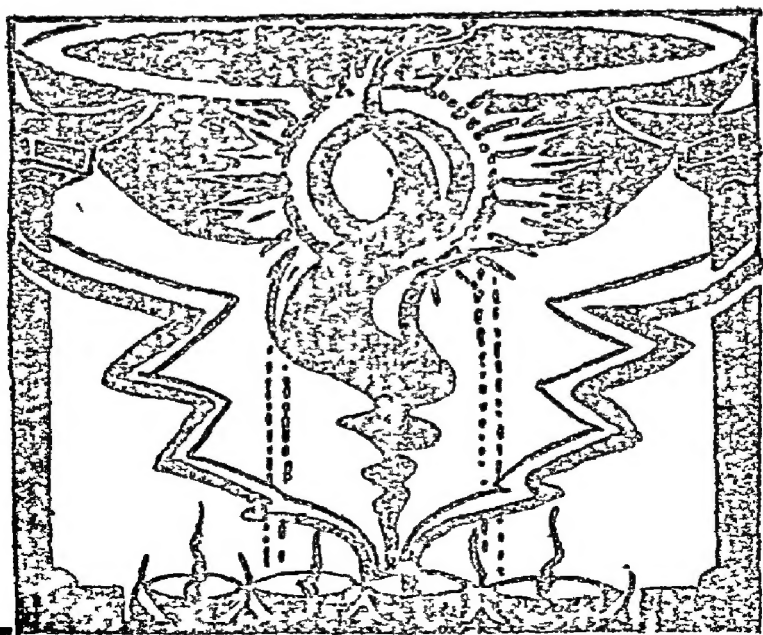
.....જીવનદેવતા મંદિરે !

હૈયાતાણું હું રચું એક કેલિયું !

આંસુ સર્વાં, દીપકતેલ સાંપડ્યું !

કો ડિયાં

આ દ્વીપમાળા બે અટારીઓમાં ગોઠવી છે. બન્ને એકાદ વર્ષને અન્તરે ‘કૌમુદી’ માં પ્રસિદ્ધ થઈ છે. આમાં જીવન-દેવતાને ધરેલા ઊર્મિપ્રદીપોનો સમાવેશ છે. જીવનદેવતા અને જીવનના સંબંધાયુમાં બુદ્ધબુદ્ધની માફક ઉપસી આવતી કેટલીક ધન્ય ક્ષણોને આમાં ટપકાવી લેવામાં આવી છે. પહેલી અટારી શણગારતી વેળા વિદ્યાપીઠના સૈનિક તરીકે અહિંસક સંત્રાંમમાં હતો. બીજી અટારી શાંતિનિકેતનમાં ગોઠવી; એટલે ઠીંકરા ઉપર સહેજ રંગો પૂરાયા છે, અને શિખાનું અજવાળું પ્રગ્લન બન્યું છે. થોડાએક મને અત્યંત પ્રિય થઈ પડેલા બંગાળી શબ્દો અને પ્રયોગો પણ એમાં સરકી ગયા છે તે મારા લક્ષ બહાર નથી.

કોડિયાં

(૧) અટારી પહેલી . . . ૩

(૨) અટારી બીજી . . . ૧૧

અટારી પહેલી

: ૧ :

ચડી ચડી પર્વતની કરાડો,
પૂજારી કેા મંદિર તાહરે જતો;
પૂજા કરી પાવન અંતરે થતો,
પૂજા તણા માર્ગ ન મેં સ્વીકાર્યો.

ધણં દીવો સાગરમાં પ્રકાશના ?
કદી ધમંડી નથી હું થયો પ્રભો !
સુવાસીને મંદિર લાવું સૌરભો ?
નથી ક્યાં કર્મ કદી શુમાનનાં !

અંધારના ધુમ્મટ ઘોરમાં પડ્યો,
આંધી ઉરે એક મહાન વાઈ;
દીવી ધીમી અંતરની ખુઝાઈ,
અને ધ્રુવો અંતર ચક્ષુને નડ્યો.

પૂજારીને મંદિર આવશે, પ્રભુ ?
પ્રદીપવા અંતર દીપ—કેાડિયું ?

: ૨ :

મહેલથી નિત્ય જતાં સરોવરે,
તને પગે કંટક ખૂબ વાગતા;
ગુલાબ ને ડાલર પાથર્યાં થરે,
કરેલ તેં ગાકળખિંદુ છાંટણાં.

સુકોમળે ડંગથી પાંખડીને
તને પીડાતો નીરખી શકી ના;
“ હૈયા તણી આંગડીઓ ઘડી બે,
ને આંખડી બે મઠી અંગૂઠીમાં—

“ ધરૂં તને.” હું મનમાં વિચારું,
ત્યાં તેં જ આદેશ મહીં ઉચાર્યું;
“ ઉરે ઉઠે આંગડી કાજ લાવ,
હૈયું અને આંખડી ના ધરાવ ? ”

નૈવેદ્યનું મૂલ્ય હવે વધી ગયું !
અલેદ તારા મહીં તેં અનુલબ્ધું !

: ૩ :

“ ઉઘાડજે મંગલદ્વાર ઓ પ્રભુ !
 ધૂળ રહ્યો: શીત સમીર વાતો;
 ઠરી થયું હીમ શરીર આ સહુ,
 અધાર ઘેરો સુખ આંખ છાતો.”

કરી કરી મેં વિનતી હજારો,
 મંદિરનાં દ્વાર ન તેં ઉઘાડ્યાં;
 ન આવતો પ્રેમલ શબ્દ તારો,
 સમા હવે ધીરજના ખુટાડ્યા.

હવે ન મારે મૃદુ ગાન ગાવાં,
 હવે ન ઉભાં તુજ દ્વાર ધૂજવું;
 હવે કમાડો મથું હું હલાવા,
 ન જપવું, ના જરી જપવા દઉં.

અક્ષાળું હું સાંકળ જૂળ જોરથી !
 ન જોલ તો ગાન કરું હું શોરથી !

: ૪ :

સંસારના સૌ વમળે મૂંઝાઈ,
 નિષ્ઠૂરતા - કંટકથી ઘવાઈ,
 અતુષ્ટિના તાપથી ધૂંધવાઈ,
 પળી રહ્યો સાગર આપઘાતના !

ભરૂં ડગો જ્યાં સુણું શબ્દ તારો,
 પેખું ધર્યો હસ્ત ઉગારનારો;
 અણી રહ્યા અંતર ખીન તારો;
 ગયો બચી પાપથી આત્મઘાતના !

હું જાણું તું ના ફરી ખોલવાનો,
 અમીલાર્યાં નેન ન ખોલવાનો;
 ન આંસુ મારાં કદી મોલવાનો.
 વધો વચન એકઃ હવે ન કામના !

સુષુપ્ત મારા પડઘા અણી ગયો !
 આત્મોન્નતિના કલમા લાણી ગયો !

: ૫ :

ભમે ખીજાં પાછળ માહરી અને,
હું તાહરી પાછળ તો ભમી રહું;
હુઃખી કરું હું તલસાવી સર્વને,
અને હું તારા હુઃખથી હુઃખી બનું.

પૂજે મને ભાવથી પ્રેમીઓ બધાં,
અને હું ઘેલો થઈને પૂંજું તને.
રીઝાવવા અંતર સર્વ પાથરે,
તને રીઝાવું, ઘૂન એ રહે મને.

રીઝાવ તોયે તુજ પાસ આવું,
રીઝાવું જેઓ સુજને સુખી કરે.
રટે મને—સર્વથી દૂર જાઉં,
અને તને એક રહું હું અંતરે.

ન જાણું નેને તુજ જાહ શું ભર્યું ?
તહારે હુઃખે કેા સુખ છે મીઠું ઠર્યું !

: ૬ :

તળાટીએ નિર્જન આ ગિરિતેણી,
પડી રહું નિર્બળ હું અપંગ.
પ્રયાણ કાળે ઉઠતા ઉમંગ,
રડી રહું દુઃખથી જોઈ તું ભણી.

આકાશના ધુમ્મટને અડેલો,
મંદિરનો ધુમ્મટ જોઈ તો રહું;
ઉડી શકું તો ઉડવા ઘણું ચહું,
રડી રહું - અંતરમાં અડેલો.

અંધારની ઘોર પ્રશાન્ત છાયા,
આકાશ ને પર્વતમાં છવાતી;
વિભાવરી મંદ સુવાયુ વાતી,
મંદિરમાં દીપક સો મુકાયા.

ટમે ટમે દીપકની દીવેટ,
પડી-રડી દુઃખથી જોઈ હું રહું.
પેટાવવા દીપક તો જવું ઘણું,
દીવો થતો અંતરનો અચેત.

પૂજારી કેવો, પ્રભુ ! લાગ્યવંતો ?
 ચડી ચડી પર્વત ત્યાં દીવો કરે;
 કરી દીવો અંતરમાં પ્રભા ભરે.
 અપંગ હું અંતરમાં રડંતો.

ત્યાં તો પ્રભા ભાસ્કરની છવાય,
 યાત્રી નમી સર્વ કરે પ્રયાણ.
 અને હું સૂતો સુઠદા સમાન,
 પ્રભાતિયું મંદ સમીર ગાય.

સુણું પગોના રવ યાત્રીકેરા,
 મથું મથું તોય ઉઠી શકું નહિ.
 પેસી જઉં થાય, પ્રભો ! ધરામહીં;
 ઉઠે ઉરે ભાવ અનેક ઘેરા.

સુણું સુતો હું રવ મંદ ઘંટના,
 હૈયું ફૂંદે ! અંગ શિથિલ થૈ પડે.
 અપંગતા અંગની આડી તો નહે;
 હૈયું દી પાર પડે કિંગ્નતના.

ચડી શકું જહાડ નહિ અપંગ હું,
 ન આવી દીવો તુજ પેટવી શકું.

નૈવેદ્ય બાજીત નવ હું ધરી શકું,
અપંગને માફ કરે ન શું પ્રભુ ?

નથી કને દીપક કાજ કોડિયું,
ન રોપવા એક સળી દીવેટની;
નથી પ્રભુ ! હામ કશીય ભેટની,
નથી કને દીપક તેલ તો પડ્યું.

હૈયા તણું હું રચું એક કોડિયું ।
આંસુ સર્ચાં : દીપક તેલ સાંપડ્યું.

અટારી બીજ

: ૧ :

ગગન અંધ ગન્યું; શમણે પડ્યું,
શ્રવણનું શુભ ચાંદરણું ચડ્યું:
જગતના સહુ શ્વાસ કરી ધીમા,
હૃદય જાગૃતિ-ગિન્દુ દડી પડ્યું.

પવનના ઇસરાજ શમી ગયા,
અમન, કાનન મૂઢ થઈ રહ્યાં;
સુરનદી તણી પારસ વેલથી,
ગળક-તારક-ફૂલ કંઈ ખર્ચા.

કરી છુટો ભુજપાશ ઉભો થયો,
ટમકતો વન-અન્ત દીવો લહ્યો:
નિર્ગૂઢમાં નિજ નેન નમાવતો,
અલખ દંડ નમી કરમાં ગ્રહ્યો:

નવ પ્રિયા ભણી નેન વળ્યાં જરી !
ટમકતો દિલ આંખડીઓ ધરી !

: ૨ :

અહમઅહમી જાણું: હુ-તું રમણે ગ્યાં!

અવનિપટનાં ઉઘાનોમાં ભમ્યો ભમરો બની,
અમન વગડે તાનો લીધી-ફૂલે ફૂલને ગમી.
કમળદળથી વારિભન્દુ સરી સરકી પડે,
સુમન ખરતાં ઝોળી મારી ભરે લચકી પડે.

ચરણ ધરવા આળ્યો તારે, સુધાસ્મિત તેં કયું,
વીણી વીણી ફૂલ સકળ તેં ઉરે સંઘયું.
મુર્ઝાતાં એ જરીક કુમળાં, પ્રેમીનાં પ્રેમ દીધાં,
આંસુ સારી, હૃદય સુકવી, તેં ફરી સ્નિગ્ધ કીધાં.

“જીતી જાશે પ્રણય-પરણે ?” મેં ઉપાડી કુહાડી,
હૈયું ચીરું હૃદય ઘડવા એક તારી સિતારી.
“કોનું ? કોનું ?” વચન વદતી ? ચક્ષુ મારાં ઉઘાડ્યાં,
તારે હૈયે રુધિરખરડ્યા મેં લીસોટા ઉઠાડ્યા ?

“હારી :” “હાર્યો !” “વિજય ન ખપે !”

—નભે પડ્યા પડ્યા !

: ૩ :

ત્રિકાલકેરો કરી માનદંડ,
પ્રકાશની તારત્રયી મઢી લઈ,
પ્રચંડ લાનુંતણી અંગૂઠી કરી,
અશ્વિનીએ સાદ કર્યો પ્રચંડ—

“વિરાટ ! તારૂં જયગાન ગાવા,
તંબૂરનું એક અનન્ત તૂંબડું,
દઈ શકે તો યુજ દંડમાં મઢું,
સંગીત એ શાશ્વતને સમાવા !”

વિરાટનું સોણલું તો સરી પડ્યું,
ધીમે રહી અંતર ખોલી આપ્યું;
અનન્ત એવું અવકાશ વ્યાપ્યું;
અશ્વિનીને સાંપડ્યું ઓમ-તૂંબડું.

સંગીતના શાશ્વત ખોલ થીજતાં !
તારા બની તુંબમહીં દોંવા થતા !

: ૪ :

પ્રવાસ મેં જીવનનો પૂરો કર્યો,
 સ્વધામ જાતો પગલે ઉતાવળા:
 ભંડાર મારો જગને પગે ધર્યો,
 રીંઝાવવા હાથ મૂકેલ મોકળા.

માન્યું કને સર્વથી શ્રેષ્ઠ ભેટ,
 હટી પદે અંતર-દેવ આપવા.
 સખા સખી પ્રેમલ સ્ત્રી સમેપ,
 લાગ્યો સંહુ સમૃદ્ધિને ઉડાવવા.

રાખ્યું હતું અંતર આપવા પદે,
 ચોરી ગયું કોઈ ન હાથ આવતું.
 પ્રભુ! સખા! દેવ! દયા નહિ ઘટે,
 હરામીને હેત ન ઘેર લાવતું.

ભવાટવીની ભમતો ભૂતાવળે!
 ખોજીશ એ અંતરને ઉરે ઉરે!

: ૫ :

ધડાકશાં દ્વાર પીછે પછાડી,
 ત્યજી કંઈ આસન કેમ ભાગતો ?
 હૂંફેલયાં પ્રેમપલંગ છાંડી,
 એકાન્ત આ કાનન લોભ જાગતો ?

“હસી હસી દ્વારદ્રયી ઉઘાડ્યાં,
 જરાક જ્યાં સાંકળનાક તેં કર્યો !
 ધરેલ તેં પુષ્પ બધાં સ્વીકાર્યાં.
 અખોલ્લડા તોય ?” શું પ્રશ્ન ઉચ્ચર્યો ?

હૈયું નિચોવી ચરણો નવાળું,
 ન તોય તું પિંજરમાં પ્રપન્ન !
 શરીર-તંતુ-ધસરાજ બાળું
 માન્યું, થતો તોય ન તું પ્રસન્ન !

જરા રડું ત્યાં અપનાવ ના હરિ !
 ઉરે ઉંડી ભૂખ દુરાધ્ય દેવની !

: ૬ :

“ નેથી તને નીરખવો ! ” મને કરી,
 મૂર્તિ કથા મંદિર-દ્વાર ત્યાગતો;
 પહોંડના પથરમાં જઈ સરી,
 પહે પહે સ્પર્શ તથાપિ જાગતો !

“ સેતાનનું રક્ષણ પામવા ! ” કરી,
 સ્વરૂપના બાહુમહી લપાતો !
 એ આંખમાં પ્રેમપ્રકાશને ભરી,
 કપોલમાંયે સરતો છુપાતો !

સ્તુતિ, પૂજા, આરતી, ઘંટનાદ,
 ભણી ભર્યાં કાનમહીંય પૂંમડાં !
 અબોલે આ અંતરને નિનાદ,
 ઘમંડના ધુમ્મટ તો દડી પડ્યા !

‘ કાં હું ન-કાં તું નવ ! ’-તું અપાર !
 તો હું મટું ‘ હું ’- જનવું અસાર !

: ૭ :

કદંબની કુંજ મહી વીંટાઇ,
બૂરૂં ભૂરૂં હાસ્ય હસંત ખોળાડું;
જરીકશી ડાળ જલે છવાઇ,
લળી લહે બિમ્બ જલારસે દડચું.

શુલાખ ને ખોરસલી બિછાવી,
કર્યો ઝૂલો ઉર્વશી-ઉત્તરીયનો;
સમીરની હીરસળી લગાવી
કવિ કરી પોઢવી એ ઉરે મને—

ઝૂલાવતી પાલવનૃત્ય તાલે,
સુરાંગના પ્રેષિત તું કૃપાએ;
માગ્યું હતું મેં, સઘળું ન્યોછાવી,
દીધો સુખે તેં સુજને પરોવી.

રૂવે રૂવે આ સુખશૂળ વાગે !
સુખી ઉરોને લગવાન ત્યાગે !

“ હતાં સહુ દ્વાર મૂક્યાં ઉઘાડાં,
તું આવશે એક દિ’ એમ ધારીને;
વૃશ્ચિક ને ગુમ્મર સોળ તારા,
જલાવતો નિત્ય તને પુકારીને.

“ સ્મશાનમાં આમ ઘટે ન શય્યા,
અકાળ આ મૃત્યુની સોડ તાણવી:
સન્માન કે કોલ વિના સમૈયા,
મારી તને પાંખ સદા પ્રમાણવી!”

આંખો બની વાદળી વર્ષવા કરે,
હૈયાતણા થાય સહસ્ર ચૂરા:
પિયુતણા પાદ પખાળવાને
આંખો તણા સાગર તો અધૂરા.

“ પ્રિયા, વચન એક ન કેમ જોલે?
નથી હજી રોષ શમ્યો સખા પરે?
અમીલર્યાં નેન નહિ જ જોલે?
અયોગ્યને લેઈશ ના શું અંતરે?”

“ ધૂળે દિશાના દિગપાલ ચારે!
આકાશનો શુંબજ તો તૂટી પડો!

: ૮ :

કપાસના છોડથી કીટને ચૂંટી,
અભાવથી માળી સુદ્ધર ફેંકતો:
સ્વરૂપ માફે હતું તે લઈ લૂંટી,
ફરી મને ફૂર બની ઉવેખતો.

લાંગી ગયાં ઢીંચણ, ધૂળમાં પડી,
ત્યજયલી-વિસ્મૃત હું તિરસ્કૃત:
ફરી ફરી બાગ મહીં હું આથડી,
પડી વળી પાટુ અનેક નિભૃત.

“આ જીવનો અંત અકાલ આણું!”

લહી રૂંટી ખાખમહીં સ્મશાનમાં;
નિસાસની મૃત્યુની સોડ તાણું;
સંજીવની કોઈક ગાય કાનમાં.

“પ્રિયા! તને મેળવવા યુગો યુગો,
એકી ટસે રાહ ધરી ઉભો હતો:
વિસુખ તારા સુખચંદ્રને મૂંગો,
લહી લહી વાદળી વર્ષતો હતો.

“હતાં સહુ દ્વાર સૂંઘ્યાં ઉઘાડાં,
તું આવશે એક દિ’ એમ ધારીને;
વૃશ્ચિક ને સુમ્મર સોળ તારા,
જડાવતો નિત્ય તને પુકારીને.

“સ્મશાનમાં આમ ઘટે ન શય્યા,
અકાળ આ મૃત્યુની સોડ તાણવી:
સન્માન કે કોલ વિના સમૈયા,
મારી તને પાંખ સદા પ્રમાણવી!”

આંખો ધની વાદળી વર્ષવા કરે,
હૈયાતણા ધાય સહસ્ર ચૂરા:
પિયુતણા પાદ પખાળવાને
આંખો તણા સાગર તો અધૂરા.

“પ્રિયા, વચન એક ન કેમ ખોલે?
નથી હજી રોપ શમ્યો સખા પરે?
અમીલર્યાં નેન નહિ જ ખોલે?
અયોગ્યને લેછશ ના શું અંતરે?”

“ધૂળે દિશાના દિગપાલ આરે!
આકાશનો શુંગજ તો તૂટી પડે!

પૃથ્વીતાણું પેટ ચીરી પ્રહારે,
ત્રિલોક-જેતા જમરાજ ઉપડે !

“પિયુતણાં વેણુ નથી ખમ્મતાં,
કસોટી મારી થઇ ખૂબ આકરી;
જૂની સ્મૃતિનાં દળ ઉલરાતાં,
મૂકેા મને એકલી આ ખમા કરી !

“અમીલચીં નેન નહિ ઉઘાડું ?’
એવો પૂછ્યો પ્રશ્ન મને વિલક્ષણે.
લંબજાતણા પર્વત શે ઉપાડું,
થીજ ગયા જે પ્રણમેલ પાંપણે ?

“મદારીની મોરલી એકદા હતો !
અને હું તો નાગણી જેમ નાચતી;
અખૂજ જાણી મુખ ફેરવી જતો !
પડી પડી પાય હું પ્રેમ યાચતી

“પતંગશા તેં ફૂલચરૂ માંડ્યા,
ઉઠી ઉઠી પુષ્પ અનેક સૂંઘતો;
પ્રિયાતણાં અંતર તેં દબાડ્યાં,
ક્ષણે ક્ષણે સ્નેહલ ઉંર રૂંઘતો.

“પડી ધોંમા સર્વ ગયા પછાડા,
 ત્યજાયલો તું ફરી દ્વાર આવતો.
 રડી રડી પાયદ્રયી નવાડ્યા,
 ‘ક્ષમા,ક્ષમા!’ યાચનશબ્દ લાવતો.

“પરંતુ હું તો ચડસે ચડી હતી,
 ભૂમિથકી ના તુજને ઉઠાડ્યો;
 ક્ષમા નહિ શાપ અનેક આપતી,
 રડેલને મેં વર્ણીયે રડાવ્યો.

“તારા સમા મેં ઉરચર આદર્યા,
 ઉડી ઉડી પુષ્પ અનેક સૂંધવા.
 ક્ષણે ક્ષણે તાહરું હેત ડામવા,
 દાઝયા પરે મેં વર્ણી દેવતા ધર્યા.

“કપાસના છોરથી કીટને ચૂંટી,
 અભાવથી માળી સુદ્ધર ફેંકતો;
 સ્વરૂપ મારું હતું તે લઈ લૂંટી,
 ફરી મને ફૂર બની ઉવેળતો.

“લાંગી ગયાં લીંચણ, ધૂળમાં પડી,
 ત્યજાયલી-વિસ્મૃત હું તિરસ્કૃત:

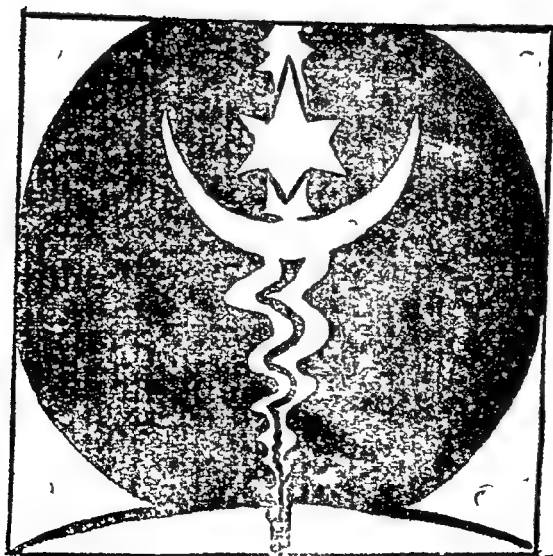
અને અહીં આવતી તારી ચાંખડી,
અયોગ્યને તો કરવા અલંકૃત.

“અમીલર્યાં નેન નહિ ઉઘાડું ?’
એવો પૂછો પ્રશ્ન મને ન આકરોઃ
લજ્જાતણા પર્વત શે ઉપાડું,
અખૂજને નાથ નહિ ક્ષમા કરો ?”

“સન્માન કે કોલ વિના સમૈયા,
મારી તને પાંખ સદા પ્રમાણવી !”

ધર્મત્રિશૂળ.

ધર્મત્રિશૂળની આ ત્રણેય ફળા 'કુમાર' ના એક પછી એક એમ ત્રણ દીપોત્સવી અંકોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. પહેલી 'પૂજારી' એ ગુજરાતના સિત્ત સિત્ત સાત આઠ સામયિકોમાં ફરી ફરી દેખા દીધા છે 'દેવ' પણ ગ્રાંથમાં ગ્રાંથી ત્રણ વાર તો પ્રગટ થઈ ચૂકી છે. 'મંદિર' ને વિષે પણ એટલો દાવો તો અવશ્ય કરી શકાય. દ્વંકમાં આ કાવ્યત્રિવેણી ગુજરાતમાં સારો પ્રચાર પામી છે. 'પૂજારી', 'દેવ' અને 'મંદિર' એ 'ધર્મ' નાં ત્રણ અચૂક પ્રતીકો છે. એ ત્રણ પ્રતીકો—અને તેથી ધર્મસમગ્ર વિષેની મારી માન્યતા, ખંડનાત્મક અને મંડનાત્મક, આમાં ગૂંથી લેવાનો મારો પ્રયાસ છે.

ધર્મત્રિશૂળ

(૧) પૂજારી.	૨૫
(૨) દેવ.	૨૮
(૩) મંદિર.	૩૧

પૂજારી

ઘંટના નાડે કાત ફેરે મારા.
 દુપધી શ્વાસ રૂંધાય;
 કુદનાગા ફેર નાખ પૂજારી,
 અંગ માફ અલડાય;
 ન નેવેદ્ય તારૂં આ!
 પૂજારી પાછો જા!

મંદિરનાં આ લબ્ધ મહાલય,
 અંધન ધાય મને;
 એ રે પૂજારી ! તોડ દીવાલો,
 પાપાણુ કેમ ગમે ?
 ન પ્રેમતું ચિહ્ન આ!
 પૂજારી પાછો જા !

એરણુ સાથ અક્ષણે હથોડા,
 ઘંટ તણો ઘડનાર;
 દિન કે રાત ન નીંદર લેતો:
 (ને) નેવેદ્ય તું ધરનાર ?
 ખરી તો એની પૂજા !
 પૂજારી પાછો જા !

દ્વાર આ સાંકડાં કોણ પ્રવેશે ?

બહાર બડી જનતા;

સ્વાર્થતાણું આ મંદિર બાંધ્યું,

પ્રેમ નહિ પથરા:

ઓ તું જોને જરા !

પૂજારી પાછો જા !

માળી કરે ફૂલ મોઢકતી વાડી,

ફૂલને તું અડ કાં ?

ફૂલ ધરે તું સહવા એને,

ટાઠ અને તડકા !

એ તે પાપ કે પૂજા ?

પૂજારી પાછો જા !

ઓ રે પૂજારી ! આ મંદિર કાળે,

મળ્લૂર બે પથરા;

લોહીનું પાણી તો થાય એનું,

ને નામ જાણે નવરા ?

અરે તું તો શરમા ?

પૂજારી પાછો જા !

ખેડૂતને અંગ માટી ભરાતી,

અર્ધ સર્યો નખમાં;

ધૂપ ધર્યો પરસેવો ઉતારી,

ઘંટ બજે ઘણમાં:

પૂજારી સાચો આ !

પૂજારી પાછો જા !

દેવ

કંકુ ઘોળી કંકાવટીઓ ઝે,
ઓજે ભર્યાં ઝે થાળ;
નૈવેદ્યનાં શત છાળડાં લીધાં,
ફૂલ અને ફૂલમાળઃ
હું ને ઐ મંદિર આલ્યાં,
અમારા દેવ વધાવા !

ઘંટ વાગે ને શંખ ફૂંકાયે,
ફેરતા ધૂપસુવાસ !
ધન સોનાના ઢગલા થાતા,
દેવનાં પગલાં પાસ !
પ્રભુનો પ્રેમ વધાવા,
આવે સૌ ધન ધરાવા !

હસતી ઐ તો દ્વારમાં પેઠી,
થંભી ગયા મુજ પાદ !
ઝાંઝ પખાજ સહુ વિસરાયા,
આવ્યા નિશ્વાસના નાદ !
મંદિરનાં દ્વાર અગાડી !
સ્નાનું હું કંકણતી નાડી !

લૂલાં, હૂંઠાં કે દીન લિખારી,
 ભૂખે પીડાતો સમાજ !
 ફાટ્યા તૂટ્યા ચીંથરાથી ગંધાતા,
 ઢાંકતા દેહુની લાજ !

ધરાના સર્વ નિસાસા !
 થીજી આ માનવી થાતા !

કુમકુમના મેં ચાંદલા કીધા,
 ચોખે વધાવ્યા દીન;
 ભૂખ્યા દેવોને નૈવેદ્ય દીધા,
 પાય પડ્યો હું દીન !

બધું મેં ધન લૂંટાવ્યું !
 હજારોને હાથ ન આવ્યું !

હજવે મેં શણગાર ઉતાર્યા,
 આપી દીધા અલંકાર;
 લૂગડાં દીધાં સર્વ ઉતારી,
 લાજ ન ઢાંકી લગાર:

મેં તો મારા દેવ વધાવ્યા!
 આંસુડાં હર્ષનાં આવ્યાં !

હસતી મંદિરથી નીસરી એ,
 સ્વસ્તિક એને લાલ ।
 ધૂળભર્યા મુજથી શરમાતી,
 હોય સ્નેહી શુ કંગાલ ?
 એના તો દેવ રંગીલા ।
 મને તો ધૂળનાં ટીલાં ।

ભટકી એના દ્વારમાં ઉભો,
 હસતી મારે કર્મ ।
 હુંય હસ્યો એના હાલને મીઠું
 રડતાં ખંને મર્મ ।
 લિખારી મેં ગીતડાં ગાયાં ।
 પછાડી દ્વાર વસાયાં ।

મંદિર

દેવદુવારાની ગાવડી રેણુ,
 ચરતી વગડા પાર;
 સાંજ નમેને વાછરૂ જોતાં,
 દૂધની છૂટે ધાર—
 આંચળ એના મૂઠ ન માતા:
 હથિના કૂપ સમાતા !

આંખડી એ એની કોડિયાં જેવી,
 શિંગડી દીપક-વાટ;
 કામદુધાની એટડી રેણુ,
 સંતનો ઉર ઉચાટ:
 ટણુણુ ઘંટડી જોલે,
 દિશાનાં બારણાં જોલે !

કેમ થતું એ કોઈ ન જાણે,
 સંત રૂવે દિન રાત;
 દિવસ ઉપર દિવસ આદ્યા,
 વાછરૂને નિઃશ્વવાટ:

રેણુનાં ધાવણ ખૂટ્યાં !
 જોગીડાનાં સત શું તૂટ્યાં !

વાયરે વાયરે વાતડી ચાલી,
 ફરક્યા કાનેકાન;
 વાળાંઢીએ વાત નૃપને કીધી,
 રાણીને માલણ - સાન:
 “પાણી કે વગડા પારે !
 નવાડતી દૂધની ધારે !”

ચારે ચોટેથી માનવ ચાલ્યાં,
 ઊભઠ્યા ચારે જન;
 રાજા, રાણી જેઉ પાલખી બેઠાં,
 ભોગીનાં ફૂલતાં મન:
 જંગલમાં મંગળ થાતાં !
 જનો હૈયેહૈયાં દળાતાં !

શેવતીમાં શિવલિંગ છૂપાયું,
 ઉપર છાતીમ-છાંચ;
 રણુડી મોકળે આંચળ ઉભી,
 દૂધની ધારે નહાય:
 ધતૂરાનાં ફૂલડાં ડાલે !
 બપૈયા બે ડાળીએ બાલે !

લંકાદ્વીપેથી સોનાં મંગાવ્યાં,
 રેવાના આરસખડાણુ;
 એશિયા ઉરથી શિદ્ધવિશારદ,
 નાંગરે આરે ંહાણુ:
 મહા ઘોર ધુમ્મટ ખાંધ્યા;
 ધરા આલ થાંલલે સાંધ્યાં !

મધ્યમ દેશનું ઈંડું ચડાવ્યું,
 જાવાના જૂલતા ઘંટ;
 હીરા ખોદી શત ખાણુના ચોડ્યા,
 વાવટા વ્યોમ ઉડંત:
 નવે દ્વીપ નામના ગાજે !
 આવે લોક દર્શન કાજે !

પુરમહીં દ્વીપમાળ રચાઈ,
 શેરીએ પાથર્યાં ફૂલ;
 માનવીથી ભરચક ઝરખા,
 જૂલતાં તોરણુ જૂલ:
 રાજા રાણી પાલખી કાંધે,
 મહીં શિવલિંગ વિરાજે !

દૂર ઉભા ઉભા ઢેઢડા જુએ,
 કોઈ ન આવે પાસ;
 ભીની આંખે શિવલિંગ નિહાળે,
 પાથરે પથ નિશ્વાસ:
 ‘છી! છી!’ કરી મા’જન ભાગે:
 ધિક્કારના ધૂતકા ગાળે ।

વેદી પરે શિવલિંગ ધર્યું જ્યાં,
 કંપતી ધરણી માત;
 ધુમ્મટ ફાટ્યો, આલ મૂળ રહ્યું,
 સ્તંભ ખર્ચા ધધડાટ:
 ચીરે સાત વ્યોમ ધડાકો!
 દેરે નવ દેવડો માતો ।

નૃપતિના જોડ હોઠ ધરૂંજ્યા,
 આંખ અરે અંગાર;
 કંપ નહિ એની કાયમાં માતો,
 જીલ મૂળે ક્ષણ વાર:
 “પાણાને ધૂળમાં રંગો ।
 કીચડનો રચળો દંગો ।”

કોઈ નથી ઉભું ક્યાંયે નિહાળી,

ધૂળતો આવ્યો ઢેઢ:

રાતનાં આંસુ ઓમમાં ફૂટ્યાં,

દેવગંગાનો વેઢ:

આંસુડે લિંગને ધોયું;

સૂકા વાળે અંગને લેહાયું !

ઝૂંપડીમાં જયમ લિંગ મૂકાયું,

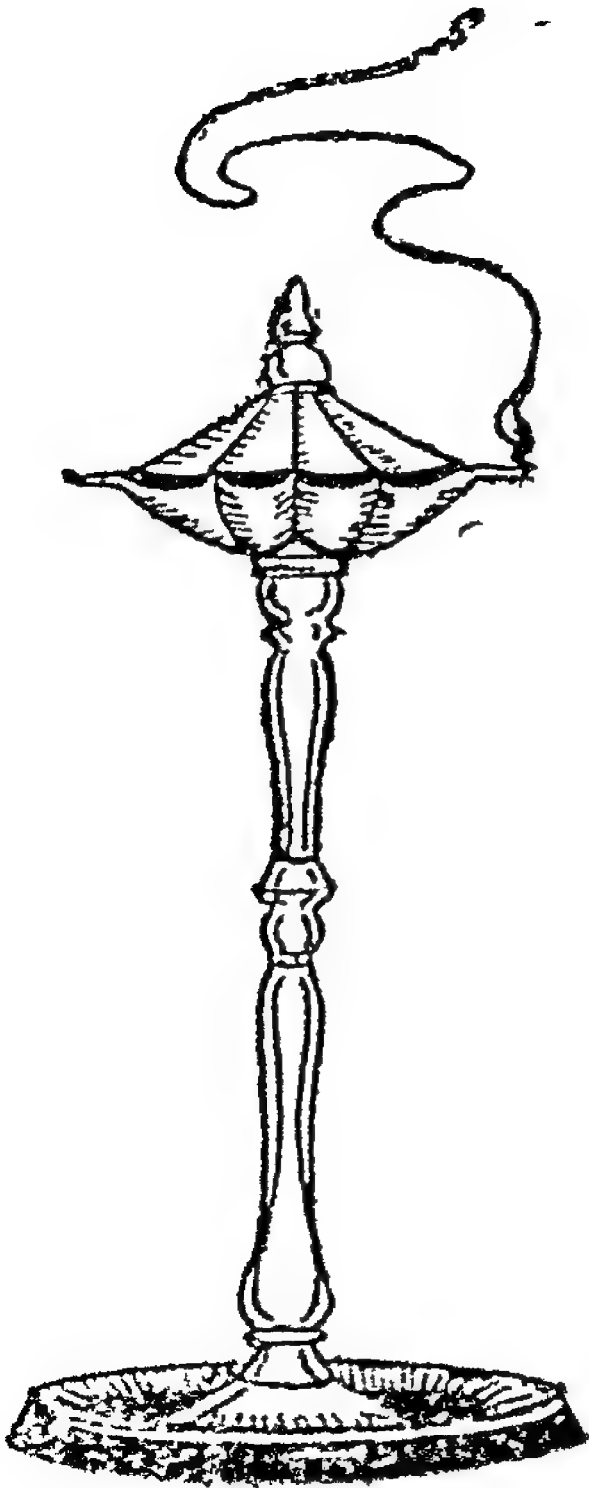
ફૂટતી અમૃત વાચ—

“સાત નભોના ધુમ્મટ તાણો,

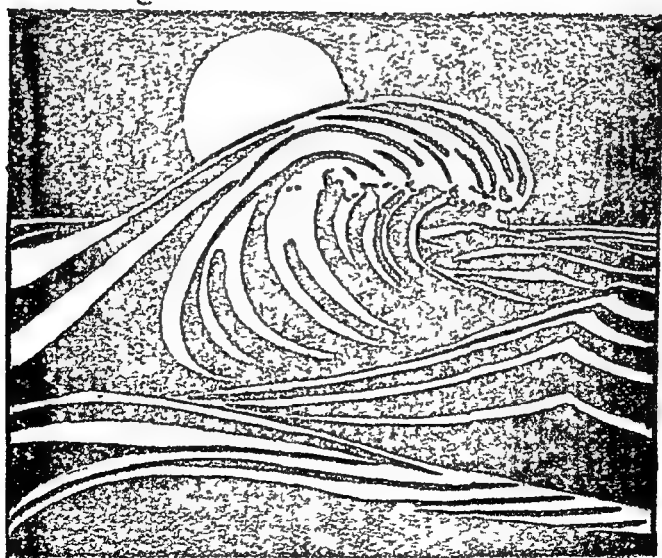
માયે ન તાંડવ નાચ:

તોયે તારૂં ઝૂંપડું મોડું !

ત્યજ્યાને ઉર આળોડું !”

સરતી મોઝાં

ભર્મિ-દ્રેકથી હકળતાં કાવ્યોને આ વિભાગમાં એકત્ર કર્યા છે. આમાંનાં આઠેક 'કુમાર' માં આવી ગયાં છે; જેને 'કૌમુદી' એ પ્રસિદ્ધિ આપી છે; એક 'હિન્દુસ્તાન' ના દીપોત્સવી અંકમાં પ્રકટ થયું છે, અને એક 'નવચેતન' ના. છેલ્લાં એ અપ્રસિદ્ધ છે. એમાંનું પહેલું પંડિત ખરે માર્ટિ બાસ લખેલું, અને બીજામાં કવિવર રવીન્દ્રનાથની એક સ્વર-રચના થોડી છે; એ બન્ને કાવ્યોમાં એ રીતે સંગીતને પ્રાધાન્ય છે.

લ ર તી મો જાં

(૧) યુવાનને	૩૬
(૨) હું (ગર્વોક્તિ)	૪૧
(૩) મુક્તિગાન	૪૨
(૪) વાંછા	૪૫
(૫) સપૂત	૪૬
(૬) કવિ ન હું!	૪૮
(૭) મુક્તપ્રાણ	૪૯
(૮) સ્વમાન	૫૦
(૯) જવાન	૫૧
(૧૦) સ્તંભ સ્માતન્વનો	૫૩
(૧૧) સર્જકશ્રેષ્ઠ આંગળાં	૫૬
(૧૨) ધૂમગાથા	૫૮
(૧૩) મંદિર	૬૦
(૧૪) મૃત્યુની દીપકવાટ	૬૧

યુવાનને

યુવાન ! જગની કદી ન ધરતો હૃદે ખીક તું,
ભલે પતિત પાતકી કહી કહી તને શામતું.
કદાચ સઘળાં હઠી અલગ, એકલો રાખતાં,
રહી અડગ, આચરે હૃદયનો ધ્વનિ પારખી.

ભલે જગત આજ દૂર જઈ તુંજથી બેસતું,
ભલે જ અવમાનથી જગત તુંજને દેખતું;
મહાન પુરુષાર્થથી અવનિઆલ ભેગાં કરી,
સદૈવ રટજે અવાજ ઉઠતોં ઉડા આત્મનો.

કદીક જકડે જીવાની અપરાધના પાશમાં,
કદીક મનમાં ઉઠે હૃદય ભેદતાં મન્યનો;
કદીક ઉછળાટ દાહ સઘળા મચે મારના,
કદી વિવિધ વૃત્તિનાં તુમુલ સુદ્ધ હો જામતાં.

પરંતુ પડકારથી ઝઘડજે મહા વેગથી,
નહિ ડરી ધૂળ કદી શરણ આપતો મારને;
ઉરે અડગ બાળજે અનલ આત્મશ્રદ્ધાતણો,
બાંધ સમજી મારને અહજ તે મહીં હોમજે.

ભર્મિ-ઉદ્દેશી ઉછળતાં કાવ્યોને આ વિભાગમાં એકત્ર કર્યાં છે. આમાંનાં આઠેક 'કુમાર' મા આવી ગયાં છે; એને 'કૌમુદી' એ પ્રસિદ્ધિ આપી છે; એક 'હિન્દુસ્તાન' ના હીપોલસવી અક્ષમાં પ્રકટ થયું છે, અને એક 'નવચેતન' ના. છેલ્લાં બે અપ્રસિદ્ધ છે. એમાંનું 'પહેલું' પંડિત ખરે માટે ખાસ હાથેલું, અને ખીલમાં કવિવર રવીન્દ્રનાથની એક સ્વર-રચના થાઈ છે; એ બન્ને કાવ્યોમાં એ રીતે સંગીતને પ્રાધાન્ય છે.

ભ ર તી મો જાં

(૧) યુવાનને	૩૯
(૨) હું (ગર્વોક્તિ)	૪૧
(૩) મુક્તિગાન	૪૨
(૪) વાંછા	૪૫
(૫) સપૂત	૪૬
(૬) કેવિ ન હું!	૪૮
(૭) મુક્તપ્રાણુ	૪૯
(૮) સ્વમાન	૫૦
(૯) જવાન	૫૧
(૧૦) રતંભ રત્નાતંગનો	૫૩
(૧૧) સર્જકશ્રેષ્ઠ આંગળી	૫૬
(૧૨) ધૃમ્નગાથા	૫૮
(૧૩) મંદિર	૬૦
(૧૪) મૃત્યુની દીપકવાટ	૬૧

યુવાનને

યુવાન ! જગની કદી ન ધરતો હૃદે ખીક તું,
ભલે પતિત પાતકી કહી કહી તને શાસતું.
કદાચ સઘળાં હઠી અલગ, એકલો રાખતાં,
રહી અડગ, આચરે હૃદયનો ધ્વનિ પારખી.

ભલે જગત આજ દૂર જઈ તુંજથી બેસતું,
ભલે જ અવમાનથી જગત તુંજને દેખતું;
મહાન પુરુષાર્થથી અવનિઆલ ભેગાં કરી,
સદૈવ રટજે અવાજ ઉઠતોં ઉંડા આત્મનો.

કદીક જકડે જીવાની અપરાધના પાશમાં,
કદીક મનમાં ઉઠે હૃદય ભેદતાં મન્યનો;
કદીક ઉછળાટ દાહ સઘળા મચે મારના,
કદી વિવિધ વૃત્તિનાં તુમુલ્ય ચુદ્ધ હો જામતાં.

પરંતુ પડકારથી ઝઘડજે મહા વેગથી,
નહિ ડરી ધૂંજી કદી શરણ આપતો મારને;
ઉરે અડગ બાળજે અનલ આત્મશ્રદ્ધાતણો,
ખાલ સમજી મારને ચહજ તે મહીં હોમજે.

કદીક લથડી પડે ગહન માર્ગની ખાઈમાં,
 તથાપિ ન કહે ડરી: ‘અરર, હા! હવે શું થશે?’
 ઉઠી અમર હામથી યુવક તું કરે ગર્જના,
 મદ્દેવ પુરુષાર્થથી ડગ ભરી ધપે જા ધપે !

પ્રભાતતાણી દિનગ્ધતા નહિ ટકે કદી એકલી,
 બળે ખૂબ બળે, સહે અગર તાપ મધ્યાહ્નનો;
 પ્રભા ભરી પછી ઉગે સકળ વિશ્વ સંધ્યાસતી,
 જીવાની બળતા બપોરસમ જીવને આવતી.

જીવાન રહી જિંદગી સકળ આમ તું ગાળજે !
 કદી ન બનતો થકિત, ડગતો, મર્યો ડોસલો !

હું
[ગર્વોક્તિ]

વિશ્વવિજેતા એક ઉભો હું,
હો ના કે ઉભવા સામે !
તાપ તપે નેત્રો મહારાં જ્યાં,
રૂહો ના એ જે કે વામે !

એક વિરાટ હું, વિશ્વવિજેતા, અવનિ સર્વ ખલાસ !
ખીળે સહેનારો નહો જગમાં, મહારો પ્રખર પ્રકાશ !

એક અમર હું, સર્વ મરેલાઃ
નવચેતન હું માત્ર !
કે નહો મુજને જોતા જેનાં
ગણિત થતાં ના ગાત્ર !

એક અપાર હું શક્તિસાગર, અવનિ સર્વ હતાશ !
સર્જન હું, શાશ્વત હું, ખીળ સઘળા હોય વિનાશ !

મુક્તિગાન

આવો ગુલામો, આવો પીડિતો,
તેત્રીશ કોડ મળે સંતાન !
સર્વ દિશાના કાન વિદારી,
ગજવો માતનું મુક્તિગાન !

સિંહના નાદે ત્રાડો મળી સૌ,
“સ્વામી, ગુલામ ન-સર્વ સમાન !”
જપ જપો મુક્તિના હૈયામાં,
રહાય વીરોને છે લગવાન !

[૧૬] સાગર ગાજે, ઘોર અવાજે,
ગાજે બાળક, વૃદ્ધ, જવાનઃ
આકાશ કંપે, ધરણી ધૂજે,
ભારત ગજવે મુક્તિગાન !

મુક્તિ વિનાનું જીવનું શાનું ?
મુક્તિ વિના શાં બીજનું ગાન ?
મુક્તિને કારણ સર્વ સહીશું,
સ્વાતંત્ર્યથી શું સૌખ્ય મહાન ?

મુક્તિ હશે ને કાળને ડાચે,
પામશું છે અમ જાણે પ્રાણ !
પામવા એ અમ પ્રાણપ્રતિમા,
જીવિત પ્રાણ બધું બલિદાન !

કવિ ન હું !

કવિ ન હું ! કવિ ન હું ! કવિત અન્યનાં કરી
અનેક આજ હું રહું : હજી પ્રભાત સાંપડી
અદ્ભુત પ્રાણની મને ! હવે જગાવી ચેતના
ઉરે, લહું લહું હું વીરલો જીવીત જંગમાં !

કવિત અન્યનાં કર્યાં; હવે કવિત વીરનાં
કવિ અનેક આદરે : ચૂંટી ચૂંટી શરીરનાં
હું અંગ સર્વ યશકુંડમાં ધરાવું જંગના.
ન પુષ્પ ચૂંટવાં હવે : રમું હું રક્ત રંગમાં.

ન વ્યોમમાં ઉડી જવું !

રણે હું વીરલો ભરું !

મુક્તપ્રાણ

મુક્તપ્રાણ ! મુક્તપ્રાણ ! બંદીવાન હું નહિ:
મુક્તધ્યાન ! જંજીરો ન બાંધવા ધરામહી.
બાંધજો હીંવાલ પર્વતોસમી ઉંચી ઉંચી:
તારલા હસે-વહે, નભે : હસંત આંખડી.

મુક્ત પ્રાણ ! મુક્ત પ્રાણ ! એકલો કદી નહિ:
માંડવો રચી લીઓ અનંત આલ છાવરી;
આલ એથી એ વિશાળ અંતરે રહું હસી:
સૂર્ય, ચંદ્ર-પ્રાણ, ઊર્મિ-તારલા રદ્યા લગ્ની.

એકલો નથી ભલે ન હોય પ્રેમીઓ સખા:
અનંત હું અબંધ પ્રાણ ! સાથી આત્મ સર્વદા !

સ્વમાન

[કેદાર]

માન તમારે હાથ ન સોંપ્યું;
કેમ કરી અપમાનશો ?
વજ્રસર્પ આણુલેહ હૃદય આ,
શર સૌ પાછા પામશો.
ધન ગરબે, વાયુ ફૂંકાયે,
વીજળી કકડી ત્રાટકે;
બાર મેઘ વરસી વરસીને,
પર્વત ચીરે ઝાટકે—
હિમાદ્રિ અમલિન સુહાસે,
ઉભો આલ અઢેલતો;
આત્મા મુજ તમ અપમાનોને,
હાસ્ય કરી અવહેલતો.
રેતીકેરા રણ ઉપર ના,
બાંધ્યા મહિલ સ્વમાનના;
શ્રદ્ધાના આણુડગ ખડકો પર,
પાયા રોપ્યા ગ્રાણુના ।
માન તમારે હાથ ન સોંપ્યું;
કેમ કરી અપમાનશો ?
વજ્રસર્પ આણુલેહ હૃદય આ,
શર સૌ પાછા પામશો.

જવાન

હિમાદ્રિકેરાં દધિ-શુભ્ર શૃંગ,
 નિશાતણાં કાજળચીર આવરે.
 દિશા દિશા વ્યોમ સમસ્ત છાવરે,
 ને ગાજતા મૂક વ્યથા મૃદંગ.

નિઃશબ્દ આણું જગ પોઢતું હતું,
 નિશબ્દ શૃંગો નીરખે નિગૂઢતા;
 ધરા પરે છાય અગમ્ય મૂઢતા,
 અને વ્યથાનું બળ વાધતું જતું.

અંધારના ઠેાઠ અગમ્ય આરે,
 ભેંકાર રોતા સ્વર છાય માડીના;
 ઉઠે ધ્રુજતા પડછંદ પહાડીમાં,
 આંસુ સરે ઉણુ રુધિર ધારે.

ઉઠે ધડાકો ચીંરતો વિતાન,
 આકાશથી ખર્પેર એક ઉતરે.
 કિલ્લોલતા સર્વ ગૃહે ફરી વળે,
 આહ્લેક ગાજે: “ નવ કેા જવાન ? ”

ગિરિતણા પથ્થર વજ્રશા રહ્યા,
 દ્વિત્રીશ-કોટિ-સુત-મા રહી રહે,
 હિમાદ્રિનાં હિમ ઉનાં થઇ વહે;
 જવાન કોઈ નવ થાય તો ખડા.

ધૂળે દિશાના દિગપાલ ને ધરા,
 આકાશના સર્વ ગૃહો ધૂળ રહ્યા;
 કાલિન્દી-ગંગા જલ સ્તબ્ધ તો થયાં,
 ધૂળે ગિરિશૃંગ ધ્રુજંત કંદરા.

“ પાછા ફરો મા ! અશકુન કો નહ્યા.
 ન પુષ્પ શૈયા પર વીર લેટતા;
 તુરંગના પથ્થર દેહ લેટતા;
 ધરાસણના અગરે જઈ પડ્યા. ”

ઘરે પડ્યા તે નવ કો જવાનડા !
 જીવી રહ્યાં દીન-ગરીબ જીવડાં !

સ્તંભ સ્વાતંત્ર્યનો !

અને ફફડતા ઉડે વિહંગ આગના તાંપથી,
 ધૂંજે અમર સાક્ષીશા નલદીવા મહાપાપથી:
 બળે ઝળહળે પ્રગાઢતમ કાળજાં રાતનાં;
 શિશુ ફૂડફૂડી રહે સભય અંકમાં માતના.

ત્યજી જર જમીન ઢાર લળતા ઉભા પાકને,
 ત્યજી સુખદ ખોરડાં સપૂત સાચવે નાકને;
 કરી ભસમ મોહુ જન-જરના દુઃખોમાં હસે,
 ખુવાર થઇ ખેડૂતો અડગ માંડવામાં વસે.

પણે પુર પડ્યાં સ્મશાન સમ મૌન આકેંદતાં,
 છતે દિવસ ત્યાં શિયાળ પુરપાર સ્વચ્છંદતા;
 સપૂત શિર સાટના સમર માટ યુદ્ધે ચડ્યા,
 પ્રશાંત ઘરબાર ત્યાં અજીવ ખોળિયાં શાં પડ્યાં.

ઠરી કમળ કોમળાં ગભરૂ બાહુડાં ટાઢમાં,
 રહે સકળ રાત્રિઓ વિકળ માતની આડમાં;
 પિતા જગતના, અખૂટ બળ વૈભવોના ધણી,
 પસાર કરતા શિશિરશીત રાત્રિઓ તેા ધણી.

પરંતુ નવ જાલીમો જરીય દુઃખથી પીગળ્યા,
મહાંધ નયને વળીય થર લોહીના કૈં ચડ્યા;
સહોંશ સળગાવતા ઘર લ્યજેલ સૂતાં સૂતાં,
અને ગગન ઉછળે રુધિરશા કુવારા ઉના.

અને ફફડતાં ઉડે વિહંગ આગના તાપથી:
ધ્રૂજે અમર સાક્ષીશા નભદ્વીપા મહાપાપથી.
બળે બળહળે પ્રગાઠતમ કાળજી રાતનાં,
શિશુ ફડફડી રડે સભય અંકમાં માતના.

સિદ્ધંદર સહો, સહ્યાં ગજબ તૈમુરોનાં ધણાં,
અનેક કતલો, અને અનલ નાદીરોના સહ્યા;
પરંતુ સઘળાંતણે કળશ આજ આલે ચડે,
હસંત વીર ખેડૂતો દુઃખમહોં ન પાયે પડે.

પ્રભાત પડતાં, નમેલ કૃષ્ણાત્ર વૃદ્ધામહી
બળી સળગી ખાખમાત્ર અવશેષ લેવા પળી.
ન પુત્ર, નવ નાથ, ના સદય ઉર એકે હતું;
હતું ઘર વિશાળ એય જગમાં હતું ના થયું.

પડ્યા થર મલિન રાખધૂળ કોલસાના દીઠાં;
દીઠાં ભસમસાત સ્વપ્ન ભૂતકાળનાં કે મીઠાં;

રમ્યા રમત શૈશવે, રમણ યૌવને જ્યાં કર્યાં,
ક્ષુધાર્ત જન લોહીનાં ઉદર-દાંતિયાં ત્યાં પડ્યાં.

નથી હૃદય પંખીડું ફફડતું : નથી ધૂજતું,
ન આંખમહીં ઝેરનું જરીય બિન્દુડું ઝૂઝતું !

“કરો ભસમ દેહ આય, નવ પાઇ એકે મળે !”

થયા ફરકી હોઠ બંધ જરી, એક આંસુ સરે.

કવિ ! વિજય આવડો નીરખ પ્રેમના મંત્રનો !

સુઅશ્રુમહીંથી ચડે ગગન સ્તંભ સ્વાતંત્ર્યનો !

સર્વક્રોધ આંગળાં

“ જોટા ! અહીં એ છરી કાં ન આણે ? ”

વઢી ફરી વૃદ્ધ નમી ઉભો થયો;

પડી મૂકી શાળ અપૂર્ણ વાણે,

ધરી ભોંનાં નેન નીચાં, શમી ગયો.

ત્રિભંગથી સ્હેજ છટા પ્રસારી;

ભરી બધે સ્વાંગ સુવર્ણ રંગના.

સંધ્યાતણા કેશ જરા સમારી,

ડૂળે રવિ શાશ્વત કાલગંગમાં.

“ જોટા ! અહીં એ છરી કાં ન આણે ? ”

વઢી ફરી વૃદ્ધ નમી ઉભો થયો;

પડી મૂકી શાળ અપૂર્ણ વાણે,

અનંત આરે કંઈ શોધવા ચડે.

ગ્રહી છુરી: ઓષ્ટ સુમંદ મૂળે:

લહી રહે પાંચ સુરેખ આંગળાં:

ને આંખમાં ભાવ અકથ્ય ઝૂંઝે,

ધીમે ધીમે શબ્દ સરંત પાંગળા—

“જનોતણી લાજ તમે વિદારી,
 ઢાંક્યા તમે લોક ધ્રુજંત ટાઢમાં;
 ઢાંકી જરા, સુંદરતા પ્રસારી,
 લૂછ્યા ભોંના દેહ તમે અષાઢમાં.

“દિદહીતણી એ નવયૌવનાઓ,
 સજી સુવસ્ત્રો શબનમસમાં વણી;
 કૃતાર્થ ભાવે સજી તુરજહાંઓ,
 હવાસમાં ચીર ઝીણાં વણી વણી.

“પરંતુ એવી તમ સૌ કળાએ,
 શુલામ શો આજ મને કરી મૂક્યો;
 કલાતણી સુંદર સર્જનાએ,
 હીણા કર્યો આજ મને. ” વદી ઝૂંક્યો.

રહી ગયા હસ્ત વહંત પાંગળા !
 નીચે પડ્યાં સર્જકશ્રેષ્ઠ આંગળાં !

ધૂમ્રગાથા

ઉંચાં ઉંચાં શહેરતાણાં મકાનો,
ને એકમાં એકલ હું પડી રહું.
કરી કરી દિન અનેક ઠામે,
સંધ્યા સમે પાશ્વિમ ગોખમાં લહું.

સંધ્યા સતીના નવરંગ ગાલો,
મિલોતણા ધૂમ્ર વિષાદ આવરે;
માણિક્યના વ્યોમ લર્યા મહાલો,
ધીમે ધીમે ગોટમગોટ છાવરે.

અને હું જોતો બળતા નિસાસા,
લેગા થઈ ધૂમ્ર શિખાસ્વરૂપના;
મજ્જૂરનાં દૈન્ય અને નિરાશા,
ધ્રુવામહીં જોઈ હું ખો હું ધૂજતાં.

ઉડે મહીં હાથ પગો લૂંટેલા,
બળી બળી ખાખ થયેલ ફેફસાં;
ફિછાં, સૂકાં, મ્લાન સુખો ઝૂંકેલાં,
ત્રીઓતણાં વસ્ત્ર વણેલ મેશનાં.

ઉણાં ઉભાં હું ઉદરો નિહાળું;
 અપૂરતી ઊંઘ સૂઝેલ પાંપણે;
 પ્રસ્વેદની ત્યાં સરિતા હું ભાળું;
 ને માળખાં શોષિત દુઃખ—ડાકણે.

અને હું જોતો પડતી નિશામાં,
 રડી રડી મ્હાન સુકેલ યૌવના;
 ઉભા થતા ને પડતા નશામાં,
 પગો પડે અસ્થિર ઝૂંપડીમાં.

ઝીલી ઝીલી એ પશુના પ્રહારો,
 અશક્ત ભૂખી લલના રડી રહે;
 નિઃસત્વ ગંદાં અસહાય બાળો,
 નિશા બધી ભોંય ભૂખ્યાં પડી રહે

બારી કરી બંધ પથારીએ પડું !
 ધુંવાતણી મૂક કથા હું સાંભળું !

મંદિર

કનકમૂર્તિમહીં દેવ દેખું નહિ;
હીપમાં ગરીબનાં દુઃખ ધૂળે ।
ઘંટનાદો સૂણી ભક્તિ ના પ્રકટતી,
શંખમાં કોટિ નિશ્વાસ કૂળે । ધ્રુવ૦

અંત્યજો પગથિયે ભક્તિભીના રડે;
દેવનાં દ્વાર કાળાં વસાતાં ।
નિધનના નાથ, બેઢી પિડીતોતણા;
ધનિકના પિંજરોમાં પૂરાતા !—કનકમૂર્તિ૦

એ ન મંદિર રહ્યાં, કેદખાનાં થયાં,
જન-હૃદયના ન ધબકાર બોલે ।
વેધી ધુમ્મટ, ત્યજી દેહ રત્ને રચ્યા,
ઝૂંપડે, ઝૂંપડે દેવ ડાલે !—કનકમૂર્તિ૦

મૃત્યુની દીપકવાટ

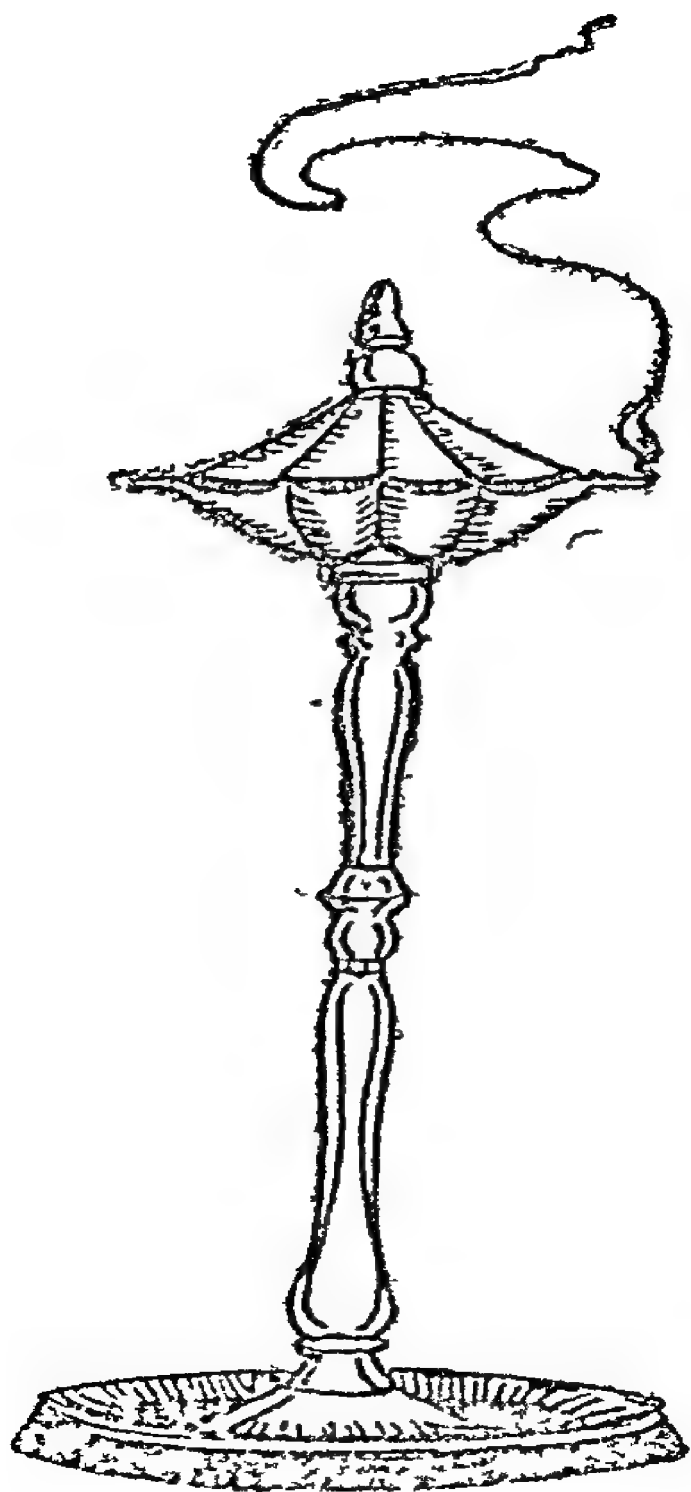
જીવનનો ઝળહળતો દીવો,
પ્રથમ જે હિં પ્રકાશ્યો !
મેઘધનુની રંગલીલામાં,
પ્રેમળ સ્પર્શ તુ ભાસ્યો !....જીવનનો

કોઠ ભરી ભરી અંતર લાવ્યો,
આંખમાં દિવ્ય સુવાસ;
નૈવેદ્ય છાળડી મૂઠ ખીડી બેઠ
ધરવા પ્રાણ પ્રકાશ !....જીવનનો

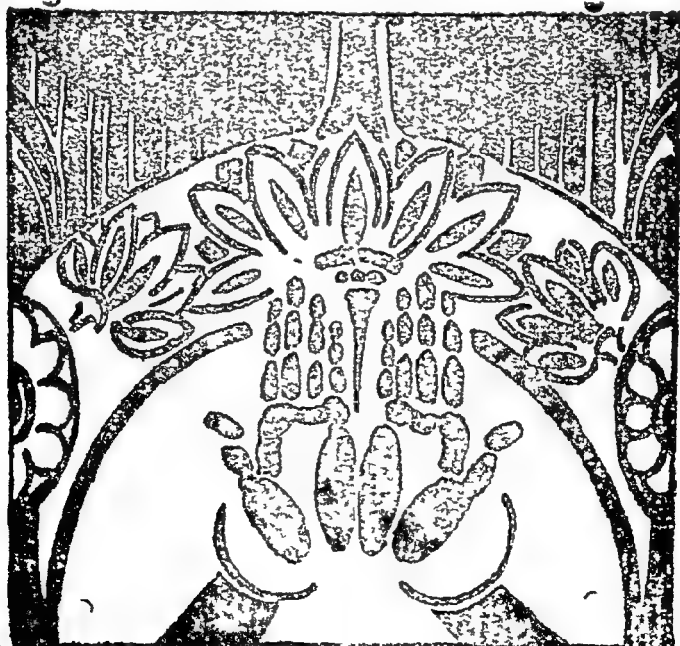
વાંચી લીધું જગ-સોણલું મારું,
આશ નથી પણ આગ;
હેત માન્યું હતું જોઈ હળાહળ,
ગંધમાં સ્વાર્થના શ્વાસ....જીવનનો

આંસુ નથી, નાથ ! હસતાં ભમવું,
જીવનની રણવાટ;
પ્રાણપ્રકાશ નહિ તોય ધરવી,
મૃત્યુની દીપકવાટ....જીવનનો

स्वनितावलि

આ સાત ને બે નવ સ્વનિતો (Sonnets) ની આવલિ-
માંના છ તો 'કુમાર'માં જ પ્રકટ થયેલાં છે. ખીલ' ત્રણેય
અપ્રસિદ્ધ છે. 'કવિ'નો પ્રસંગ ઇતિહાસમાં નોંધાયેલો છે,
કલ્પનાકૃતિ માત્ર નથી; એ તરફ વાચકોનું ધ્યાન ખેંચું છું.

સ્વ નિ તા.વ લિ

(૧) કવિ	૬૫
(૨) મૃત્યુ	૬૬
(૩) ભાવના	૬૭
(૪) દાંડીને	૬૮
(૫) ભરતી	૬૯
(૬) ક્રાંતિનાદ	૭૦
(૭) અચેત તાંતણે ?	૭૧
(૮) છતાંય સ્મરવા	૭૨
(૯) શૂન્યશેષ !	૭૩

કવિ

થિખ્ખ જીત્યું, થિખ્ખ લૂંટ્યું: ફૂર એ સિકંદરે:
 શહેર બહાર મહેફિલો ઉડાવી એ ભયંકરે.
 મસ્ત એ પડ્યો પડ્યો જીવે છ હસ્તિરાજશો!
 તરંગ આવતાં કર્યો અવાજ સિંહનાદશો.

“સેવકો! લગાડો આગ! હુશમનોય ધાય ખાખ:
 ભસ્મસાત આજ થિખ્ખને કરો! રહે ન રાખ.”
 વાક્ય સાંભળ્યું ન ત્યાં હજાર સૈનિકો ફૂટે,
 પશુ બની મશાલધારી ધાય: શહેરીઓ ધૂળે.

“રહો, ઉભા રહો! કહું હું, વાત એક સાંભળો:
 બાળને બધુંય આગ ના લગાડશો ગૃહે
 કવિતણા.” વદી જરાક શ્વાસ લઈ સિકંદરે
 શરૂ કર્યું: કુલોચનેથી આંસુ એક તો સર્યું.

“પશુ બન્યો હું, બાળવી પ્રભ બધી શરૂ કરી;
 પ્રાણ એ પ્રભતણો ન બાળવોય છે નકી!”

મૃત્યુ

રહે અને શું કામ ? હું જીવંત મૃત્યુમાં રહુંઃ
નિત્ય હું તને મંજું, ન શું હું દષ્ટિએ ચડું ?
દિવ્ય સ્પર્શ, દર્શનોઃ અનુભવું ઘણું ઘણું;
દેહ મિટ્ટીમાં મળ્યોઃ અનંતમાં ઉડે આણુ.

સુગંધી વાયુ તાહરા સુકેશ આ ઉછાળતો;
આણુ બની અડી સુકેશને હું કાળ ગાળતો !
અમી ભરેલ પોપચે ચડું આણુ બની બની;
વહું સરંત અશ્રુમાં તૃષા છોંપાવું સ્નાનની !

ચડાવ મારી કબ્રને તું પુષ્પ તો ચૂંટી ચૂંટીઃ
પુષ્પના પરગમાં આણુ બની રહું છુપી.
ધન્ય સ્પર્શ તાહરો; કહું અદૃશ્ય કાવ્યનેઃ
સાંભળે ન શું કદીય એક-માત્ર શ્રાવ્યને ?

હાઈ એક તો હતાં, નડી શરીર લિપ્તતા;
એકતા અનુભવી, ધરે શું કામ ગિપ્તતા ?

૨૫ : ૬ : ૨૯

ભાવના

ત્રિકાલનો ધુમ્મટ - ઘેર તોડી,
સૂણી રહું શાશ્વત શબ્દપ્રદાને !
ત્રિલોકના ભેદ મહા ઉકેલી,
રમી રહું નિત્ય નવા સનાતને !

સમુદ્રનાં સૌ વમળો વટાવી,
ઝંખી રહું રત્ન સહસ્ર પામવા !
ઝંઝાનિલોની ધરી પાંખ અંગે,
ઉડું અનંતે જગતાપ વામવા !

તિમિરનાં રાક્ષસ જૂથ આવી,
જગી રહ્યો અંતરદીપ આવરે !
લડી લડી એકલ હાથ મહારે,
મથું હું અંધાર સહુ વિદારવા !

ક્ષણો, પ્રણો ! આવી અનેક આવે;
ક્ષણો મટી જીવન સર્વ વ્યાપો !

દાંડીને

નથી તવ તીરે મહાઃ ધુધવતા સમુદ્રો પડ્યા,
નથી તવ તીરે કદીય જગ-જહાજ તો લાંગર્યાં;
અપાર નવ એ ઉંડાણુ જગના મહાસિન્ધુશાં;
કવું ક્યમ સ્તુતિ કહે હું તવ ? - તું સમુદ્રેય ના.

નથી અમર આંસુકે ઝળકતી દૌવાદાંડીએ;
તૂટેલ પથરા - પડ્યા, રખડતા - રહે પાદરે.
ભર્યાં કદમ ભૂમિમાં નવજવાનશા ડોસલે,
સુવર્ણ ધૂળની શી ! ધન્ય પગલે—ચડી પારસે.

તખ્યાં તપ અગમ્ય કોઈ વીરલે, ફળે—પાંગરે,
સમુદ્રથકી એ અપાર નર નાવડા લાંગરે;
કળે - વિચિગળે વસે અમરતા - લસે ધન્યતા;
સુવર્ણ ઇતિહાસનાં પ્રથમ ગાન તારા તીરે !

[મંદાકિન્તા]

આળોટે જ્યાં રુદન કરતા દાંડી પાપાણુખંડ !
ત્યાં રોપાયો અમર સ્મૃતિશે રાષ્ટ્રનો માનદંડ !

ભરતી

સહસ્ર શત ઘોડલાં અગમ પ્રાન્તથી નીકળ્યાં,
અક્રાંટ જલધિ પરે અદમ પાણીપન્થાં ચક્ષ્યાં;
હૃણે-હૃણહૃણે: વિતાન, જગ, દિગ્ગજો મૂળતાં,
ઉડે ધવલ ફેનશી વિખર કેશવાળી છટા !

ત્રિભંગ કરી ડોકના, સકળ શ્વાસ ભેગા કરી,
ઉછાળી નવ દેહ અશ્વ ધમતા પડી ઉપડી;
દિશા સકળમાં ભરી, ક્ષિતિજ હાથ તાળી દધ,
પડંત પડછંદ વિશ્વભર ડાળલા ઉચ્ચરી.

કરાલ થર ભેળડે, જગત કાંઠડે કારમા,
પછાડી મદ-મસ્ત ધીંક: શિર રક્તનાં વારણાં;
ધસી જગત ખૂંદશે ? અવનિ આલ ભેગાં થશે ?
ધડોધડ પડી-ખરી ગગનગુંબજો તૂટશે ?

ઉરેય ભરતી, અદમ અશ્વ ફૂદી રહે !
દિશાવિજય કૂચનાં કદમ ગાજતાં ઉપડે !

કાંતિનાદ

[પૃથ્વી]

અસંખ્ય મુજ બાંધવો રવડતા, સહ્યાં ચીંથરાં
ધરી શરીર-માળખે કકડતી ધૂળે ટાઢમાં;
સહે સળગતા બપોર-દવ ચૈત્ર-વૈશાખના,
વિતાન ઘર-છાપરું દિશ દીવાલ : શય્યા ધરા !

અસંખ્ય મુજ રાંકડાં કકળતાં રહે લાડકાં,
ભૂખે ટળવળીઃ અને હૃદય દુઃખના તાપમાં
બળી-સમસમી પડે સકળ, પાશવી પાપમાં.
રમે મરણ જીવને અતુલ માનવીનાં મડાં.

પરંતુ નવ હું સ્તવું વચન આળપપાળના,
ન ઇચ્છું લવલેશ દહાવ ધન વસ્ત્ર કે ધાન્યના;
સહો સખત ટાઢ, ને પ્રખર તાપ મધ્યાહ્નના,
મરો ટળવળી મુખે હૃદયહીન દુષ્કાળના !

સહુ વીંતક વીતજોઃ વિધન ના નડો શાંતિના !
બળી-બળી ઉઠી કરો અદમ નાદ સૌ કાંતિના !

૮ : ૧૧ : ૩૦

અચેત તાંતણે !

ભુજંગનો લીધણ પાશ છોડ્યો,
બાંદી બન્યો એક અચેત તાંતણે:
સુરાંગનાનો અર્મીકૂપ છોડ્યો,
લણી ગયો એક નમેલ પાંપણે.

સમુદ્રના અશ્વ સહસ્ર નાથ્યા,
સળેકડું એક જરી સરી ગયું:
નિષ્કુરતાના નગરાજ બાથ્યા,
જોઈ જરી;—અશ્વ ઉત્કું દડી ગયું ?

આકાશના ચંદરવ ચડેલો,
ખરીઉડી ધૂળથી કેમ રોળવું ?
સુરેન્દ્રના મેઘધનુ ચડેલો,
ભૂમિ પડી સુંદરી ઉર ઝોલવું ?

હસીહસી કાંચનજંઘને ચડ્યો !
અસાર આવા વનપાણુકે બડ્યો ?

છતાંય સ્મરવા !

વઢાય, સખિ ! આપતાં જીવન સર્વ થીજ જશે;
અને સખળ છાતી લીતરથકી કશું ઉડશે.
ખખોલ કરી કારમી : લલડતી સ્મૃતિ ભૂતની
અનેક વપુઓ ધરી સ્વપનમાં ગળું રૂંધશે.

પરંતુ કંઈ શું ? કરાલ વ્રણ ચીતર્યો રાત્રિએ
સુધાંશુસમ શુભ્ર દેહકમળે તને ધાત્રીએ
નહિ ! નહિ જ ! ! કેરુએ, મમ કૃતિ ! છતાંયે હતી;
ક્ષમા સુલગ દૃષ્ટિની સલય આશ : એ ના ફળી.

પરંતુ તવ ક્રોધમાંહી અલિખતતાયે ખળી—
ખળી લસમસાત : ને અઘટતા નકી આદરી,
પુરા કહીય જે મને સ્વપનમાં ન ખ્યાલે ચડી:
તને વ્રણ થયો : મને સ્વપન-ભૂંશની લૂ અડી.

છતાંય સ્મરવા તને સદય ઉરથી આ શપથ !
અનેક ભૂતકાળની અમૃતરાત્રિયે લે લખત !

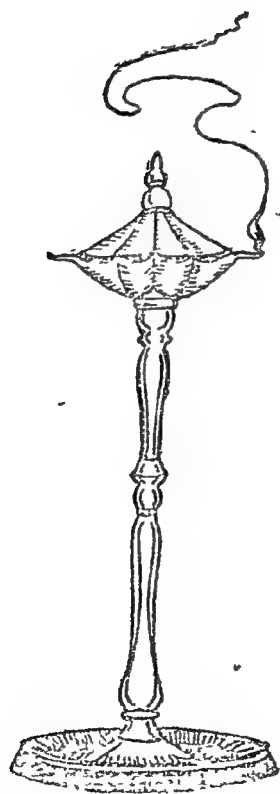
શૂન્યશેષ

નહિં ! નહિં જ પાલવે શયન પાંસુપે પાશવી
ખરી, ચરણ, ડાબલા મલિન સ્પર્શ મેલી બનીઃ
ઉલીશ અવરોધતો ગગનચુંબી પ્રાસાદને,
શ્રીમંત મુજ વૈભવે, ધનકુળેરના નાદને.

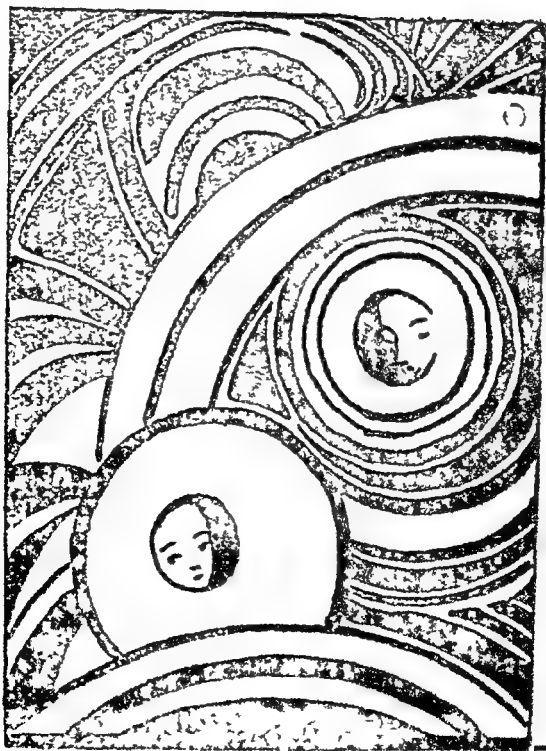
ન તોય પરિતૃપ્તિઃ સંપ્ત જલસાગરે ગાજતા,
નવે નવ દ્વીપે, લૂપે, સકળ લોકમાં રાજતાઃ
જહાંગીર-મહાન કો' ભરખ-જવાલ-જવાલામુખી
તણે મુખ વિરાજીને ગગનને ભરું હું મૂઠી

ગ્રહો, તરલ ધૂમકેતુય, નિહારિકા, તારલા,
મુકુટસભ રાજતા મહત માનવી-હું-શિરેઃ
પ્રદીપ વિચિત્રાલ્યશી સુરસરિતની મેખલા,
વિરાટ મમ દેહની કટિ પરે પ્રભા વિકીરે.

હવે તું કર આમળું ! ઉછળતો તને આલવાઃ
પિતા, મુજ પદે પડ્યો ? મલિન પાંસુપે ન્યાળવા
તને, શરીર આ વિરાટ મુજ આજ આહું ખડું !

ଝରନା

સરવરની વિચિત્રમાલ્ય જેવી આ મૃદુ કવિતાકળીઓમાંની ઘણી તો અહીં પહેલી જ વાર પ્રગટ થાય છે. જે ‘કુમાર’ માં, જે ‘નવચેતન’માં, એક ‘કૌમુદી’ માં અને એક ‘જે ઘડી મોજ’ના હીપોલસવી અંકમાં એમ પ્રસિદ્ધ થઈ છે. ‘ગાવું ના!’ માં કવિવર રવીન્દ્રનાથની એક અતિ મધુર સ્વર-રચના ગૂંથી છે; ‘મૌન ગાળે’ની સ્વર-રચના મારી છે. એ બેમાં પણ સંગીત પ્રાધાન્ય ભોગવે છે તેટલું ખુલાસામાં.

જ લ ત રંગ

(૧) વસંતના અવતાર !	૭૭
(૨) એક આંસુ	૭૮
(૩) સૂલામ	૭૯
(૪) બહેનને !	૮૦
(૫) ભિમિ	૮૧
(૬) આદર્શી	૮૨
(૭) સ્મૃતિજીવન	૮૩
(૮) અપગણના	૮૪
(૯) કવિ	૮૫
(૧૦) ‘ગાવું ના!’	૮૬
(૧૧) અમૃતના ઉબરમાં !	૮૭
(૧૨) મૌન ગાળે !	૮૮

વસંતના અવતાર !

કેકિલના ધ્વા કંઠ ગવાતા,
પ્રકુહતા આંખાના મોર;
કેસરનાં કેસર ખીલ્યાં,
લીલધીઓનો ફેરો ફોર.

ફૂંપળ હસતા અપરંપાર !

વત વત વસંતના અવતાર !

શુભે કૃત અદ્યક્ષ કંઠે,
મોરનાં અવતાર મોર;
તવરો મોરે અંતરના,
પ્રેમધર્મને ફેરે ફેર.

કિન્નરો ભોળા અપરંપાર !

વત વત વસંતના અવતાર !

એક આંસુ

ધૂળ ધૂળ ઢગલા ખડકાયા,
પ્રલયપૂરના વાયુ વાયા;
ધોમ ધખ્યા ને ખાવા ધાયા,

તુજ પર વ

તારાઓએ આંસુ પાવ
પીલુડીએ ઢાળ્યા છાંય
કરુણ સ્વર પંખીએ ગાર

તુજ પર

ઓમ રડીને મુશળ
ખોદી તુજને કાઢે જ્યેષ્ઠ
ક્યાં તારો જૂનો વિરલ
કાં આજે આવો

આંસુ ઓ
કાળતણો

૫૦

હતી તે, પિતાએ સ્નેહ છોડતાં,

“રંકે અવસ્થાનાં સુખદુઃખ, ગ્રહોના જેવી નિરાધાર સ્થિતિ,
સંસારના ધક્કા, નિર્ધનતાના અધકારમાં હંકાયેલાં-રત્ન, અવિદ્યાના
પ્રદેશ અને એવું એવું ધણુંક જોવાનો મારો અભિલાષ છે અને આ
અનુકૂળતા થઈ ગઈ છે.” (સ. ૧, પ્ર. ૧૫, પ. ૨૪૦) વધારે અવતરણો
આપવાની મને જરૂર લાગતી નથી.

૧૦ : ૪ : ૨૮

સલામ !

સલામ, સખિ ! આજથી નવ વહું તને હું કહી,
હવે હૃદયમાં નહિ જ અભિમાન તું રાખતી;
ભૂંદરો, ગણી ગણી તને હૃદયની અને માહરી,
ગુલાબ નહિ તું કરેણ, મુજ આંખડી ઉઘડી.

ખુશામત ગણી ? કરું ન પ્રભુ પાસ, ને તાહરી ?
કદીક અભિમાનથી મલકી જાય વિભાવરી—
ખુશામતતણી ગણી, અલખની જ એ ગર્જના,
ગમે અગર રાતને, કદી ન, સિંધુને શી પડી ?

સલામ, સખિ ! છો પડે અગર આંસુડાં આંખથી,
નહિ જ મુજ હાથથી કદીય તેમ દહોવાં નથી;
નિશામુખ પરે પાણે અળકતા નહિ તારકો,
તનેય, સખિ ! રાતનેય અભિમાનનાં આંસુડાં !

ખડેનને !

ખડેન ! કોઈ પ્રકાશ ઉગ્યાં ને લેગાં થયાં,
ખડેન ! ખેડ અંતર, અંતરમાં મળી ગયાં;
ખડેન ! ઉરશુન્ન ખેડને ગમી ગયાં,
ખડેન ! ખેડ આંખડીમાં આપણે રમી ગયાં.

ખડેન ! કોઈ અંધાર ઉગ્યા ને ફરી વળ્યા,
ખડેન ! ઉર તૂટી પડ્યાં ને જુદાં થયાં;
ખડેન ! ખેડ આંખડીને સીમ્યાં વર્ષો થયાં,
ખડેન ! દૂર ભાગી ગયાં ન ફરી મળ્યાં.

ખડેન ! માર્ગ જુદા લીધા ને ઉડી ગયાં,
ખડેન ! ખેડ જીવ્યાં તે સોણલાં રહી ગયાં;
ખડેન ! ગોળ જગતે આ જુદાં ફરી વળ્યાં,
ખડેન ! હતાં ત્યાં ને ત્યાં ફરી મળ્યાં.

ખડેન ! કોઈ પ્રકાશ ઉગ્યા ને વધી ગયા,
ખડેન ! બિન્ન માર્ગો હતા તે લેગા થયા;
ખડેન ! હું ને તું એકમાં મળી ગયાં,
ખડેન ! કોઈ દિવ્યતામાં આપણે મળી ગયાં.

ખડેન ! માર્ગોની બિન્નતા હતી ઘણી !
ખડેન ! નીકળ્યાં તા એક શોધવા મળી !

ગિમિ

અંદ્રિનાં પ્રકાશપૂર આવતાં સરી સરી,
અનેક હીરલે મઢેલ મહાલતી વિલાવરી;
પુષ્પના પરાગ સંગ મંદ દહેર વાતની,
ગાય-ઠહાય પ્રેમગોષ્ટિ, સિંધુ સાથ રાતની.

પથારી પુષ્પ પાથરે ખરી ખરી બઢેલનાં,
સુંગઘ સોળ સોળ ઠહાય પારિજાત પુષ્પના;
બુલબુલે ભયે અવાજ મંદ મંદ સૂરમાં,
સિન્ધુ કૈં અલાપ ગાય, મસ્ત પ્રેમપૂરમાં.

કાવ્યકાળ આ વહે; પરાગ કાવ્ય પુષ્પનું:
અખિના અલાપ એક મસ્ત કાવ્ય ઇશ્કનું:
કાવ્ય કાવ્ય છે બધે, શું પ્રેરણા ન આવતી?
આલમાં તકી રહું હું, કાંઈ ખૂટતું નહી.

આદર્શો

સખળ દિવ્ય કુમાર મનસ્વી કો,
લરતી, ઓટ, ન વારિ નિહાળતો;
નવ લહે જલધિજલ ઉચ્ચતા,
નવ ઉષા, નવ સાંધ્ય પ્રસન્નતા.

અનિમિષ નેનથી જોતો દૂરની ચક્રવાલને;
હલેસું ટેકવી ઉભો, ચંદ્ર ચૂમે કપાલને.

“ક્ષિતિજ પામું, ન થંભું જરા કદી.”

કમર કૌવત-લેટ કરી, વદી.
અડગ કિશતી કુમાર હલેસતો,
રજનિનાથ સમુદ્ર ઉજેસતો.

ઉછળે પહાડશાં ચોળાં, અંઝાવાત તુફાનના;
મૂંઝવે મૃત્યુના હૃતો, રંધતી સુખ કામના.

ક્ષિતિજ આવતી પાસ કદી નહિ;
જ્યમ નહક જતો ત્યમ લાગતી.
વહન થાય અનંત યુગોથકી,
અમર સાહસ ધૈર્ય નવાં નકી.

દૂર જાતાં જતાં પાસે, આદર્શો ચક્રવાલશા !
પ્રગતિ પામવામાંના, બિંદુ કયાં ? લવ્ય આલ કયાં ?

સ્મૃતિજીવન

વિભાવરી વીણા બળવતી: વહું હું દીનમાં.
નિંદ પુષ્પસોડ પાથરે ! સરૂં હું દીનમાં.
સ્વપ્નપુષ્પ વેરતી - પરોતી ચંદ્રિકા વહે.
હસી-નરી-સરી અનેક વાત તારલા કહે.

સ્વપ્ન ફૂલ :

એક વેચું આ બકુલ :

આંખમાં અમી લયું એ આવતું સર્ચું અમૂલ !
સ્વપ્ન સાથ અંગ, હિર, સર્વ ભાસતાં પ્રકુલ !

ઠાણું વાય :

સ્વપ્ન-સૃષ્ટિ ગેળ થાય :

કહે તું, સાચી સૃષ્ટિમાં શું જીવ્યું સહું ન જાય ?
સ્વપ્ન-સૃષ્ટિ પામવી ? નહિ સ્મૃતિમહીં જીવાય ?

સ્વપ્ન યાદ :

આવતો એ દિવ્ય સાદ :

દિવ્ય બાળ સૂત્રજે ! પ્રકુલજે સ્મરી સ્મરી !
સ્વપ્નસૃષ્ટિ પામવા જરૂર ના તને જરી !

અવગણના

ભૂલું હૈયું તારું :

ભૂલું પ્રેમી ચારું :

સખિ! ભૂલું સારું, નવ અવગણ્યો એક ભૂલવું !
અભિમાનીને તેં, સરસ શીખવ્યું, કેમ મૂલવું ?

નવ લહું અપમાન ઉરમાં:

કરુણ નીરખું આજ કૂરમાં:

ખસૂરાને આજે, અવગણી કર્યો એક સૂરમાં !

કર્યા વજાઘાતો !

ગુમાવ્યા સંઘાતો:

લૂંટ્યું સર્વે આ તો, નઝર કરી તેં લાત શૂરની !

નથી કોધી, માને ? સ્મરણ કરતી આ ઉદ્ધિત ઉરની !

૧૨ : ૨ : ૨૯

કવિ

સૃજનની આંખ ઉઘડીઃ
કવિની પગલી પડીઃ
હૃદયની તુંબડીમાંથી
ભાવના - ઢંડિકા ચડી.

કાળજે કયું કોડિયુંઃ
તેલ ભક્તિતાણું પૂયુંઃ
ઊર્મિની જ્યોતમાંથી તે
કદવના - તારથી મઢયું.

પ્રદ્ધના એકતારા શા,
કવિનું ગાન ઉપડયું !

૧૭ । ૨ : ૩૨

‘ ગાવું ના ! ’

૪

“ મૂંગી તારી વેણુ શાને, કવિ ?

કવિ, જોને ધન ગાજે:

પાને પાને આસા બાજે:

‘ ગાઓને ! ગાઓને ! ’

“ કહેલું કે ‘ ઘણું ગાયું:

હવે ગાઈ અમર થાવું:

સુજનને નવાણ તાજે ! ’

પાને પાને આસા બાજે—

‘ ગાઓને ! ગાઓને ! ’

“ અમર જેનાં કાવ્ય માન્યાં જાતાં:

કાલ ગંગાજલે અસ્ત થાતાં:

અમર તો વિસ્મૃતિ—ગાથા;

‘ કોઈ નહોતું ’માં કૃત્ય થાતા.

મૌન માઈ અમર સાને,

યુગે યુગે ગીતો ગાજે—

‘ ગાવું ના ! ગાવું ના ! ’”

અમૃતના ઉંઘરમાં

એક અમૃતની કૂંપી ભરી,
ઉપર આછેરી વિષકેરી આદર ચડી,
આખા જીવનની ધન્યતા તરી,
જરી આંખેરી દોષકેરી છાયા પડી :

અદકેરાં દાન અમે દીધાં-લીધાં,
મોંઘેરાં પાન અમે પાયાં-પીધાં;
એને ગોપનના કાજળથી દવલાં કીધાં:
શેષ પારખાની પુણ્ય ક્ષણે હિંમત ખડી,
જરી આંખેરી દોષકેરી છાયા પડી.

હવે કેમ કરી અમીસર સ્નાન કરવાં ?
અમૃતના ઉંઘરમાં મોત વરવાં !

૨ : ૧૦ : ૩૨

મૌન ગાળે !

ગાળે આળે અનેક દિવસનું મૌન, ગાળે !

ગિર ગઢરમાં ગંગા ધૂમે,

અંતર અંતર-ખોલ :

લેખડ લાંગતાં મૂંગી કથની,

ગાતી મુખડા ખોલ :

મૌન વાણીને સાળે; ગાળે ! - ગાળે૦

શાંત વિચિનાં શાંત કૂંડાળાં,

સાગર સૂતો મૂક :

વડવાનળ અંતરમાં પ્રજળે,

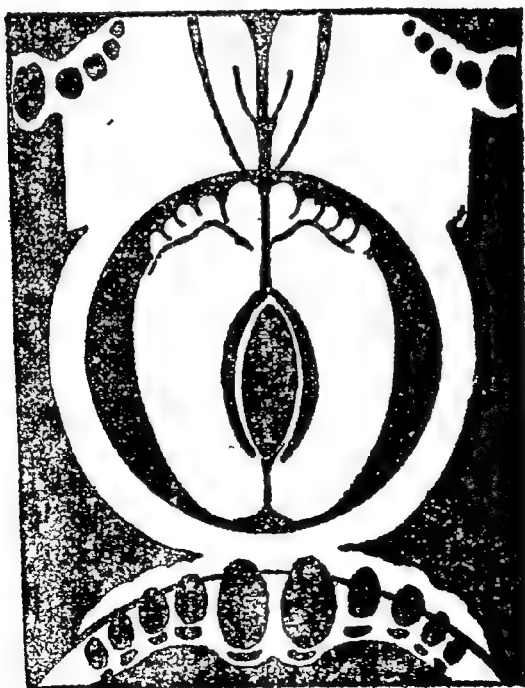
હિંછળશેય અચૂક :

મૌન . થકી નવ લાળે; ગાળે ! - ગાળે૦

૧૨ : ૧૨ : ૩૨

ਪਗਲਾਂ

નાશિક જેલમાં ' વડલો ' પૂરો કર્યા પછી મહાત્માજીના મહાસિ-
 નિષ્ક્રમણ ઉપર એક સ્વનિત-સંહિતા રચવાની મેં યોજના કરી
 હતી. આ સ્વનિતોતું એક શતદલપદ્મ એમને ચરણે ધરવાનો
 મારો આશય હતો, પણ જેલમાં તો હું એ કરી શક્યો નહિ.
 બહાર નીકળ્યા પછી એટલી શાંતિ અને સ્વાસ્થ્ય મળ્યાં નહિ.
 શાંતિનિકેતન ગયા પછી પહેલું એ જ લખી લેવા પ્રયાસ કર્યો,
 પણ વીરોધ પગલાંથી આગળ જઈ ન શક્યો. એમને પગલે પગલે
 મૂકવા ધારેલી પુષ્પપાંદરીમાંની આ પ્રથમ સાત અહીં રજૂ કરું છું.
 પ્રથમ સપ્તપદીના સ્વરૂપમાં અહીં એ પહેલી જ વાર પ્રગટ થાય છે.

પ ગ લાં

[પ્રથમ સપ્તપદી]

(૧)	પગલું પહેલું	૯૧
(૨)	પગલું બીજું	૯૨
(૩)	પગલું ત્રીજું	૯૩
(૪)	પગલું ચોથું	૯૪
(૫)	પગલું પાંચમું	૯૫
(૬)	પગલું છઠું	૯૬
(૭)	પગલું સાતમું	૯૭

પગલાં

: ૧ :

[પૃથ્વી]

અસંખ્ય ગિરિશૃંગમાં નિરવતા મૂંગી આથડે;
અઘોર નલ-ધુમ્મટે ઝળક તારલાઓ સરે.
અપાર અવનીપટે સકળ શ્વાસ જંપી ગયા;
અગાધ ઉદ્ધિતણાં ગહન ગાન સૂનાં થયાં.

મિનાર ચહુ ચક્રવાલ રચતા અનંતે અડે,
દિશા-પગીર સૌ અધન્ય ક્ષણ સાંધી ઝોકે અડે;
ટશુંમશુ થતા હોવા ઝળકતા થયા ને ઠર્યા,
અને અવનોને ઉરે તિમિરના થરો આવર્યા.

કહે: “ પ્રથમ વિશ્વ આ અખિલ શબ્દપ્રલેભયું;
પછી સ્જનનું અપૂર્વ સમ પુષ્પ આ પાંગયું. ”
અનાદિ પણ એથીયે સદય શાંતિમાં સૌ ઠયું,
ફરી અહહ ! રાજ્ય એ પ્રખર શાંતિએ પાથયું.

નથી રેવ જરી: બને ! સભર શાંતિ સૂની થઈ !
અથાગ પટ આવર્યા: તિમિરનીય આંખો ગઈ !

: ૨ :

[પૃથ્વી]

ઉઠે જગતના પટે, તિમિરના તટે આકૃતિ,
ભયે કકળતી વિષણુ પ્રતિમા બની વિસ્મૃતિ.
અનેક ઘર આથડી, પગથિયાં ચડી ઉતરી,
સૂતેલ ભુજપાશમાં કપૂત સૌ : ન મા સાંભરી.

અને રુદન ગાજતાં, ગગન વિશ્વ કમ્પાવતા
દ્વિશેદ્વિશયકી પ્રકમ્પ, પડઘા સરી આવતા.
વહે તરલ ંહેણુ ગંગ-જમનાસમાં આંસુનાં,
ગળ્યા ખડક કાળમીઠ, નગ, આંસુડાં થઈ ઉન્હાં.

“સપૂત નવ કેા ઉઠે, કરુણ હાક માની સૂણી ?
હીધા જનમ તીસ કેાટિ જીવ તોય હું વાંઝણી ?
કરેલ પયપાન ગંગ-જમના સમી છાતીનાં,
શું વીર્ય અરજૂન, રામ, અજનાંય હીણાં થયાં ?

“હિમાચળ સહ્યો સહસ્રશત વર્ષથી છાતીએ !
અસહ્ય દૃઢ શુંખલા પદ જડી : ન સંખાતી એ !”

: ૩ :

[મંદા]

આધા બેઠેણે સરતી સરિતા આશ્રમે પાસ આવે.
 ઉંચા નીચા હૃદયધબકા પુણ્ય-પાદે ચડાવે.
 કાંઠે ઉભી તરુગણ સહુ વારી જતાં જળૂંબેઃ
 વેલી વાડે ઘન તિમિરમાં આગિયા પુષ્પ ચૂસે.

હિંચે કાંઠે, સરળ ઘરની લીંબડાળી ફળીમાં,
 ખીડાયેલાં નયન નમણાં: ઉપડે શ્વાસ ધીમા;
 ન્હાનું એનું શરીર કુમળું, ભાવ ચૈન્તય કાંતિ,
 પોઠે જાણે જગકલહની મધ્યમાં દિવ્ય શાંતિ.

હિંચા હિંચા ગિરિશિખરથી વાય ઉન્હા નિસાસા,
 “કોટિ કોટિ જીવન સરજ્યાં, વાંઝણી તોય માતા !”
 જાગી ઉઠ્યો અબકઃ નમણાં નેનમાં દુઃખ થીજ્યાં,
 ચારે બાજુ નજર કરતો, એકલો, ગાલ લીંબ્યા.

અંગે અંગે, હૃદય, વદને, આંખમાં દાહ જામ્યો !
 માતાનાં એ અળહળ થતાં આંસુનું રૂપ પામ્યો !

: ૪ :

[કાન્તા]

“ જાગો ! ઉઠો ! ભરતભૂમિનાં, રાષ્ટ્રનાં પુત્ર-પુત્રી !
જાલીમોના નખ ઉઝરડે લોહી વહેતી ધરિત્રી.
માતાં માટે જીવન સજતાં જંગલી પ્રાણી-પક્ષી,
વર્ષા - વીજે શરીર ઘસતા, ડુંગરા ભૂમિ રક્ષી. ”

ગાજી ઉઠે અખિલ નલમાં મેઘનો જેમ નાહ,
સમ-સિંધુ ઉપર ફેફડે કોઈ તોફાન સાદ,
એવાં એનાં રણ-રમણ-આહુલોકનાં ગાન ગાજ્યાં,
ચોટે, ચોરે, પુર, નગરમાં, ગામડે, લોક જાગ્યાં.

ખીકાયેલા કમલકલમાં જેમ વર્ષે તુષાર,
મૃત્યુખીડ્યા નયનકમલે અમૃતી છંટકાર;
એવા એના જન સકળનાં હુઃખથી આર્ત નેને,
દૈવી દીપ્તિ અકળ પ્રગટી, લોક ઉત્સાહ વહેણે !

લોહામાંથી ધન પ્રગટતું પારસી સ્પર્શ થાતાં !
માટીમાંથી અમર વચને, માનવી ઉભરાતા !

: ૫ :

[ગુલ]

ઘંટ વાગતાં પ્રચંડ આશ્રમી સહુ પળે
 ઉપાસના સ્થળે: અનંત આંખડી હસે, લળે,
 વિતાનથી: નદીતણાં સુમંદ નીર મંબુલાં
 કવે કવિત: પાથરે સુગંધ વેલ - ફૂલડાં.

કોઈ આવતું હતું, નગૂઠ નેન પાથરી
 વસુંધરા પરે: પડે ચડે સુમંદ ચાંખડી.
 સર્વ નેન એક ધ્યાન, લોહચુંબકે જડ્યાં,
 પતિતપાવના પળે, પદે પદે જઈ અડ્યાં.

સળેકલાસમું શરીર : આંખમાં લર્યાં અમી:
 વિદગ્ધ તોય છે સુહાસ : રામમાં રહ્યા રમી.
 પોતડી ઢૂંકી, વીંટેલ ઉત્તરીય છાતીએ:
 પળંત ટેકવાઈ બે કુમારી કાળની નીચે.

આસને સ્થિતિ કરી: જરીક નેન ઉઘડ્યાં !
 ચહુ દિશે ફરી વળી, ફરી અનંતમાં મળ્યાં !

: ૬ :

[બંધ]

પ્રાર્થના પૂરી થઇ: વિલીન સૂર ગીતના
થતા ધીમે ધીમે, અલોપ ચક્ર જેમ નીરમાં
વધી વધી થઇ રહે: અને સુમંદ ઉપડે
ફરકતા સુઓષ ને ચતીન્દ્ર આમ ઉચ્ચરે—

“ સાઠ વર્ષ છે વીત્યાં; જુવાન તોય વીશનો
અનુભવું મને: કરું પ્રવાસ ચાર દિશનો;
પગો કુદંત ચેતના-ઝરા સમા: અને ચહું
વિતાન વીરહાક-શંખનાદથી ભરી દઉં.

“ જીવડું મરેય તોય હૈર આ રડી રહે,
સ્વતંત્રતાતણા સુચરમાં કરોડ છે બળે
જવાનડાં દૂધેભર્યાં; રૂંવાડું એક ના ફરે:
અને ભલે મહાન વજ્રપાત આવીને પડે.

“ પુત્રપુત્રીશાં ગણ્યાં અધિકડાં સહુ થકી:
હોમવાં અધિક કામ, આશ્રમી ! કર્યું નકી ! ”

: ૭ :

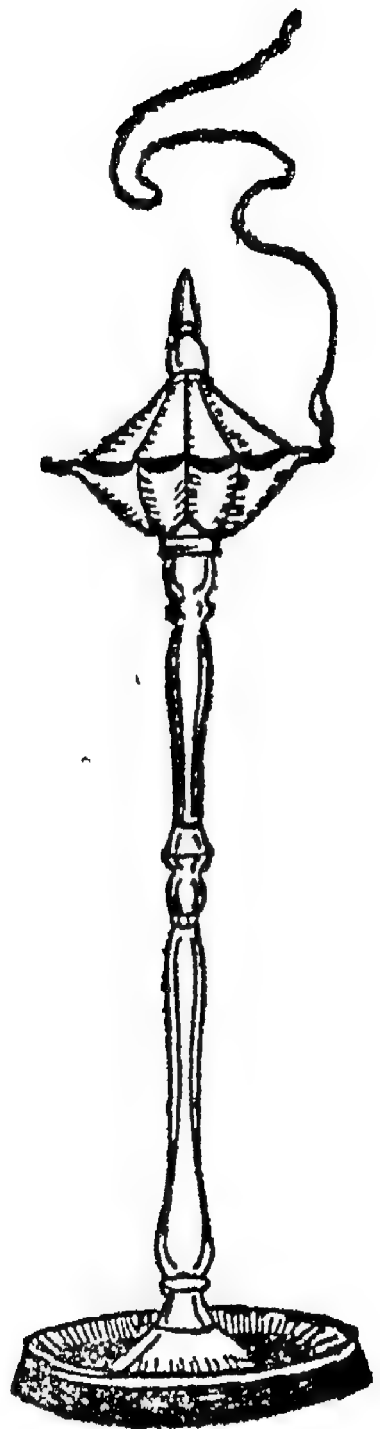
[ક્રુત]

તરલ ંહેણથી સાપ્રમતીતણાં
 સલિલ સાગરનાથ લાણી બળે;
 પુરજનો નિજ કર્મ ત્યજી ધણાં,
 સરિત-આશ્રમ-પાર-લાણી પળે.

રવિતણા ઝીલ્લી રશિમ રડ્યા ખડ્યા,
 નિરહ વ્યાકુળ નીર ગુલાલ શાં!
 સરિતના પટ ઉપર ઉમડ્યા,
 જનતણા સમુદાય વિશાળ આ!

મધુર ઘંટ થયાઃ થઈ પ્રાર્થનાઃ
 સકળ ગાન લજ્યાં અવકાશમાં.
 પુરજનો સહુ સ્તબ્ધ બની ગયા,
 અમર શબ્દ ઝરે મધુનીતર્યા—

“ પ્રભુ કરે; પણ કાલ પ્રભાતમાં!
 મરદ સર્વ પળે મુજ સાથમાં!”

व्यक्तिविशेषने

આ હથે કાવ્યો કેાઘ વ્યક્તિવિશેષ સંબંધે છે. એમાંનાં ચાર ગાંધીજીને હૃદયેશીને છે; એક કવિ નર્મકાશંકરને અને એક મારાં સ્વર્ગસ્થ માતૃશ્રીને વિષે છે. આમાંનાં બે 'કુમાર' માં અગાઉ આવી ગયાં છે, અને બે પ્રસ્થાનમાં હપાયાં છે; એક 'નર્મદ-શતાબ્દિ' ગ્રંથ 'માં લેવાયું' છે અને બાકીનું એક મારા અપ્રસિદ્ધ નાટક 'પદ્મિની' ના અર્પણકાવ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ થવાનું છે.

વ્યક્તિ વિશેષ ને

(૧) ગાંધીજીને	૧૦૧
(૨) બાને.	૧૦૨
(૩) યુગવણકર	૧૦૬
(૪) પળે પાછો	૧૦૭
(૫) રૂઝમી સપ્ટેમ્બર.	૧૧૧
(૬) નર્મદને એક પ્રશ્ન	૧૧૨

ગાંધીજીને !

દાહભરી આંખો માતાની,
તેનું તું આંસુ ટપક્યું;
બળી રહ્યું અંતરમાં કિન્તુ,
સૌ પાસે મીઠું મલક્યું.

મૈયાના ઓ ગાંધી વીર !

અર્પું છું હૈયાનાં હીર !

ભારતના હુઃખે હુલાઈ,
કુદરતની કરુણા ઉતરી;
સંસ્કૃતિને સ્વાતંત્ર્ય ભરીને,
ભારતને અંગે પમરી.

વંદન ઓ કુદરત સંદેશ !

ધન્ય થયો તું ભારતદેશ !

ભાદરવા વદ બારશ

૧૨ : ૬ : ૨૭

બાને

: ૧ :

અરાવલી કોતર કંદરામાં,
પ્રતાપના એકલ શબ્દ આથકે,
ચિતોડના રાજસિંહાસને અડે;
રડી પડે નેત્ર વસુધરાનાં.

એકાકી કેા કાંચનજંઘશેા ઉભી
સમુદ્રના સૌ નિરખે તરંગેા,
સામ્રાજ્યના, ક્રાન્સતણાય ભંગેા;
ઉકેલતો: તારલીઓ જતી ડૂબી.

“પૃથ્વીતણાં રાષ્ટ્ર સહુ ઉખેડી;
ખાંડી કરૂં.” અંતરનો નિનાદ;
હોલાંડમાં દેઈ અખોલ સાદ,
આમંત્રતો સૌ શમણાં જતાં ઉડી.

પ્રતાપે ગજવી ખીણો, હલેના જોનપારટે,
કૈસરે પદબ્રષ્ટીનાં ગીતો હોલાંડમાં રટે.

ખૂંચવીને મહારાજ્યો, પાઠવ્યા સ્થલ નિર્જને !
ખૂંચવી માતનો જોખો, પદબ્રષ્ટ કીંધો મને !

પૃથ્વીએ સાંભળ્યા શબ્દો, પદબ્રષ્ટ પાદશાહના !
કારમાં ગાન એથીયે, કરવાં અંતર-દાહનાં !

: ૨ :

અશોકનું ધર્મસિંહાસને નહિ,
 નહિ મહારાજ્ય સમુદ્રશુભનું;
 કનિષ્ઠનુંયે ન વિસાતમાં કંઈ,
 પદ્માસને પ્રિય ન જીન મુક્તનું.

ખત્રીશ તો પૂતળીએ મહેલા,
 ન લાવના, વિક્રમના સિંહાસને;
 મનુષ્યના મન્ત્રકથી ચણેલા
 ઝંઘીસને આસન, કોડ ના મને.

મળ્યું હતું એ સહુથી મહાન !
 માતાતણા અંતરનું વિતાન !

: ૩ :

ખણી ખણી કોતર કાળજનાં,
 આ દેહનું મંદિર તેં ચણી દીધું;
 કરી - દઈ દાન બધી પ્રભાતાં,
 આ કોડિયું એક પ્રકાશનું દીધું:

ચતુર્મુખે વિશ્વ સૃજનવતાં દીધી
 બધી પ્રભા, તેં હુંને ધરી દીધી !

: ૪ :

આ વિશ્વની ભવ્ય વિરાટ વાડીએ,
 પ્રવેશ તું-કાંચન દ્વારથી કીધો;
 પાવિત્ર્યનો, ધર્મતાણો, પ્રભાનો,
 સંદેશ તેં પ્રેમ પૌંચૃષમાં દીધો.

અજ્ઞાતના ભીષણ ગર્ભમાંથી,
 ખેંચી લઈ આતશ દેખતો કીધો !

: ૫ :

વર્ષો વૈંત્યાં આજ ઉડી ગયાને
 ઉચે, મૂકી એકલ બાળ બાને:
 ન વીસરું નેત્ર કદી અમીનાં,
 અપત્યપ્રીતિ પમરંત હીના.

સંધ્યા ઉષા નીરખતાં દિગંતે,
 અધે ચડું હું સ્મૃતિના ઉડંતે;
 ને બીજમાં હું તુજ રૂપ ભાળું,
 માતૃત્વની ત્યાં કવિતા નિહાળું.

નથી ગઈ બા નકી હું કહું છું:
 રૂપાન્તરે સર્વમહીં સ્મરું છું;

આકાશમાં તારીં અનંતતા છે,
ને અગ્નિમાં તુંજ વિશુદ્ધતા છે.

નિદ્રામહીં વત્સલભાવ જાના !
ઉદ્ધાસ જાના સ્મરૂં સોણુલામાં;
દયા ઝરે માતનીં ચંદ્રિકામાં,
વસુંધરામાં બલિદાન જાનાં !

: ૬ :

આરાધનામાં સ્મરૂં રૂપ જાનું !
ને જા સ્મરીને પ્રભુરૂપ પાસું !

૨૩ : ૭ : ૩૨

યુગવણુકર

વણુ ઢાંક્યા જગનો સાદ,
સાંભળ યુગચાદર વણુનાર !

હિમ શયાળે ધરણી ધૂળે,
મેઘની છૂટે ધાર !
દેહતણી મરજદ છુપાવા,
ચીંથરાનો ન આધાર !....સાંભળ૦

વર્તમાન તેં પાટલી માંડી,
ખાંભી અનંતને આર !
ભૂતને તાણે ભરતો જતો,
ભાવો તરંગના તાર !....સાંભળ૦

છેડલે મૂકી અહિંસાની આરી,
સાચની હીર કિનાર !
આત્મવિલોપન, આત્મ મોચન,
કાંજીથકી સંચાર !....સાંભળ૦

પત્થરની અણુભેદ દોંવાલો,
રૂંધતી વણુકર કાર;
ઈંટ ચૂના વિંધો તાંતણા થાતા,
વિશ્વમાં એકાકાર !....સાંભળ૦

પળે પાછો

તેજ - ખડાંડમાં છાયા, આદરી ઈવ આદમે;
ચક્રે ચક્રે વધી વાધી, રૂંધતી પૃથ્વીને ભમે.

તિમિરનો વરપુંજ શિરે ધરી,
નયનમાં ભરી વિશ્વકરુણતા;
પતન માનવ કુલતણું ભરી,
ઉલટથી વધસ્તંભ ઇશુ જતા.

દિશાઓ આંખ ચીંચીને આભ અંધારથી ભરે:
પૃથ્વીના પેટમાંથી કેા, ધુળરી કારમી ચડે !

આકાશનાં આંસુ અનન્તધા વહી,
ધોવા મથે ડાઘ ત્રિલોકમાં પડ્યો;
યુગો વીંત્યાં: ઓસર તો ગયો નહિ,
અંધારનો ચંદ્રક ભાલમાં જડ્યો.

કડાકે તૂટતું ફીકું, શૂંગ કાંચનજંઘનું:
ઉછળે ને પડે પાછું, પયોધિનું મહાતનુ.

પ્રલય આજ ફરી ઉછળી પડ્યો,
વન વને ખરતાં નીલ પાંદડાં;
સળગતો ગ્રહ વ્યોમમહી દડ્યો,
વિમૂઢ વાહન સૌ સ્થિર થૈ ખડાં.

પળ્યો આ કોણ પાછો જ્યાં, પળ્યા'તા એક દિ' ઇસા ?
ભૂંસાયેલા પદે ચાલી, ભરતો બ્રહ્માન્ડની દિશા !

ધરાતણા ઉછળતા નિસાસા,
વંટોળયા વ્યોમ બધું ભમી રહે;
દિશા થીંજી આકુળ સ્તબ્ધશ્વાસા,
ઉભી ઉભી આજ અસહ્યતા સહે.

“હોત જન્મ્યા ઇશુ હિન્દે ! ન જાતા કોસપે કદી !”
લોકની લોકવાણીને, આળ આળે ચડી નકી.

જગતની સુચિરાતન સંસ્કૃતિ,
ભટકતી મૂળથી અટકાવવી;
ભરતના કુળગૌરવની સ્મૃતિ,
વિસરતી, ફરી તો ફરકાવવી !

અશ્વમેધતણે જાણે, અશ્વરાજ ખૂંખારતો,
પૃથ્વીના પાંચ ખંડોમાં, પડછંદા પ્રાણ પાડતો.

ભમી ભમી દ્વાર ધરાતણાં બધાં,
આલ્લેક એ અંતરની પુકારતો;
સૂતેલની સાંકળ ઠોકતો સદા,
ઝોળી અતાગી ભગવી પ્રસારતો.

પાપ, હિંસા, નિરાશાની, અહંની લીજ ભાગતો,
અબુધા લોકની લાતે, નચીને પાપ લાગતો.

મનુષ્યનાં પાપથી ઝોળીને ભરી,
અમી બધાં અંતરનાં ઉલેચતો;
સમુદ્રના ઝેરની ઘૂંટડી કરી,
અમીથકી શંકર વિશ્વ રેલતો.

વિશ્વના પાપનો ભારો, બાંધીને બાળવા જતો !
અંગનાં અસ્થિથી આજે, કાષ્ટના અંદને ન તો !

જનસમૂહ વિમૂઢ થઇ વહે:
“વધ કરો ! વધ જીસસનો કરો !
ધરમશાસનને દવલા પદે,
ચરણ-કાદવથી અભડાવતો !”

ઇશુને જગના લોકે, ખીલા ઠોક્યા શરીરમાં;
સ્વેચ્છાએ આજ તું ચાલ્યો, દેહકેરા વિલીનમાં.

એ બારમાં એક હતો જીડાસ,
ઇસામસીને પકડાવનારો;
વેદાન્તના બાવીશ કેટિ દાસ,
જીડાસના આજ થયા પ્રકારો.

ઇસાને મરતાં લાગી, ક્ષણ બે ક્ષણ બે ઘડી !
ગાંધીને તો ટીપે ટીપે, અંગ દેવું બધું ગણી !

ગૌદોતણે એકલ બાધિસત્ત્વ,
ઇસામસી આ જગના ઇસાઇનો;

જેનોતાણું તાપસી જીનતત્ત્વ,
ગીતાધ્વનિ હિંદુતાણી વધાધનો.

મનુકુલે મહા કાળે, કેળવ્યું જે ભગીરથઃ
પ્રાપ્તિના શેષને શિરે, મણિ એ, ઓપતો પથ.

લજ્જાસમી મંગલ કામનામાં,
સંઘ્યા ઉષામાં તુજ લોહી ફૂટશે;
કારુણ્યનાં મૌન મળી હવામાં,
આકાશથી આંસુ થઈ ઝરી જશે.

સૃષ્ટિના અંત પર્યન્તે, ખેંચતી શર્મની છટા,
નહિ, બાપુ ! સહી જાશે, ઉદ્ધારે ના પુનઃ કદા.

યુગે યુગે એક અલૌકિકાત્મા,
આ વિશ્વના યજ્ઞમહીં ધરાશે ?
ન તોય ભૂખ્યો જગ દુષ્ટ આત્મા,
તૃષા ત્યજી શાંત સુરમ્ય થાશે ?

મરે જો બાપુ તો કોણ, માનવી જગ જીવશે ?
જીવશે સત્યનો સાધુ, કોણ આ જગથી જશે ?
સૂર્ય, ચંદ્ર, ઓહો, તારા, વધુ તેજસ્વી તો થશે !

૨૪મી સપ્ટેમ્બર

અંધારા ઘોર આઠારો, દિવ્ય જ્યોતિ જગી કંઈ;
આળતી તમ પૃથ્વીપે, વૃષ્ટિશી અમીની થઈ.

નકી નકી માનવી સર્વ જાગ્યા,
ન ગાંધીને મારણ-ગોળી આપશે;
જેને જનોએ યુગ યુગ માગ્યા,
આવ્યા; ન એનું શિશ કોઈ કાપશે.

કવિએ વિશ્વના આવો, ઊર્ધ્વબાહુ થઈ વદો:
“ ઈસાના વધદિનેથી, મનુકુલે જરૂર તો !
પ્રગતિ કે મહામોંઘી, સાધી: નમસ્તે પ્રભો ! ”

૨૪ : ૯ : ૩૨

નર્મદને એક પ્રશ્ન

શૌર્ય, નિહરતા, સચ્ચાઈની,
ગળથૂથી તેં તો પાઈઃ
કેમ કરી ગુજરાતે આજે,
પ્રણય-રોદણી મંડાઈ ?
સિંહણુમાતા તું સાચી, તો
પયધારા નવ ઊંરવાઈ !

૩૦ : ૬ : ૩૩

આં દ રણાં

વિચારોને પણ સ્વરૂપ હોય છે. કેટલાક વાદળોએ જેવા અસ્પષ્ટ
 અટવાયેલાં અને આવ-જની રમત રમતા ચંચલ હોય છે. કેટ-
 લાક નદીના પ્રવાહની પેઠે એક પછી એક અસ્ખલિત માળામાં
 ગૂંથાઈ પ્રમાણશાસ્ત્ર-શુદ્ધ બની રહે છે. એમાં આગિયા જેવાનો
 પણ સમાવેશ છે. ક્ષણમાં ઝળકે અને ક્ષણમાં હોલવાઈ જાય,
 છતાં માધુર્ય મૂકતા જાય. વિચારના એવા દસ આગિયાઓને
 આ ગીતોમાં પૂરી દીધા છે-સુધરી (સુગૃહી) જેમ પોતાના
 માળામાં પૂરે તેમ ! આ સંગ્રહમાં એ પહેલી જ વાર ઝળકે છે.

: ૧ :

જાગી ઉઠું સાંભળતાં હું,
માનવ ઉરના ધબકારા;
સર્વમહી સંધાયો શ્વાસે,
ગુંજન સાંભળતો તારાં.
ફર નથી હું: મથી રહ્યો છું,
પુરવા ધબકારા મારા !

૬ : ૮ : ૨૬

: ૨ :

એક અશ્રુ માશુકનું પડતાં,
ઉર દાવાનળ દર્શન કરું !
ફાટ ફાટ ઉર હલકી ઉઠતી,
વર્ષાનું દુઃખ શેમાં સ્મરું ?
પ્રલયનૃત્ય હૈયામાં શાં આ ?
જવાલામુખ હૈયે ગભરું ?

૨૭ : ૬ : ૩૧

[૧૧૫

: ૩ :

ઉંચો ઉંચો એક મિનારો,
 ઉંચા પર્વતપે રાખ્યો !
 ગૌરવ પોતાનું જોવાને,
 ડોકથકી જરી એ ડોક્યો !
 પગ નવ દેખાતાં લળતામાં,
 કમ્મરથી ઘડઘડ ડોક્યો !

૨૭ : ૬ : ૩૩

: ૪ :

સૂર્યાદ્યમાં સાવજ ઉભી,
 પડછાયો નીરખી લાવે:
 “ એક ઊંટિયું ખાવા જોશે,
 એડકાર નહિ તો ના’વે ! ”
 મધ્યાહ્ને પડછાયો જોતાં:
 “ શિયાળવું એ તો ચાલે ! ”

૨૭ : ૬ : ૩૩

: ૫ :

સામે કાંઠે રાડ પડે, ને
 આ કાંઠે ગોઝીરો થાય;
 વચમાં મોજાં ચડે ભયંકર,
 હોડી મારી ઝોલાં ખાય.
 કોઈ ન બહારે ચડશે, શૂર !
 જ્યાં હો ત્યાં જ લડી લેવાય !

૨૭ : ૬ : ૩૩

: ૬ :

લોકો કે’ “ગોઝારો કૂવો
 વરસે વરસે માણસ ખાય !”
 અભાગિયો ગોઝારો, નહિ તો
 શાને ફેગટ મરવા જાય ?
 એમ નહિ ! નહિ ! કુટિલ
 જગતના ધક્કાથી એ તો ઠેલાય !

૨૭ : ૬ : ૩૩

: ૭ :

ઉત્કાંતિના કમમાં મોટી,
 માનવ કુલે ભૂલ કરી;
 કરને કેળવવાને બદલે,
 હોત કેળવી પાંખ જરી !
 તુચ્છ નીચ આ ખેલો છોડી,
 વિશ્વરૂપથી આંખ ભરી !

૨૭ : ૬ : ૩૩

: ૮ :

વાંચ્યું'તું મેં કેાઈ પુરાણે,
 નગનેયે આપી'તી પાંખ.
 ફરી એકદા આપી પાંખો,
 ઈશ્વર જો નિજ રાખે શાખ:
 સ્થિત્યંતરમાં ઉચ્ચ ઈંદાશે !
 ઉઠશે ચગદાયેલ સડાક !

૨૭ : ૬ : ૩૩

: ૯ :

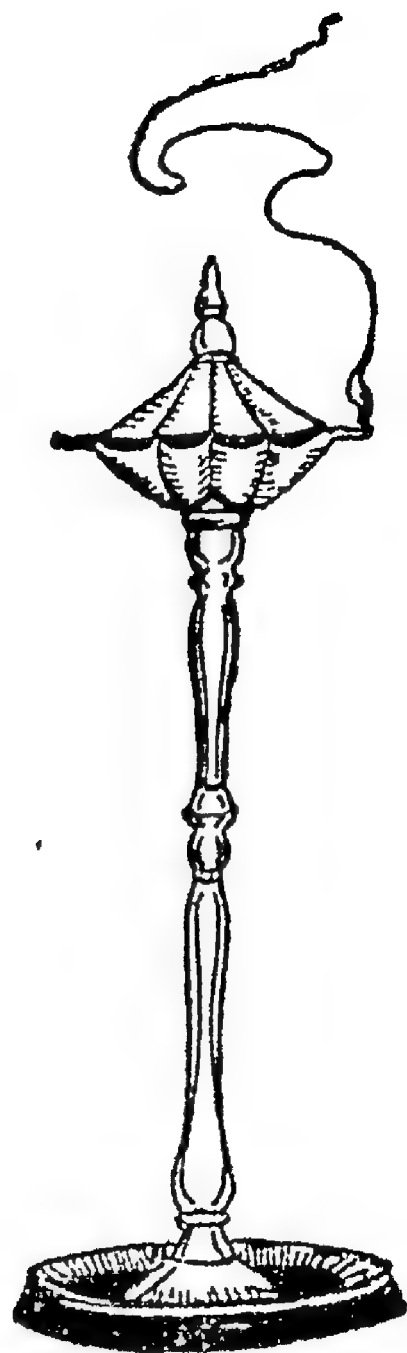
પકવળિમ્બશો અધર રસેલો,
 કાળી આંખો, કાળા કેશ;
 કૌમુદી ઉજળો વર્ણ અનુપમ,
 મેઘધનુ ભાતીગળ વેશ:
 નૂતન તું! પણ કવન જોનું મમ!
 સંકેર્યા કવિઓના શેષ !

૨૭ : ૬ : ૩૩

: ૧૦ :

એક સુભગ દર્શનથી દાન્તે,
 ‘ દિવ્યામોહ ’ કરે સર્જન;
 ક્ષણક્ષણ પળપળ તુજને જોતાં,
 કાવ્ય રહે માફ નિર્ધન:
 બિચોટ્ટિસ તું ના: કાં સુજથી
 વિશદ હેતું દાન્તે-દર્શન !

૨૭ : ૬ : ૩૩

कथा काव्यो

ધણે અંશે અંગ્રેજી Balladના સ્વરૂપનાં આ સાત કથાકાવ્યો-
 માંના બે ‘પ્રસ્થાન’ માં પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યાં છે. એમાંનું એક
 ‘આપણી કવિતા સમૃદ્ધિ’માં પણ લેવાયું છે. ‘પાપી’
 ‘કુમાર’ માં પ્રસિદ્ધ થયું છે. ‘રૂપરાણી’ લખવાનો વિચાર
 તેા લગભગ ચાર વર્ષથી ચાલતો હતો; શરૂઆત તેા એક વર્ષ
 પહેલાં શાંતિનિકેતનમાં જ કરી શક્યો. પછી એ અધૂરું પડયું
 રહ્યું અને હુમણાં ભાવનગરમાં પૂરું કરવું પડયું. કાવ્યના ઇતિ-
 હાસ અને ભૂગોળ બન્ને માટે પૂ. કાકાસાહેબનો આભારી છું.
 ‘સ્વરાજરક્ષક’ માં ગૂંથાયેલી દંતકથા પણ એમણે જ કહી
 હતી. ‘અવલોકિતેશ્વર’ વિષેના આ ઉદ્દેશ્ય સિસ્ટર નિવેદિ-
 તાના ‘The Web of Indian Life’ માં પ્રથમ વાંચેલો.
 ‘ભાઈબહેન’ માં ગૂંથાયેલી The White Ship ની કથા ન્હાન-
 પણમાં ઇતિહાસમાં લેણેલો, અને ‘પાપી’ની દંતકથા નામ
 કામ ને ઠંકાણા વિના એક મિત્ર ખાસેથી મળેલી. ‘રોહિણી’
 એ કલ્પનાકૃતિ છે; છેલ્લી ‘અંજની’ હુમણાં જ તૈયાર કરી છે.

ક થા કા વ્યો

(૧) ભાઈબહેન	૧૨૩
(૨) સ્વરાજરક્ષક	૧૨૬
(૩) રોહિણી	૧૨૯
(૪) પાપી	૧૩૪
(૫) અવલોકિતેશ્વર	૧૪૧
(૬) રૂપરાણી	૧૪૫
(૭) અંજની : પ્રણયપુત્ર-માતા	૧૫૫

ભાઈખંડેન

રાજે ઉંચે ત્યાં શર્શી પૂર્ણિમાનો,
ધરી શરીરે પટ ચંદ્રિકાનો;
ને તારકોની ફૂલમાળ પે'રી,
સમુદ્ર સામે મલકે રૂપેરી.

સફેદ નૌકા સરતી હતી ત્યાં,
નકી ન નૌકા વળશે, જશે ક્યાં ?
નાવિક, જન્મોત્સવના ઉમંગે,
ચડ્યા હતા સર્વ સહિત રંગે.

નૌકામહીં સહેલ કરે કુમાર,
સાથે હતા સૈનિક આઠ-બાર:
કુમાર ને ખંડેન હસે ઉમંગે,
ખન્ને ચડ્યાં સ્નેહમહીં તરંગે.

“વીરા ! થશે તું દિન એક રાજ,
કરીશ શું તે દિન ખંડેન કાજ ?
હું તો મળની પરણાવું રાણી,
ને ગીત ગાઉં ખૂબ રાગ તાણી.”

ધણે અંશે અંચેછ Balladના સ્વરૂપનાં આ સાત કથાકાવ્યો-
 માંના બે 'પ્રસ્થાન' માં પ્રસિદ્ધ થઇ ચૂક્યાં છે. એમાંનું એક
 'આપણી કવિતા સમૃદ્ધિ'માં પણ લેવાયું છે. 'પાપી'
 'કુમાર' માં પ્રસિદ્ધ થયું છે. 'રૂપરાણી' લખવાનો વિચાર
 તો લગભગ ચાર વર્ષથી ચાલતો હતો; શરૂઆત તો એક વર્ષ
 પહેલાં શાંતિનિકેતનમાં જ કરી શક્યો. પછી એ અધૂરું પડ્યું
 રહ્યું અને હમણાં ભાવનગરમાં પૂરું કરવું પડ્યું. કાવ્યના ઇતિ-
 હાસ અને ભૂગોળ બંને માટે પૂ. કાકાસાહેબનો આભારી છું.
 'સ્વરાજરક્ષક' માં ગૂંથાયેલી દંતકથા પણ એમણે જ કહી
 હતી. 'અવલોકિતેશ્વર' વિષેનો આ ઉલ્લેખ સિસ્ટર નિવેદિ-
 તાના 'The Web of Indian Life' માં પ્રથમ વાંચેલો.
 'ભાઈખંડેન' માં ગૂંથાયેલી The White Ship ની કથા ન્હાન-
 પણમાં ઇતિહાસમાં બાંહેધો, અને 'પાપી'ની દંતકથા નામ
 કામ ને ઠેકાણા વિના એક મિત્ર પાસેથી મળેલી. 'રોહિણી'
 એ કલ્પનાકૃતિ છે; છેલ્લી 'અંજની' હમણાં જ તૈયાર કરી છે.

ક થા કા વ્યો

(૧) ભાઈખંડેન	૧૨૩
(૨) સ્વરાજરક્ષક	૧૨૬
(૩) રોહિણી	૧૨૯
(૪) પાપી	૧૩૪
(૫) અવલોકિતેશ્વર	૧૪૧
(૬) રૂપરાણી	૧૪૫
(૭) અંજની : પ્રણયપુત્ર-માતા	૧૫૫

ભાઈ ખડેન

રાજે ઉંચે ત્યાં શશી પૂર્ણિમાનો,
ધરી શરીરે પટ ચંદ્રિકાનો;
ને તારકોની ફૂલમાળ પે'રી,
સમુદ્ર સામે મલકે રૂપેરી.

સફેદ નૌકા સરતી હતી ત્યાં,
નકી ન નૌકા વળશે, જશે ક્યાં ?
નાવિક, જન્મોત્સવના ઉમંગે,
ચઢ્યા હતા સર્વ સહિત રંગે.

નૌકામહીં સહેલ કરે કુમાર,
સાથે હતા સૈનિક આઠ-બાર:
કુમાર ને ખડેન હસે ઉમંગે,
ખન્ને ચઢ્યાં સ્નેહમહીં તરંગે.

“વીરા ! થશે તું દિન એક રાજ,
કરીશ શું તે દિન ખડેન કાજ ?
હું તો મળની પરણાવું રાણી,
ને ગીત ગાઉં ખૂબ રાગ તાણી.”

“ ના, ખડેન ! તે દિ’ પરણીશ હું ના,
તારા વિના સર્વ મહેલ સૂના;
હું ને તું બે, એક જ સાથ રે’શું,
ને એકબીજાં દિલ વાત કે’શું.

“ જોજે હું લાવું નભ શુકે તાર,
તે હીરલાનો કરું એક હાર. ”
“ હું તો વૌરા ! કંકુ કરું ઉધાનાં,
ને અશ્રુને નીર કરું નિશાનાં. ”

ત્યાં તો હવાના સુસવાટ આવ્યા,
મૃત્યુતણું કારમું કે’ણ લાવ્યા;
નોકા ડૂબે ને ઉછળે, ડૂબે છે,
સૌ ઉરમાંથી ધડકા છૂટે છે.

આકાશથી મેઘની ધાર છૂટે,
ને નાગણીશી વૌજળી અમૂકે,
શા મેઘના એ રણુદોલ વાગે,
તારા અને ચંદ્ર છુપાઈ લાગે.

નાવિ ધૂંબે છે, નહિ લાજ રે’શે,
રાજા કને તે શું જવાબ દેશે ?
“ કુમાર કયાં છે ? ” ઉપડ્યો અવાજ,
નાવિ લવે છે: “ પ્રભુ લાજ રાખ.”

કુમાર જેઠા હતી એક હોડી,
 ને સાથ નાવિકની એક જોડી;
 “ભારી મૂકો.” એમ વધો કુમાર,
 ને હોય શું ત્યાં ક્ષણ માત્ર વાર ?

ત્યાં તો હવા ચીરી અવાજ આંચો,
 “મહારા વીરાને, પ્રભુ ઓ ! બચાવો !”
 ને કાન ચીરી ઉર ઉતરે છે,
 કુમારને જડેનું સાંભરે છે.

“થંભો !” કહી હોડી ઉભી રખાવે,
 સોઆ વિના તે જળ અંપલાવે;
 આવે તરી હામથી જડેન પાસ,
 નાવિ ડૂબ્યા નીરમહી, નિરાશ.

તરી તરી રાજકુમાર થાક્યો,
 સમુદ્રમાં ત્યાં સૂનકાર વ્યાપ્યો;
 ને નાવનું નામ નિશાન નહોતું,
 આકાશનું ચક્ષુ વિશાળ રોતું.

*

*

પ્રભાત ઉગ્યું, રવિ શું નિહાળે ?
 જડેની લઘ લાઘ તરે નિહાળે;
 ને બાથ ભીડી, વદી એક વેળા:
 “ઉચે જશું આપણ જેઉ લેળાં.”

સ્વરાજરક્ષકં

ધીમે સરી શાશ્વત પ્રજ્ઞચારિણી
 ઉષા પ્રસારે લગવી પ્રભાને;
 કર્મણ્યતા પાય વસુંધરાને
 સુધા સ્મિતે, ચેતન-દંડ-ધારિણી.

વાંછી સુખો લોક. સમાજ, સર્વનાં,
 પળ્યા પ્રવાસે નિજ કર્મદંડી,
 સમર્થ સ્વામી ગ્રહી ધર્મજંડી:
 સ્વરાષ્ટ્રના—પ્રેરક—સુક્તિ પર્વના.

ધમ્મચુ મળે સ્વામી શિવાજીરાજને,
 શિષ્યો થયા ચાર સમર્થ સાથ;
 ધણે નહો ધોમ પ્રકાશનાથ,
 સહે ગણી ધર્મ સ્વરાષ્ટ્ર - ઠાળને.

મધ્યાન્હના અગ્નિ અગ્નિ વર્ષતા,
 સ્વામી નૃતા સીતલ વૃક્ષછાંયે:
 લગી લળી વૃક્ષ સુવાયુ વાયે:
 નવાલા ઝરે: સ્વામી અગ્નિ દર્શતા.

શિષ્યો ફરે ખેતર આસપાસ,
હસી રહ્યો શેલડી-વાઢ બાળી;
પેઠા નથી કે કચહીંચે નિહાળી,
ચૂસી ચૂસી સાંઠ કરે ખલાસ.

ટીપે ટીપે ખેડૂત સ્વપ્રસેવે,
એ શેલડીમાં રસ મિષ્ટ પૂરે.
દેખી લીધું સર્વ ઘડીક શૂરે,
હાથે ધરી લાકડી અન્નદેવે—

“ ઉભા રહો બે ઘડી, ઓ હરામી !
આ શેલડીનો જરી સ્વાદ આખો.”
દેખી ધૂંજે ક્રોધિત લાલ આંખો,
દોડી પૂંચ્યા જ્યાંહીં સૂતેલ સ્વામી.

સ્વામી હસે છે મધુરું સુહાસ,
ખેડુ ગ્રહી લાકડી આવી ઉભો.
“ ચારો બધા આ, સરદાર તું તો ! ”
સોટા સખોડે થઈ એક શ્વાસ.

સ્વામી હસે, લાલ્લી ચડે સુગાલમાં,
સોટા સહી થાય ગુલાલ વાંસે;
શિષ્યો ધસ્યા ખેડૂત આસપાસે,
સ્વામી વહે: “ ખેડૂત હાથ જાલ મા.”

સ્વહસ્તે સ્વામીને રાજા શિવ સ્નાન કરાવતો;
નિહાળી લાલ વાંસાને ક્રોધથી રાય કાંપતો.

“કહો કહો, કારણ શું સમર્થ ?”

“કશું નથી, વત્સ !” સમર્થ બાળતા.

પૂછી પૂછી રાય શિવાળ થાકતા;

કયાં પ્રયત્નો સહુ બય વ્યર્થ.

શિષ્ય એકે કરી વાત, રાયનો ક્રોધ માય ના !

“સેવકો, બાંધીને લાવો, જરીયે ઢીલ થાય ના !”

ઉભો ધૂંજે ખેડૂત રાય સામે,

કાંપી રહ્યા ક્રોધથી ઓષ્ટ રાયના;

શિવે મૂંઝવું મસ્તક સ્વામીપાયમાં:

“શિક્ષા કરું શું હું સમર્થ આને ?”

હસી રહ્યા સ્વામી સુમંદ હાસ,

“શિવાળ ! એનું કર દાણ માફ.”

રાજા યગ્ની સ્તબ્ધ હુવા અવાક !

એકું પડ્યો પાય સમર્થ પાસ

“ભેટા, અમે સર્વ હરામ-લક્ષક !

ડર્યો નહિ શિષ્ય સમીપ ચાર,

વડો ગણી ચોર કયાં પ્રહાર,

સન્માન એવા તું સ્વરાજ-રક્ષક !”

રોહિણી

[મંદાકાન્તા]

ધીમે ધીમે રવિઠર સર્ચા વારિધિ આસપાસ,
ધીમે ધીમે રવિમુખ નમ્યું, આંજતું અંતહાસ;
ધીમે સૂર્યે અતલ જલના ઝોષમાં ઝોષ પૂર્યા,
ઢોળાયા ત્યાં જલદલ પરે શેરડા સ્નેહસ્કૂર્યા.

ઘોમે જોયું, વદન મલક્યું, કંકુના કુંડ ઢોળ્યા,
સંધ્યાએ ત્યાં તરલ તરતાં સર્વ સ્પાંગો ઝળોળ્યાં.
એવાં બોળી ઉભય ઉરને સાગરે પ્રેમઘેરાં,
ઉભી જોડી નયન નયને કાંઠે સિંધુકેરા.

પ્રાતઃકાલે નગરપતિનો પુત્ર જાવા સિધાવે,
છેલ્લી છેલ્લી હૃદયપ્રતિમા સાથ ગોષ્ઠિ ચલાવે;
રૂંધાચેલાં ઉર ઉભયનાં શબ્દ તૂટે અપૂર્ણઃ
સો સો ગોષ્ઠિ ઉભય કથતાં, આંખથી અશ્રુપૂર્ણ.

“પ્રાતઃકાલે અતલ જલ આ રોહિણી ! ફેરવાશે,
મસ્તી સાટે લવરહ દુઃખના તાન-આલાપ ગાશે;
આ કાંઠે તું સમઠરતણા, પાર ઉભો હું પેલે,
ગાશું ત્યારે સૂર સરકતા આવશે વારિહલે.”

[૧૨૬]

“ને રાત્રિએ ગહન જલમાં રોહિણી-પાંચ તારા-
નિત્યે જોજો પ્રિય ! પલકતાં માનજો અશ્રુ મારાં.”
એવે થાતા હૃદય નંમણે ગાલ સંધ્યા ઉધાના,
ચૂમ્યા ચૂમ્યા ગુલ ઉઘડતા ગાલ એણે પ્રિયાના.

જોઈ જોઈ નયન નયને કોલ લીધા અનુકત,
તારાઓથી સુખ ચમકતું વ્યોમનું હાસ્યચુકત;
ગેલંતા એ અનિલ ભ્રમરે સુંદરી પદ્મ સાથે,
સૂણ્યા કોલો અકથઃ રજનીનાથ પોંખે સુહાસે.

કાંઠે કાંઠે હૃદય ભમતું એક પ્રેમી વિચુકત,
સંધ્યાએ ત્યાં પ્રતિદિન, જ્યહાં કોલ લીધા અનુકત;
જોઈ તારા ઉર સળગતું, આંખ મીંચે ઉઘાડે,
મૂંગા મૂંગા હૃદય-પડઘા અખિધ એના ઉપાડે.

વીત્યાં વર્ષો; હૃદય કુમળું શુષ્ક, ખંડેર સૂતું;
વારિ ખૂટ્યાં નયનસરનાં, એક આંસુ ન ઉતું;
કાંઠે ઉભી સુતતું-સ્વરૂપા પૂર્વમાં નેન નાખે,
સામે કાંઠે હૃદય વસતું ઉડીને પ્રેમપાંખે.

ઘેરી ઘેરી ગગનગહની રાત્રિએ સૌ વિરામે,
ત્યારે દોરી નયન નમણું રોહિણી, તીર સામે;
ઉભે નિત્યે અચળ, પ્રતિમા હોય પાષાણકેરી,
આંખો જાણે પલપલકતી તારલી જે સુનેરી.

જેવી દીસે ક્ષિતિજસરિતે પક્ષમાલા બગોની,
તેવી દીસે જલધિક્ષિતિજે કાફલી સો સઢોની;
ઉંચા-નીચા સઠ ઉછળતા-ઝૂલતા સિંધુ મોજે,
એવું કાંઠે હૃદય ઉછળે નાવશું પ્રેમહોજે.

આવે આજે નગરપતિનો પુત્ર પાછો કમાઈ,
સો સો બહાણે શગ ખડકતાં માંડ લક્ષ્મી સમાઈ;
બાણે લાવે સકળ ધનભંડાર એ લૂંટી બાવા,
કાંઠે ઉભા પુરજન સહુ સાહસીને વધાવા.

સૂકાં ફૂંકાં તરુવરગણે જેમ ખીલે વસંત,
ઘેરાયેલા ગગન ઉઘડે તારલાઓ હસંત;
એવા એના હૃદયરણુમાં સ્નેહના ઓઘ છૂટ્યા,
અંગે, અંગે, ઉર, વહન, સૌંદર્યનાં પુષ્પ ફૂટ્યાં.

ગૂંથી વેણી બકુલફૂલડે, સિંદૂરે સારી સેંથી,
આંજી ભૂરાં નયન સુરમે, પાનીએ પાઈ મેંદી;
તારા ગૂંથી, શરીર ધરતી રોહિણી, ચૂંદડીને,
આવે કાંઠે સભર ઉર, ગાલે ગુલાબો મઢીને.

ધીમે ધીમે બગ સરીખડાં નાવડાં પાસ આવે,
બાલા સ્વપ્ને “પ્રિયજન અહા! ભેટ મીઠી શું લાવે?”
કાંઠા પાસે-હૃદય ધડકે-જેમ વહાણો પધારે,
સંતાડે જ્યાં હૃદય-ધબકા, ગાલ દીપ્તિ વધારે.

સંધ્યાકાળે નગરસમીપે નાંગર્યાં નાવ આરે,
ફૂદી નીચે પુરપતિતણે પુત્ર કેને ઉતારે ?
નીચે આવી રતિસમરૂપા કોઈ સૌંદર્યવંતી,
ધીમે ચાલે નગરપતિના પુત્ર સાથે હસતી.

માતાં આવી સજલનયનાં પુત્ર માથું નમાવે,
ખેંટી જોડી નીરંખી નીરંખી, પુષ્પ વેરી વધાવે;
સાંમેયું એ પુરલણી વળ્યું, વાગતાં ઢોલ તાંસાં,
એકાકી કે કયમ તોર ખડી, મૂર્તિશી સ્તબ્ધશ્વાસા ?

ધીમે ધીમે રવિકર ઢૂંઢ્યા વારિધિથી વિખૂટા,
ધીમે ધીમે રવિ-જલતણા ઓષથી ઓષ ઢૂંઢ્યા;
ધીમે સૂર્યે વિરહજલમાં અંપલોંચું અગમ્ય,
વેરાંચા ત્યાં અતલ જલમાં શેરડા ફુંખેન્ય.

ઘોંઘાં જોયું હૃદય ખળતે, ગાલમાં લોહી દોડ્યું;
સંધ્યાએ એ વિરહસમયે મૌન આકંઠ જોડ્યું;
હૂંખ્યા સૂરો જન સકળના શેરકેરી દિશામાં,
તારા ઉગ્યા વદનકમળે આંસુડાં શા નિશાનાં.

ગાળે થેડું અકથ જલધિ, હાથ કાંઠે પછાડે,
ફૂદી ફૂદી હૃદય હૂંખતાં, જોરથી ખૂમ પાડે;
કાંઠે ઉલી ઝળહળ થતી ઝાળતી એ ચિતા શી;
અંઝાવાતે જઈ જલધિએ ખૂમ પાડે: “ ખલાસી !—

આપું વીરા ધન સકળ આ અંગ માથે મઢેલું,
 ખોંચાડે જો સમદરતાણી મધ્યમાં નાવ વેલું । ”
 ખોંચે ખોંચે ઉદયિપટની મધ્યમાં નાવ ત્યાં તો
 ગાજી ઉઘ્યો દિશ સકળમાં રાહિણીનો ધુખાડો ।

પાપી

કોટિ કોટિ નિહારિકા ધૂમે,
 કોટિ પ્રકાશના ગોળઃ
 કોટિ પ્રકાશના ગોળઃ
 નવલખ તારલા લોકવાણીના,
 સૂરજ રાતા ગોળઃ
 એવું અંતરિખ તણાયું,
 અનન્તનું ગેળ ચણાયું !

ટમટમે ઘર દીવડા જેવો,
 સૂરજ આપણો એકઃ
 સૂરજ આપણો એકઃ
 આલ અટારીના એક ખૂણામાં,
 એક ખૂણામાં છેકઃ
 વળી એનું મંડળ મોઢું,
 શુરુ શનિ આઠનું જોડું !

આઠ શ્રદ્ધાનાં આઠ ફૂંડાળાં,
 એમાં ફૂંડાળું એકઃ
 એમાં ફૂંડાળું એકઃ
 પૃથ્વીનો મારગ પાંચમો ને આઠ
 ચાંદાના ચાંદ અનેકઃ
 એમાં પાંચ ખંડ સમાણા,
 પાંચેનાં અલાયદા થાણાં !

પાંચમાં તો જરી એશિયા મોટું,
 એમાંય હિન્દુસ્થાનઃ
 એમાંય હિન્દુસ્તાન;
 હિન્દમાં મુંબઈ એક ઇલાકો;
 વાણિયાઓનું ધામઃ
 ઇલાકે ગુર્જર વાડી,
 હાડે ઓછો, અઝી તાડી !

ગુજરાતમાંય કચ્છની પાંખમાં,
 આંચેા કાઠિયાવાડઃ
 આંચેા કાઠિયાવાડ;
 એમાંયે વળી એક ખૂણામાં,
 શેતરૂંજના પહાડઃ
 એમાં એક ગામ સંતાણું,
 એનું મારે કરવું ગાણું !

શેતરૂંજના હુંગરા ઠાલે,
 વચમાં ગાંભુ ગામઃ
 વચમાં ગાંભુ ગામ;
 કાળા ભગતની લીમડીનું ઠૂંકું,
 આંગળી ચીંધે તમામઃ
 મોટી મોટી વાતમાં મારું,
 નાનું ગાણું લાગશે ખારું !

શેતડેલનાં નીર વઘ્યાં જાય,
 ગાંભાની કેર ઘસાય;
 ગાંભાની કેર ઘસાય;
 ગામને પાદર રામદુવારે;
 સાંજના આરતી થાય:
 ફળીમાં લીમડી લૂમે,
 લીંબોળીના લૂમળા જૂમે !

એક દિ'ને સમે'વાત રહી ગઈ,
 ધાર્યું ધણીનું થાય:
 ધાર્યું ધણીનું થાય;
 મારનારો ઉગારનારો બધું,
 એ જ; કશું નવ જાય:
 કે'તાં જીભ તાળવે ચોટે,
 વહે લોહી દિલમાં દોટે !

સાવ હતો દિન ઉજળો ને હતો
 ધોમ ધખેલ બપોર:
 ધોમ ધખેલ બપોર;
 ગરમી ! ગરમી ! ચોગ્ય હતું ટાણું
 કાંધ ને મારવો ચોર:
 બેઠું રામદુવારે,
 ફરિજન એકાકારે !

નવ હતા ખેઠા ભાવિક, વચ્ચે

ખાવાજી વાંચે પાઠ:

ખાવાજી વાંચે પાઠ;

એક ખૂણામાં ગોઠડી નાખી,

વાળી અદળ પક્ષાંઠ;

અગ્યારમા કાળુ ભાભા,

મૂછો જાણે રૂના ગાભા !

કેમ થયું એ તો રામજી જાણે,

છૂટ્યા વા ખારેખાર:

છૂટ્યા વા ખારેખાર;

આલમાં મેઘાડંબર ગાજ્યું,

વરસે મૂશળધાર:

ડોળું ડોળું આલ ડોળાયું,

નદીમહીં ઘોડલું ધાયું !

સનન સનન વીજ ગળૂકે,

કાન ફૂટે કકડાટ:

કાન ફૂટે કકડાટ;

કોઈના ઉંચે છાપરાં ઉડતાં,

કોઈનાં ઉડતાં હાટ:

માળામાં કાગ કળેળે,

ઝીંકાઝીંક ડાળીઓ ખેલે !

કડકડ કરતા થાય કડકડ,
 વીજ ઝૂંમે શિર:
 વીજ ઝૂંમે શિર;
 પડી કે પડશે, મરણું બાપલા !
 મૂંઝાયા ધારણ ખીર:
 અગ્યારેયે આંકડા બીજ્યા,
 એવામાં બાવાજી ચીજ્યા !

“ પાપીને માથે વીજ ઝૂંમે !
 (એમ) લોકની વાણી ગાય:
 લોકની વાણી ગાય;
 અગ્યારેને મારવા કરતાં,
 સાડું જો એકને ખાય. ”
 બાવાજીએ સાફ સૂણાવ્યું,
 કોઈનેયે મન ના ભાવ્યું !

“ માંબળો સાચનાં વેણ સાધુજન !
 સૂચવું એક ઉપાય:
 સૂચવું એક ઉપાય;
 સામી ફળીમાં ડોલતી લીમડી,
 પંચ એ પાપણી થાય:
 જઈ જઈ હાથ અડાડો,
 પાપી શિરે વીજનો આડો !

એક પછી એક લોક ઉઠે, ને

સર્વના ધૂજતા પાયઃ

સર્વના ધૂજતા પાય;

અડ્યા કે ના અડ્યા એમ કરીને,

ચટકે પાછા ધાયઃ

આવીને 'હાશ!' કરંતા,

સહુ સાથે બાય બીડંતા.

નવ જણાએ હાય અડાડ્યા

જીવ્યા નવેના નવઃ

જીવ્યા નવેના નવ;

“કાળો ભગત તો ઘરડું માણસ!”

બાવો કે’ “જાવા ન હઉં.”

લીમડીએ હાય અડાડ્યો,

બાવોયે પાછો આવ્યો!

“કાણું કરો તમ મુખડું, કાળા!

ફટરે ભગત નામ!

ફટરે ભગત નામ!

પાપી તમે નક્કી, વારો તમારો,

નામ જેવાં તમ કામ!”

સહુ ફિટકાર વહાવે,

ભગતને મન ન આવે!

ડૂલતા, ધૂજતા, ભગત ઉઠ્યા,
 પોં'ચ્યા એ લીમડી પાસઃ
 પોં'ચ્યા એ લીમડી પાસ;
 કડડ કરતો થાય કડાકો,
 સહુના અદ્ધર શ્વાસઃ
 “ભગતના રામ રમ્યા શું ?
 પાપીકેરૂં પારખું તો થ્યું !”

સનન કરતી વીજળી આવી,
 દશને લીધા બાથઃ
 દશને લીધા બાથ;
 કાળા થઈને કોલસા કેરા,
 સહુના પગ ને હાથઃ
 જીવ્યો કાળો લીમડી કેડે,
 મર્યા દશ રામજીમેડે !

જાવ જદી કોઈ પાન્થ, મુસાફર !
 શેતરૂંજીને તીરઃ
 શેતરૂંજીને તીર;
 ગાંભાને પાદર રામદુવારે,
 થામજો લાઈ લગીર,
 કદી કો બાળને નત્યો !
 બતાવશે થાનક સાચો.

અવલોકિતેશ્વર

ઉછ્વાસતો કાનન-મર્મર-ધ્વનિ,
શર-તરુનાં વન વીંધતો વહે;
લળી જતો મંજરીભાર વેરી,
ઉંચા ઉંચા સાગ નીચા નમી રહે.

પ્રચ્છન્ન રૂપે પગદંડી પાતળી,
તૃણાંકુરોમાં અટવાતી આથડે;
કરી રહ્યો નિર્ઝર કલ્કલધ્વનિ,
કેા, ગંઢરેથી જલ ધોધવા હડે.

મધુસ્વરે સોહિની ગાય શ્યામો,
નિખીડથી નીલમ દેવદાંડીની;
અને હિમાદ્રિ શતશૃંગ ટોચે,
ચડી પડે પ્રાતર-ખેન આરુણી.

આગે ગલ્લ્યો હું કરી સ્નાનસંધ્યા,
તિળેટની પ્રાંતસીમા જરા વીંધી;
કુલી ફરે ટેકરીઓ વચાળે,
દેખાડતો દેવળ આંગળી ચીંધી:

“સામે જુઓ તે જ દલાઈ લામા,
 આરૂઢતા ત્યાં અવલોકિતેશ્વરઃ
 અહીં ઉભો હું, જઈને ત્વરાથી,
 આટોપી દ્યો સત્ત્વસ્વરૂપ દર્શન!”

[તંદ્રા]

આકાશનો ધુમ્મટ ઘેર સાંધી,
 બાંધી લીધું મેઘધનુષ્ય તોરણેઃ
 મરાલનો મોઝ ધર્યાં વિમાને,
 મૂકી દીધાં મત્તમયૂર વીંઝણે.

વીણા લઈ ગાંધરવો બળવે,
 ઉડી કરે ગાયન અંતરીક્ષમાં;
 પહે પહે તાલ ધરી મૃદંગે,
 કરી રહ્યા કિન્નર તો પ્રદક્ષિણા.

મંદારની માલ્ય કરે- ધરીને,
 અશ્વિની ઉભા કરતા પ્રતીક્ષાઃ
 શશિ, શુશિ, અશ્નિ, અરુણ, વાયુ,
 આતુર હસ્તે ગ્રહી દિવ્ય દીક્ષા.

અસ્તાચળે, ઉગમણી દિશાન્તે,
 મૂકી દીધા સૂરજ-ચંદ્ર દીવડાઃ
 પૃથ્વીયકી ઊર્ધ્વ ધસંત કેડીએ,
 વૈતાલિકો હાર કરી રહ્યા ખડા.

જન્માન્તરોની કુદડી ફરીને,
 આજે પધારે અવલોકિતેશ્વર;
 મનુષ્યનો દેહ ત્યજી દઇને,
 જતા હતા મોક્ષ-સ્વધામ ઇશ્વર.

અને હવામાં ઉડતી પતાકા,
 વિમાનનો મંગલ શબ્દ શું જતો;
 વૈતાલિકો ગાન ધરે: મૃદંગે
 પદે પદે કિન્નરતાલ ઊઠતો.

આકાશમાં ઝાલર ઘંટ વાગે,
 ને ગાજતો મંગલ શબ્દનો ધ્વનિ;
 દેવાંગનો આરતીને સમારતી,
 ગજાવતી વિશ્વ કરી હુલુધ્વનિ;

“ ખમા, ખમા ! પ્રેમલ યોધિસત્ત્વ !
 જયો ! જયો ! ઓ અવલોકિતેશ્વર ! ”

પુકારતા દેવગણો જયધ્વનિ,
 ગાજી ઉઠયું ત્યાં સઘળું ચરાચર.

ને મોક્ષના ઉંખરમાં પગો ધરી,
 જ્યાં યોજતા'તા અવલોકિતેશ્વર:
 પૃથ્વીથી હાય ઉઠંત આકરી,
 નિશ્વાસતાં દુઃખિત નારીઓ નર.

આંખો મીંચીને મુખ ફેરવી લીધું,
 ખેંછી લીધા પાય ત્વરિત તાનમાં;
 ને મોક્ષના ઉંખરથી ફરી જઇ,
 પૃથ્વી ભણી એ પળતા વિમાનમાં.

“પૃથ્વીતણે દુઃખત પ્રાણુ છેલ્લો,
 ન મોક્ષના ઉંખરમાંહી જ્યાં લગી;
 દુખાર્ત સંગે બનું એક હું દુખી,
 ન મોક્ષનો લોભ શકે મને ઠગી !”

મંદારની અશ્વિનીમાલ્ય તો સરી ।
 ને સાથમાં બે નલતારલી ખરી ।

*

*

કુલી ઉભો'તો દ્વય આંખ ફાડી,
 દેખાડતો મંદિર ચીંધવી કર:
 “અહીં ઉભો હું, જઇને ત્વરાથી,
 આટોપી દ્યો સત્ત્વસ્વરૂપ દર્શન.”

“લે આલ તું, દર્શન તો પૂરું થયું !”
 આશ્ચર્ય એનું ઉલટું વધી ગયું ।

રૂપરાણી

: ૧ :

“ સૃષ્ટું સૃષ્ટું મૂર્તિ અપૂર્વ એક;
સૃષ્ટિ ભલે થાય કુરૂપ આ પછી ! ”
વિચારીને અંતરમાં પ્રજ્ઞપતિ,
ઘડી રહ્યા નૂરજહાં યુગૈક.

શિવે કરી ભસ્મ રતિપતિને,
અનંગનું અંગ હીધું; 'હૂંતિ પડી;
ચતુર્મુખે રાખકૃતિ રચીને,
અંદ્રીતણી આમડીથી હીધી મઢી.

પાતાળનો વાસુકી નાગ આણી,
શિરે મૂક્યો શેષ સ્વરૂપ ચોટલો;
આકાશનાં મેઘધનુષ તાણી,
સજી હીધો નેણથી ભાલ ચોટલો.

પૃથ્વીવિજેતા નર-પુંગવોને,
પળે પળે દીન કરી પછાડ્યા;
ચિતોડ ને દ્રૌપદમાં પુરોને,
નિમેષમાં મૂળથી ખેંચી કાઢ્યાં—

એ દીપ્તિ, એ તાંડવ દૃષ્ટિકેરું,
જેતાતણી જીત કરંત સુરમું;
મહીં વળી કાતિલ કેં ઉમેર્યું,
ચક્ષુદ્રયે સર્જનશ્રેષ્ઠને ભર્યું.

સમુદ્રનાં લાખ તુફાન સંઘરી,
છાતીતણા ખેઉ કપોતમાં ભર્યાં;
આધાઢની બીજઠલા કટિ કરી,
મયૂરનાં નૃત્ય ઉપાંગમાં ભર્યાં.

: ૨ :

ઉભી હરિપર્વત નામ ટેકરી,
કાશ્મીરનો રાજપુરે અળૂંબતી;
રાતા લીલા સ્વાંગ સુરંગના ધરી,
બદામની લબ્ય ઘટા રહી નમી.

દિલ્હીતણી ના ગરમી સહાતાં,
કાશ્મીરનો નૂર કરે પ્રવાસ;
બદામડી હર્ષ નહિ સમાતાં;
ઝરી પડે મહેર ! અખંડ આશા !

દિલ્હીથડી જમ્મુની વાટ લેતાં,
ઝોળંગવી પહાડીય પીરપુંજની;
નજીકમાં પુષ્કર વહેરી નાગની,
ભૂરું હસે જોલમ જન્મ દેતાં.

સલીમ શુ' સ્નાનકીડા કરતાં,
 બપોરપે જાય બપોર ચાલી;
 પ્રાસાદની રાત્રિકીડા સ્મરતાં,
 નિશાતણી હીમિ બને નમાલી.

પદે પદે પર્વતને કૃપા કરી,
 જહાંતણું નૂર ચડત ટેકરી;
 સમીરની વાય સુગંધ બંસરી,
 વને વને કોકિલ ગાય માધુરી.

શરીરનો આરસ ઓળખાતો,
 ધરેલ સાળુ શબનમૂસમો ચીરી;
 અંદ્રીતણા પાલવમાં સમાતો,
 વિલાવરીનો શણગાર વિકીરી.

ઈરાનનાં રક્ત ગુલાબ વેરી,
 હાંકી હીધાં માર્ગ, પહાણુ ને શિલા;
 પડે પદો એ પર મત્ત લૂંટેરી,
 શિરીષના પ્રાંતપરાગ કોમળા.

ને સ્પર્શથી સ્પંદન ઊઠતાં હીરે,
 તૂટી પડી પાંદડી રેખરેખમાં;
 અનંગનાં ઇંગિત પેખતાં મિષે,
 રોમાંચ સ્ફૂરેય અખંડ લેખમાં.

કટિ પરે હસ્ત પ્રસારી ચાલે,
સલીમ ત્યાં નૂરજહાનની કને;
આકાશના ગેળની વીજ મહાલે,
કે અબ્રને પ્રાંત ક્ષિતિજ આસને.

અને ત્યહીં શેવતીં પાંદડીના
ઢગો કરી પાથરીયા પલંગો;
બદામના મંજરી મહોર ભીના,
અબૂબતા ઉપર કેં તરંગો.

ધીમે પહે વિશ્વસ્વરૂપ આવી,
ફૂદી પડે શેવતીં-સેજ ઉપરે;
સલીમને બાથમહીં હલાવી,
આકાશની વીજ બધી દ્રગે ભરે.

અને પછી પુરુષ પ્રકૃતિના,
તુફાનમાં વિશ્વબળો પધારે:
ને વીજશી નાર અમત્કૃતિમાં,
રોળાઈને પુરુષબાળ હારે.

ને અક્ષુથી હીસિ ઉછાળતી કરી,
પ્રહ્લાન્ડને અંબળિયાં ચડાવે;
ને વિશ્વસંકેતમહીં તૂટેલાં,
પુરુષનાં કેં મડદાં ઉછાળે.

હસી રહે નૂર, સ્વરૂપ રાણી,
ઘડીકમાં શૂન્ય કરી સલીમને;
ને ચક્ષુમાં વિશ્વવિલાસ આણી
વિનિતશી પેખતી, ઉપરે નમે.

અને ઉંચેથી વરસાદ થાતાં,
બદામંડી મંજરી-મ્હોર-પુષ્પનો;
એ સ્નાનનો મોહ ઉરે ન માતાં,
સામ્રાજી ત્યાં લાસ્ય કરંત વિશ્વનો.

જોયું નલે તાંડવ ચક્ષુઓ ભરી,
રોમાંચશા તારક ઉછળી પડે;
ને ભૂતની ગંહરગાળીને ચીરી,
સૌન્દર્યનું પૂજક સૈન્ય ઉપડે.

વાગીશ્વરીનાં ઇતિહાસ - પાનાં
સ્વરૂપકૂંઢે ક્ષણમાં ઉડી પડ્યાં;
વંદોળિયા પાનતણા નલે ચઢ્યા,
નવે નલે ના સઘળાં સમાણાં.

આકાશના ઝુમ્મરમાં ઉડુ ઘણાં,
અધિકરા એથીય આ વિમાનમાં;
શિશ્વી, ઢલાકાર, કવિ સ્વતાનમાં,
પ્રગસ્તિના રાખી અનંત નાંતણાં-

ઉડે: ઉડે તારકનાં પતંગિયાં,
શશીસમી શેવતી પુષ્પિકા પરે;
ધરાતણા કાવ્યધરોય આદરે
પ્રદક્ષિણા ઘેરી અનુપઅંગી આ.

સૂકેલ આ પાનખરે ખરેલાં,
ધરા પરે પુંજ થયેલ પાંદડાં;
જરીકશા બોલ સમીરના પડ્યા,
કંકાલનૃત્યે ધુમરી ચડેલાં.

ચડ્યા હતા કોઈક પાંદડે કવિ,
ઉડે કલાધારક ઓમ ઓમમાં;
શિદ્ધી રમે રૂપની સ્વપ્ન-લોમમાં,
સંગીતજેતા ઉડતા વીણા ધરી.

શકુન્તલા સર્જન સોણલે ચડી,
ઉડે 'કવિનામ્ કવિ' કાલિદાસ;
કાદંબરી કાનન પંખી ઉડી,
નલે ચડચું નીરખવા વિલાસ.

બાણે ચડી હૃલનની દુગોનાં,
પધારતા હોમર નેન ચોળતા;
દાન્ટે, ગિટિ, શિલરના પગોના,
અવાજ આવે નિજ મૂર્તિ જોળતા.

ખ્યાલી મુરાની ધરી ઝોષ પાસે,
ધરી કને ઝોરતને કટિએ;
કિતાબની કે લવતો કવાલી,
ખેચ્યામ એ નીરખતો ટીંકીને.

આવે હયારામ ત્યજી હવેલી,
ધીરે ધીરે પ્રેમની પાંખ ખેંચાળતા;
ચડી ચડી નાવડી કિટૂસ શેલી,
આવે સહુ દેહ-પીંચૂષ ખેળતા.

કલાધરે અંતર ફાળકે મઠી,
જુગે જુગે સાંપડતી પ્રતિમા:
હૈયું કરી માટી બહુ લઢી લઢી,
શિલ્પી રચે માર્દવ સુંદરીનાં.

આકાશનો કાગળ પાથરી ફેડો,
કવિ બધા અક્ષર પાડવા મચ્યા;
દિશે દિશે એક અવાજ તો ઉડો,
“કૃતાર્થ તો સર્જન જે સહુ રચ્યા!”

ઉંડાં ઉંડાં નેન જરી ઉઘાડી,
જરા હસી વાદમીંકિ આંખ મીંચતા;
વ્યાસે ઉંચા હાથથી ખૂસ પાડી:
“મનોહરમ”ને હસતા વહી જતા.

ઉડે: ઉડે તારકનાં પતંગિયાં,
શરીસમી શેવતીં પુષ્પિકા પરે;
ધરાતણા કાવ્યધરોય આદરે
પ્રદક્ષિણા ઘેરી અનુપઅંગી આ.

સૂકેલ આ પાનખરે ખરેલાં,
ધરા પરે પુંજ થયેલ પાંદડાં;
જરીકશા ખોલ સમીરના પડ્યા,
કંકાલનૃત્યે ઘુમરી ચડેલાં.

ચડ્યા હતા કોઈક પાંદડે કવિ,
ઉડે કલાધારક વ્યોમ વ્યોમમાં;
શિલ્પી રમે રૂપની સ્વપ્ન-લોમમાં,
સંગીતજેતા ઉડતા વીણા ધરી.

શકુંતલા સર્જન સોણલે ચડી,
ઉડે 'કવિનામ્ કવિ' કાલિદાસ;
કાદંબરી કાનન પંખી ઉડી,
નલે ચડચું નીરખવા વિલાસ.

ખાણે ચડી હૃલનની દુગોનાં,
પધારતા હોમર નેન ચોળતા;
દાન્તે, ગિટિ, શિલરના પગોના,
આવાજ આવે ગિજ મૂર્તિ જોળતા.

પ્યાલી સુરાની ધરી ઓષ પાસે,
ધરી કને ઓરતને કટિએ;
કિતાબની કું લવતો કવાલી,
ખેચ્યામ એ નીરખતો ટીંકીને.

આવે હયારામ ત્યજી હવેલી,
ધીરે ધીરે પ્રેમની પાંખ ખડોળતા;
ચડી ચડી નાવડી કિટ્સ શેલી,
આવે સહુ દેહ-પૌંચૂષ ખોળતા.

કલાધરે અંતર ફાળકે મઢી,
જુગે જુગે સાંપડતી પ્રતિમા:
હૈયું કરી માટી બહુ લઢી લઢી,
શિલ્પી રચે માર્દવ સુંદરીનાં.

આકાશનો કાગળ પાથરી ફેડો,
કવિ બધા અક્ષર પાડવા મચ્યા;
દિશે દિશે એક અવાજ તો ઉંડો,
“કૃતાર્થ તો સર્જન જે સહુ રચ્યા!”

ઉંડાં ઉંડાં નેન જરી ઉઘાડી,
જરા હસી વાદ્મોંકિ આંખ મીંચતા;
વ્યાસે ઉંચા હાથથી ખૂમ પાડી:
“મનોહરમ”ને હસતા વહી જતા.

: ૩ :

ખડા રહો, ઓ કવિઓ ! કલાધરો !
 ખડા રહો, શિલ્પીય સંગીતી સહુ.
 ન ત્યાં જ એ દર્શનને પૂરું કરો,
 જોવાસમું બાકી રહ્યું હજી બહુ.

બદામની સંજરીઓ પડે ખરી,
 જરીક જ્યાં ધોમ ધખેય આકરો;
 ને આવતાં નૃરજહાનને જરી,
 વિલંબ તો થાય કૌંડામહીં ખરો.

ઠંડો કરી પ્રાન્ત બદામડી તણે,
 બદામડી-કોર ઉંચે જ રાખવો;
 હિમાદ્રિને ચૂંચ હજાર તો પણે,
 જીઓ બટુકો નવ વૃદ્ધ માનવો.

શિરે ધરી બર્ફની ટોપલીઓ,
 સહુ હરિપર્વત પથરે ચડે;
 જરાકશો પાદ પડંત ઢીલો,
 પાતાળશી ખાઈમહીં દડી પડે.

ને બર્ફનો શીતલ-ડંખ વાગતાં,
 કોઈ ખિચારાં પથમાં પડી જતાં;
 મુકાદમો કાળનું લાન બગતાં,
 ધકેલીને ઘાયલ ચાલતા થતા.

: ૪ :

ઉંડો ઉંડો એક ડૂંબો ગળાવી,
 વૃદ્ધા કંતુ નિત્ય પળાંત કાંતવા;
 દિલ્હીશ્વરી નૂરજહાન રાણી,
 માગે સુવસ્ત્રો શબ્દનમ્ ઝીણાં નવાં.

મરેલ કો' માછલીની કરોડે,
 પીંછ પીછું રેશમ કાશ્મીરી લઈ;
 કેળીતણે પાન ધરી મરોડે,
 કાંતે પુણી નિત્ય ડૂંબા તળે જઈ.

લીનાશમાં, કાળસુખા તિમિરે,
 ધીમે ધીમે ઝાડળ-તાર ખેંચતી;
 સવારથી આંજ સમી સુધીરે,
 અને ધીમે આંધળી એ થતી જતી.

હિમાદ્રિનો બર્ફ શિરે વહીને,
 કરી કરી કામ શિથલ સાંભે;
 સુપુત્ર ને પુત્રવધૂ જઈને,
 ડૂંબા પરે ખૂમ કરંત: “મા! જો!”

આટોપીને ઉપર નિત્ય આવે,
 વૃદ્ધા કંતુ, ને પળનાં કુટીરે;
 લેગાં મળી ભાત ઉંઠા બનાવે,
 આરોગતાં બાકી ન રે' લગીરે.

આજે પડી સાંજ, વિભાવરી ચડી,
 ને વ્યોમમાં ચાંદરડાં ચડી ચૂંક્યાં;
 કતુ હવે કાંતણુને મૂકી પડી,
 બેઠી હતી લોચ તળે ફૂંવે ફૂંક્યા.

“અમ્મા!” ઉંચેએકે અવાજ મૂળ્યો,
 વૃદ્ધા કતુ આંધળી જોઈ તો રહી:
 ને પાણીમાં એક પ્રકંપ ફૂળ્યો,
 “હરી થયો શીંગડું બર્ફમાં પડી.”

ન એક આછી ક્ષણ એાસરી'તી,
 ત્યાં તો થઈ શીંગ કતુ ઢળી પડી;
 ને એ હજી જ્યાં તળિયે જતી'તી,
 ઉંચેથકી પુત્રવધૂ પડી ફૂંદી.

: ૫ :

અને આ કાવ્યનું 'હેલું, જો અર્ધાંગ વધુ ચડે !
 મને એ મૂકજો પેલા, રૂપ બૂલેલ જૂથડે !

અંજની : પ્રણયપુત્રમાતા

અંજનીગીત

“પુત્ર અલૌકિક આપો કોઈ,
માતા બનવા હું તૈયાર !
માત્ર પિતા બનવાનું સાદું,
અન્ય નહિ આપું અધિકાર !”
અંજનીગીત ઉભરાતું જાતું;
ત્રિલોક છંદયકી ઉભરાતું !

“જેરૂ નહિ પણ જાયા બનવું,
સર્જન સંવેદનની મહાણ !
અર્ધુ ચેતન કોઈ આપો,
અર્ધાની ઉભરાતી ખાણ !”
વાંછા સંવેદન ત્રાડે,
દિશા દિશા પડવા પાડે.

“ઉત્કાંતિના કમમાં આજે,
લોકતાણું સર્જન થાતું !
પુત્ર અલૌકિક સર્જવીને,
પગલું ભરવું લાંબાતું !”
ઉત્કંઠાયે દેહ ધરે,
નૃત્ય કરંતી થરવિથરે !

“પુત્ર અલૌકિક આપો કોઈ,
 માતા બનવા હું તૈયાર !
 અર્ધ અલૌકિક મુજમાં ફૂટે,
 અર્ધ શોધવું પેલે પાર !”
 શબ્દ શબ્દ ગાળે માતા !
 અતૃપ્ત, ઘેલી, સર્જકતા !

સાગરનાં ઉછળતાં મોજાં,
 ફેન સ્ફોટકના સર્જાવે !
 એવા ફેનથકી સર્જેલી,
 અંજની એકલતા ગાવે !
 ભગમ એનું તો તોફાન !
 મુખર મુખ એકલતા ગાન !

વાયુગીત

“સર્વ દેશનો વાસી તોયે
 પરવાસી સઘળા દેશે !
 ત્રિશ્વ કોંડાસ્થળ માફે તોયે,
 ભમવું પરદેશી વેશે !”
 પવનગીત ઉભરાતું જાતું;
 ત્રિલોક છંદ્યકી ઉભરાતું !

“સચરાચરમાં પેસી પેસી,
 સઘળામાં હું પૂરું પ્રાણ !
 કાર્ય કરીને પાછું જાવું,
 રાખ્યું ના કોઈ એધાણ !”

વાંછા સંવેદન ત્રાડે,
 હિશા હિશા પડધા પાડે.

“પિતૃદેશે એ પરદેશી,
 બંધન મુજને લાવે ના !
 આત્મવિકાસન માગ્યા વિણ કો',
 પંખી માળે આવે ના !”

ઉત્કંઠાયે દેહ ધરે,
 નૃત્ય કરંતી થરવિથરે !

“સર્જવું, સર્જવું મોંઘું !
 અધિર હૃદય નાળે નિઃશ્વાસ !
 ભેટ ધરીને લાગી જાવું,
 કોઈ કરે એનોય વિકાસ ?”

શબ્દ શબ્દ ગાળે કર્તા !
 અતૃપ્ત, ઘેલી, સર્જકતા !

પ્રભાનેયે વિચલિત કરતો,
 વણુથાકયો સર્જનનો નાહ !

એવા શાશ્વત ઉદમનાહે,
 પવનરાજના રાજે પાહ !

ભિગમ એ જ પ્રસરવું-ધાવું!
 અટક્યા વિણ એકલતા ગાવું!

પડઘો

ઉભય અધૂરા વ્યંજિત નાહો
 એકળીજાને જઈ અથડાય !

સાગર ગાને, વ્યોમ ઉભરતો,
 પ્રકંપતો ત્યાં પડઘો થાય !

છૂપી છૂપું દિવ્ય પ્રભાત,
 સાંભળતું બેઠી વાત.

પવન કહે: “ વિદુલ્લેખા ! તું,
 પરવાસીને કાં બોલાવ ?

બંધાવું મુજને ભાવે ના,
 આજ અહીં ને ક્યાંયે કાલ !

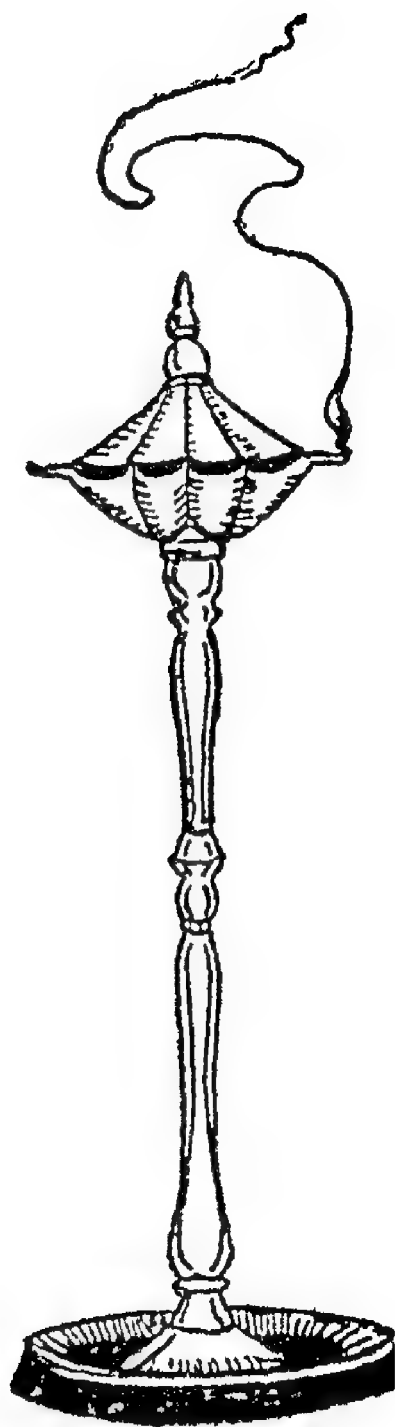
તુજને પાપિષ્ઠા ગણુશે,
 લોકોક્તિ નિંદા અણુશે ! ”

અંજની કહે: “ હું જન્મી માતા,
 પ્રણય-પુત્ર મારો અધિકાર!
 ધખતો તારો ચેતન તણખો,
 મારો પ્રણયતણો સંડાર!
 પુત્ર અસૌક્રિક સર્જશું!
 ન હોય લૂલું માનવ બાળ !

“આવી વસંતે કોઈ વસંતે,
 પધારને પાછો પરભાત !
 બાંધું નહિ, ને બાંધાવું ના,
 પત્ની નહિ પણ બનવું માત !
 લોકોક્ષિત ક્યાં અડવાની ?
 તુચ્છ તાંતુની એની જાત ! ”

રોમ રોમમાં પ્રણયસ્પર્શથી
 અંજનીને નવ કૂંપણ થાય !
 અંગમહી ઉત્કટતા વ્યાપે,
 હૈયામાં ભરતી હૈરાય !
 જીતેન્દ્રિયને જન્મ દઈ,
 પ્રણય-પુત્ર માતા ધન્યાય !

જન્મ ત્રયી

આખા વર્ષ દરમિયાન પ્રધાનપણે ગૂંછ રહેલા જ્વનિને જન્મમાં કે
પડેલા પડતાં આ ત્રણે કાળે જન્મ્યાં છે. પહેલાં જે 'ભારતી'
હાસ્યિકામાં આવી ગયાં છે. ત્રીજું પહેલું જ વાર પ્રસિદ્ધ થાય છે.

જન્મ ત્રયી

- (૧) વીશમે વર્ષે ૧૧૩
- (૨) એકવીશમે વર્ષે ૧૧૪
- (૩) બાવીશમે વર્ષે ૧૧૭

વીશમે વર્ષે

અનંત કાલસાગરે ઉઘ્યાં અનંત પોયણાં;
 ખીલ્યાં, ખીલંત, કો ખીડંત, કોઈ મિટ્ટીમાં મળ્યાં.
 અપાર આલના સુરંગઃ કાલના વિરાટ છંદઃ
 ઊર્મિના ઉમંગ, લંગઃ જેમ આવડ્યાં ઝીલ્યાં.

અનંત કાલ સાગરે ખીલંત એક પોયણું;
 કોઈ કોઈને ગમ્યુંય, કોઈને ઉરે રમ્યું;
 ભગ્ય સ્વપ્નના તરંગઃ પ્રેમના સુવર્ણ રંગઃ
 આદર્યા મહાન જંગઃ ને અદીઠમાં લમ્યું.

ઝોગણીશ પાંદડી ખીલી, ખીલંત વીશમી;
 ન જાણું હું હજીય આ મુસાફરી શી દિશની ?
 જિંદગી ! કહે ન તું ? રહસ્ય તાહરું બધું ?
 ખીડેલ પાંદડે ખીડ્યું, હશે કશું મીઠું અમી ?

ઓમ પુણ્ય તોડવા બળું અતુષ્ટિ આગમાં !
 જિંદગી જીવી રહી હશે શું આ અતુષ્ટિમાં ?

એકવીશમે વર્ષે

પૃથ્વીતણાં કોતર કંદ-

કો કંઠનો સાદ હતો કદી

ને વીશ એના પડછંદ ગ

એછીશમો આ પડધો ઉંચે ચ

સૂતો હતો શૂન્યમહીં નિહા

જે શૂન્યતા પાછળ સર્વની ખ

પ્રશ્નાર્થ શી દેહ છટા પ્રસાર

સમર્પિની કુંડળી ઓમમાં ચડી.

“અને જવું ક્યાં ? ક્યમ આંહીં આવ્યો

ક્યાંથી પધાર્યો ? ક્યમ જીવવું થશે

દેવાસમું તું કશું સાથ લાવ્યો ?

સુરા અને સુંદરીમાં જીવું જશે ?

“પ્રભાત તે જીવનનાં વિતાડ્યાં,

મધ્યાહ્નના તાપ-પ્રતાપ કેં સહ્યા;

દોતા કદી ખાંધવને રમાડ્યા ?

કે સ્વપ્નમાં સર્વ દિનો વહી ગયા ?

છૂઠ્યા મહા ધોધસમા નિસાસા,
રડી રડી નેન ગુલાબશાં કર્યાં;
મથ્યો મને-માનવને મનાવા,
સંતુષ્ટિનાં ધૈર્ય ન તોય સાંપડ્યાં.

અહા ! અહા ! તોય ઘણું હું માનું !
સમર્પિની જેમ કહી શકું કદી—
“ ન્હોતું હજી નામ શનિ, ધરાનું,
મુસાફરી ત્યારથી આમ આદરી :

“ પ્રહ્લાન્ડશું ? પ્રહ્લાશું ? ને અમે કાં ?
કાં જીવવું ? શાશ્વત પ્રશ્ન પૂછતા;
ઘાણીતણા જેલ જૂતેલ ચક્રમાં,
પ્રશ્નાર્થશા નિત્ય વિતાન ઉગતા.

“ અસંખ્ય તો ચંક્રમણો કર્યાં કેં,
ન તોય કેઈ ધ્રુવ તત્ત્વ જાણતા;
રડી રડી અશ્રુ-ઉડુ ઝર્યાં કેં,
નથી હજી શાશ્વતને પ્રમાણતા. ”

જીવ્યું થંયું ધન્ય તથાપિ લેખું,
ફરી રહ્યા એ ધ્રુવ તત્ત્વ ઘેરતા;
પ્રાસિધ્ધકી ભવ્ય પ્રયત્ન પેખું,
આછાં થતાં દર્શન પ્રાણ પ્રેરતાં.

અહા ! અહા ! તોય ઘણું હું માનું !
 સારે થતા વર્તુલ શું વદી શકું—
 “વસ્ત્રો પડ્યો કિંકર જન્મ-બહારું,
 વધી વધી વ્યાપ્તવા બધું મધું.”

તીચેયકી મોહિત થૈ નિહાળી,
 ચડી રહું રૂંગ નગાધિરાજનું;
 વળી ચડું સુંદર શ્રેષ્ઠ ભાળી,
 “ઉચે ચડું હું કેમમાં.” કહી શકું ?

ઓ નિંદગી ! હું ન રહસ્ય જાણું !
 જાણ્યા વિના જીવન શે જીવું જશે ?
 કહી ગયું : મૃત્યુનું હાય ! શું થશે ?
 જાણ્યા વિના ધ્યેય, અદૃષ્ટ આકરું !

આવીશમે વર્ષે

ઉપર વિઠલજીની વેઠી રે,
નીચે એક કૂણો ઠયારોઃ
એમાં હું તુલસીનો છોડવો !

હરિજન આવી પગ પૂજતા,
જલસિંચનની ધારોઃ
તુલસીકયારામાં દરોડવો !

મારે કંઈક ફૂટી મંજરી,
વળી ફૂટશે હજારોઃ
કેટલીનો ભેદ કેમ ફેડવો ?

વીશ વીશ મંજરી ખરી ગઈ,
આજ એકવીશ વારોઃ
એનોય મોહ આજ છોડવો !

માન્યું મેં વિઠલા પદે જશે,
ભેદ તો ખુલ્યો અકારો !
મકરંદળધો માટીમહીં રોડવો !

જેની હતી શીળી છાંયડી,
 જેના રસનો કુવારો:
 એને જ આમ કરી ભોળવ્યો!

કોઈ હાડ-ચામ કેરું માનવી,
 ડિલે ખહારના શૂંગારો:
 મનડાનો સાહ્યો થઈ ગયો !

જાશે બધી જ આમ મંજરી,
 જીવની સુગંધ-ધારો:
 સારું જો છોડ માટીમાં મળ્યો !

ਪੰਥੀ ਕੁਲ

વર્ષો પહેલાંની એક સાધુનીને મનની માનેલી એક બહેનને મારી સાત કવિતાઓ ચૂંટીને ‘પાંચીકડા’ એ નામે એક હસ્ત-લિખિત કાવ્ય-કરંડિકા બેટ કરેલી. આજે પણ એ એને જ બેટ કરું છું—‘અંતરના પ્રેમ સાથે ।’

આમાંની ઘણીખરી ‘કુમાર’ના બાળવિભાગમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. ‘શુક’ એ ‘કૌમુદી’ ત્રૈમાસિકના છેલ્લા અંકમાં આવેલી.

પાંચી કડા

(૧) પાંચીકડા	૧૭૧
(૨) હું જો પંખી હોત ! . . .	૧૭૨
(૩) પીલુડી	૧૭૪
(૪) આશા	૧૭૫
(૫) શુક	૧૭૬
(૬) અભિલાષ	૧૭૭
(૭) પરી	૧૭૮

પાંચીકડા

“ વીરપસલી આપે જો વીર !

કેવાં કેવાં દેશે ચીર ?

મેઘધનુની સાડી કરૂં,

પે'રી તારી સાથે કરૂં.

બીજું શું શું દેશે જોલ ?

આખ્યા ક્યારે પાળે કોલ ? ”

“ તારા સમર્પિના સાત,

પાંચીકડાની કેવી જાત ?

હમણાં લાવું, ગમશે જોડેન ?

મૂકીશ ને તું તારૂં જોડેન ?

સાથે જોડેની, રમશું રોજ !

છલકાશે હૈયાના હોજ. ”

૨૦ : ૨ : ૨૮

હું ને પંખી હોત !

પ્રભુપાથર્યા લીલમડા શા,
ખેતર-વાઠમહીં વિચરું;
ટહુકું મીઠું અનંત વ્યોમે,
પૃથિવીમાં હું આશં ભરું.

નૂતન જ્યાં ત્યાં ભરતું નેત !
આશા ! હું ને પંખી હોત !

બાલસૂર્યશા લાલ શુલાળે,
વાયુ ધૂલી ભરતો તોય;
ઘોવા કાળે કોણ પધારે ?
ને ઝાકળ ના પડતી હોય !

તો હું તે અશ્રુએ ઘેત !
આશા ! હું ને પંખી હોત !

કિલકિલાટથી વનકુંભેને,
આલલડાને, ગિરિગંડરને,
સાગરને, ધરણી માતાને,
મનુષ્યના આત્માને સોત.

શુંજાવ્યા તું જડેના નેત !
આશા ! હું ને પંખી હોત !

ઉંચે ઉડી વ્યોમ રહેલા,
તારકગણને પકડી લેત;
વીણી વીણી, સારા સારા,
માળા ગૂંથી લાવી દેત.

દીપત કેવું તારું પોત !
આશા ! હું ને પંખી હોત !

કુમુદતણી હું વાત સાંભળી,
ચંદ્ર ભણી હું કહેવા જાત;
ચંદ્રતણો સંદેશો પાછો,
કુમુદિનીને કહેતો જાત.

તેના દુઃખમાં સાથે રોત !
આશા ! હું ને પંખી હોત !

આશા ! હું પંખીડું મીડું,
ખેંના ! તું પંખીણી ખેંન;
ઉડીએ ઉંચે, ઉંચે, ઉંચે,
આપણને શાનું હો ચેન ?

ખેંના ! તો હું કદી ન રોત !
આશા ! હું ને પંખી હોત !

પીલુડી

ભાઈ ! ચેલી પીલુડી,
ઘેરી ઘેરી લીલુડી;
આભલડામાં ચાંદરડાં,
પીલુડીમાં પીલુડાં.

હીરા માણેક ઉગ્યાં ત્યાં !
ચાલો રમવા જઈશું ક્યાં ?

આભ-પીલુડી ભાઈ ચડ્યા,
ખંખેરી ત્યાં કરા ખર્ચા;
વીણતાં જહેની ખોળો ભરે,
ટપ ટપ ખીજાં માથે પડે.

આશા જહેની ! ઉપર આવ !
પડ્યાં પીલુમાં આ શો ભાવ ?

૧૫ : ૮ : ૨૭

આશા

આભ મોડું પાંદરડું,

ઉપર ચળકે ચાંદરડું;

જાણે ઝાકળ મોતીડું,

હસતું તગમગતું !

ખડેન ! આ ઉંચેની વાત !

નીચેની પણ તેવી વાત !

માનવ ઉર એ આભલડું,

ઉપર આશા ચાંદરડું;

જાણે ઝાકળ મોતીડું,

લસતું ઝગમગતું !

મહારૂં ઉર એ આભલડું !

ઉપર ખડેની ચાંદરડું !

શુક

સંધ્યાની સોનેરી ભાત,
 અંખી થાતાં ઉંગે રાત;
 ઉઘડ્યાં એ હૈયાનાં દ્વાર,
 કવિતા શો થાતો ચમકાર.
 અળકે શુક.

રાત્રિનો મોતીશળ થાળ,
 હીરા મોતી ઝાકઝમાળ;
 સુરસરિતાની રેતી ઘણી,
 કોણ બધામાં પારસમણિ ?
 અળકે શુક.

ઉષાતણી નયડીનું નંગ,
 સ્નેહ સરીળડો તેનો રંગ.
 મલકે શુક.

૨૧ : ૧ : ૨૮

૨૨

અભિલાષ

તારા! તારા! તહારા જેવી,
મીઠી, મીઠી, આંખ દે !
પંખી મીઠા! તહારા જેવી,
ચેતનવંતી પાંખ દે !

સાત સમુદર વીંધી નહિ,
હસતી આંખે જોતો નહિ !

મધમાખી તું તહારા જેવી,
મુજને મીઠી ખંત દે !
કોયલખડેની ! તહારા જેવો,
મીઠો મીઠો કંઠ દે !

વિશ્વતણું મધકોશ ભરું,
ચૌદ લોક ટહુકાર કરું !

સાગર ઉંડા તહારા જેવો,
ધીર ઘોર ધુધવાટ દે !
વેગી વાયુ ! તહારા જેવો,
વેગીલો સુસવાટ દે !

વિશ્વ ધૂંજે, સુસવાટ કરું,
સાગરશે હું જ્યાં ગરજું !

આશા ! આલો બાને કહીએ,

રમકડાં તું આવાં દે !

ખેતી ખેતી ત્યાર પછી તો,

જગના રાજા આપણુ બે !

બાળક ન્હાનાં હું ને ખેતન !

તો ના કરત કશાનું બેતન !

પરી

“ મળું મળું ંહાલાને ક્યારે ?

વીંટળાઉં ક્યારે ? ” બેલી,

કેડબરી આવા ઉરમાં કે

લગતી આશબરી વેલી.

મુખ પર પુષ્પ કરે કેલી !

ફૂલરાણીશી ચંબેલી !

આરસનોચે અર્ક કરીને,

બ્રહ્માએ આલેખ્યું રૂપ.

સરસ્વતીની વેણીમાંથી,

ફૂલમાં પૂર્વા ગંધ અનુપ.

ફૂલડાંને ઉડવા આકાશ !

પાંખ વિના પૂરે શે આશ ?

મેઘધનુષી પાંખોવાળા

પતંગિયાને લાળી પાસ;

ચંબેલી મલકતી પૂછે,

“ એક જ મારી પૂરશે આશ ?

મારો દેહ તમારી પાંખ—

એક જનીને ઉડશું આલ ? ”

ચંબેલીનો દેહ રૂડા ને,

પતંગિયાની પાંખ ધરી;

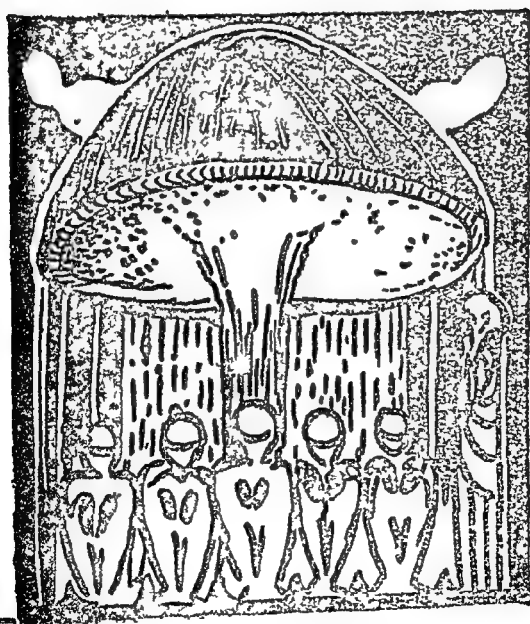
અવનિ, આલ, અનંતે ઉડે,

મલકંતી મ્હેકંતી પરી.

પતંગિયું ને ચંબેલી !

એક થયાં ને બની પરી !

ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਸੂਚੀ

આ છ વર્ષાગીતો શાંતિનિકેતનમાં મહાશ્વેતી જે વર્ષાઓ દરમિયાન
 લખેલાં-પહેલા ટપૂકલા સિવાય. પહેલું ગીત નારાયણ જેલમાં
 લખેલું, જે પાછળથી 'કુમાર'માં પ્રસિદ્ધ થયેલું. બાકીનાં
 બધાં એ જ મથાળા નીચે 'ભરિ'માં આવી ગયાં છે.

સેજ પથારી સૂની પડી રે,
હું તો ઝખકીને બાથું;
“નેવલાં ! શીઠ રડી રહ્યાં રે ?”
ઉઠી ઉત્તર માથું.

“નીર ટણુ ટણુ સારતાં રે,
ઝરો લોહીનાં બહેણે;
યજ્ઞ આંસુતણે આહર્યો રે,
કહો બાંધવ શેણે ?”

“રાત અને રજનીપતિ રે,
પોઠયાં સેજ પથારી;
તારલાની રૂડી ઉછળે રે,
ઝણે કૂલ-કુવારી.

આભના પાથર્યા ઢાલિયા રે,
ચાર દિગ્ગજ પાયા;
વાયુ ઢળે શત વીંઝણે રે,
દધિએ ગીત ગાયાં.

આબ્યાં અસુરશાં વાહળાં રે,
 શશિરાજને ખાંધ્યો;
 તારલા સર્વે ઠરી ગયા રે,
 વાયુ યુદ્ધનો વાધ્યો.

નાથવિહોણી વિલાવરી રે,
 ઉભી ખડાવરી જેવી;
 જીવણું ઝેરસમું થયું રે,
 એ તો સ્નેહની દેવી.

વીજ-કટારી ઉછાળતી રે
 રાત વેણી ઝુલાવી;
 ઉછળી ઉછળી આલમાં રે,
 ત્યાં તો હુંયે હુલાવી.

નેવલાં તેથી રડી રહ્યાં રે,
 નવ થોભતાં વારી;
 નેવલાં, ખંડેન-વિલાવરીની
 ગળે મૂકે સિતારી.”

: ૨ :

ગહન ઘનશ્યામની મધુરરવ મોરલી,
 ગગનપટ ઊભરતી પ્રણયનાદે;
 ઊભય અશ્વિન કરે તાલ મરદંગના,
 ગગન—ગોરંભ ભરી મેઘનાદે.

દિવ્ય સૂર-તાલ સુણી ગગનની ગોપિકા,
 મૂર્છના વાદળી-વૃંદ જાગે;
 તાલ કરતાલ ધરી, પ્રણય નયને ભરી,
 મદપતી સરકતે નૃત્ય-પાદે....ગહન૦

સહુ દિશા આવરી રાસકુંડળ રચ્યું,
 ઝડપ પદતાલથી રાસ જામે;
 અંગ કટિભંગ કરી, નયન નર્તન કરી,
 કાન ગોપી હૃદય ઐક્ય પામે....ગહન૦

નયન નયને ઢળ્યાં, વીજ ચમકારમાં,
 મદનમદ નેન મરજાદ મેલે !
 હાસ્ય મોજાં ચડ્યાં, ગાલ ગોળા થયા,
 હૃષ અશ્રુ ખરી પૃથ્વી રેલે....ગહન૦

: ૩ :

કૂદી આલથી ઉંડા આવી નાચે મેઘની ધારા
ડાળેડાળ ડાલે !

ડાળેડાળ ડાલે ! નાચે પાંદડાં મંજરી !

મોરલા ગાતા મેઘ મહારા !....કૂદી

નાચે ઢળ ફૂલડાં કેરાં !

નાચે નવ શ્વેત પારેવાં !

માળામાં જોડલાં હૂંફે સૂતાં લેળાં !

ધરોધર નેવલાં રૂવે: નદીએ નાળે

ઘોડલા દોડે પુર બહારા.....કૂદી

કોટિ કોટિ ભાવના નાચે ઉરસાંગરે નવ કવિના !

હજારો ગીતડાં ગાળે મેઘના તાલે ભીના ભીના !

અરે જો મેઘલો જાણે !

કવિનું સુખ પિછાણે !

અરે તો વરસ્યો એથી વરસે આજું મનડું માને !

દિગંતે ચમકે સાળુ કોર નિશાની

ઉર કવિને કાવ્યતારા !.....કૂદી

: ૪ :

આજ વાહળીએ આખી રાત વરસ્યા કીધું !

મેહુલાએ માંડી મીટ;

ધરણીએ પ્રેમરસ પ્યાલું પીધું !....આજઠ

નદીઓનાં નીરમાંહી જોળન ચડ્યાં !

એની ફાટ ફાટ કાય;

એની છાતી ના સમાય;

ટમકીને મેઘલાએ ચુંબન મઢ્યાં !....આજઠ

ઊરને એકાન્ત ગોળ એકલતા આરડે !

કોઈ આવો વેચાઉં;

જ્યાં દોરો ત્યાં જાઉં;

મારાં અંગ અંગ ભૂખ્યાં;

-ઝરો પ્રેમરસ ! સૂક્યાં;

લઈ જાઓ ! આ એકલતા શેયના સહાય !

વર્ષા રહે, રડું હું તોય ના રડાય !....આજઠ

: ૫ :

અંધારી રાતમાં વાદળી ટપૂકે,
 માંહી માંહી વીજળી વાંકી વળે;
 ટાઠા શરીરના એકલ આવાસમાં,
 ઉરની પારેવડી આજ કકળે.

ફાટ ફાટ થાતાં સામાં સરોવર,
 નદીઓનાં નીરમાં ઘોઘવા દહે;
 દિલના દરિયાવની માઝા મૂકાણી,
 કોળ્યાં કદંગ જે હેલે ચડે !

આજ અલિસાર શો વર્ષાએ આદર્યો,
 વાદળે વાદળે પગ આથડે;
 અંગ અંગમાંથી ઉઠે અવાજ સો
 અંતરના ખેટમાં પડધા પડે.

પાંદડે પાંદડે વિજેગની વાતડી,
 નેવલે નેવલે આંસુ ઢળે !
 ઉચેરા ગોળમાં વેણી સમારતી,
 મનડાનું માનવી ક્યારે મળે ?

: ૬ :

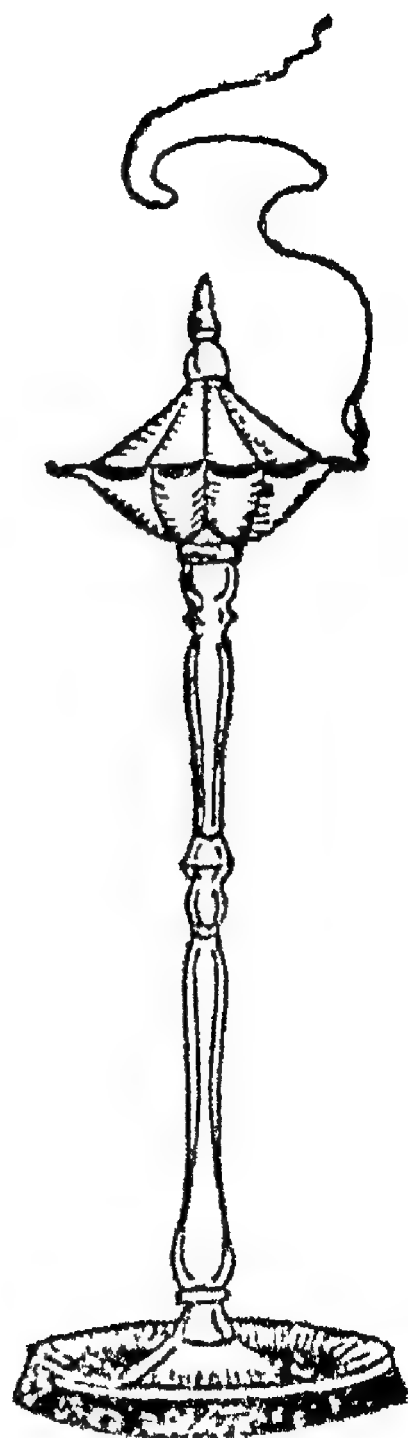
વાદળાંને આવડ્યું ના રે,
આવડ્યું ના !

વર્ષા સૂતેલ એના સોનેરી સોણલે:
ભારી વીજળી વિશાળ પાંપણે તળે:
એ આંચે ગર્જત,
હસી ચમકાવે દંત,
એના અંગ પરે અંગ મૂકતો દળે:
ચૂમે; વર્ષાની ફૂંળી ચામડી બળે:
ખરે આંસુ ચોધારે !

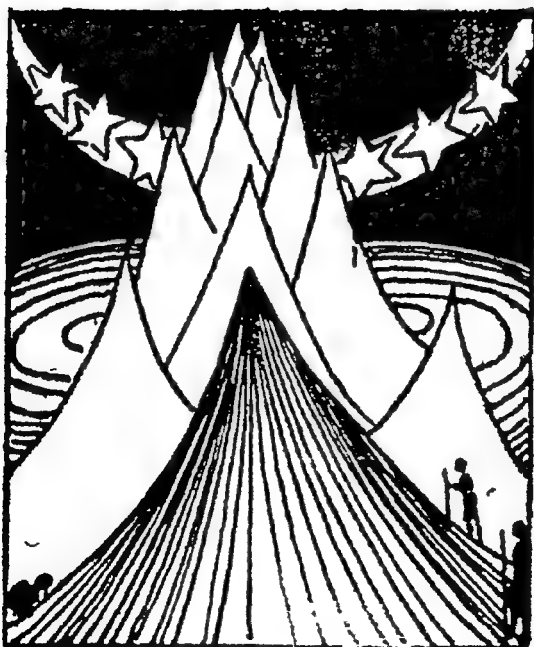
વાદળાંને આવડ્યું ના રે,
આવડ્યું ના !

સૌથી તને જ હું વિશેષ આહતો હતો,
જેતાં તને જીવાળ અંતરે ચડી જતો;
તને લીધી મેં બાથ,
કર્યાં અંગ સર્વ સાથ
દળી દેહ અકળામણે અદ્વૈત માનતો થતો !
મને સ્થાન નહિ હવે ઉર તારે,

મને આવડ્યું ના રે,
આવડ્યું ના !

અને બીજાં કાવ્યો

આ પ્રકીર્ણ કાવ્યોમાંનાં કેટલાંક 'કુમાર,' 'કૌમુદી,'
 'પ્રસ્થાન,' 'ભૂમિ,' 'નવચેતન,' 'ગુણસુંદરી,' 'જે ધડી
 મોજ,' વગેરે સામયિકોમાં પ્રસિદ્ધ થયાં છે. છ કાવ્યો અહીં
 પહેલી જ વાર પ્રગટ થાય છે.

અને બીજાં કાવ્યો

(૧) પરી	૧૬૩
(૨) ડોલર પંખી	૧૬૭
(૩) અનન્તની પંખિણી	૧૬૯
(૪) ચિંતા	૨૦૦
(૫) મૃત્યુનૃત્ય	૨૦૨
(૬) ઝંઝાવાત	૨૦૫
(૭) ધ્રુવંડ	૨૦૮
(૮) પાનખર	૨૧૧
(૯) ઉડના શ્યામાતે !	૨૧૨
(૧૦) સમીરણ	૨૧૫
(૧૧) પૂરવ પ્રેમી	૨૧૬
(૧૨) આજ મારો અપરાધ છે, રાજા !	૨૧૮
(૧૩) ઝંઝારાતે !	૨૨૦
(૧૪) નિઘનની પછીતે !	૨૨૩

પરી

આરસનો ઉજમાળો દેહ;
આંખડીએ ઉભરાતો નેહ.
પાંખમહીં તો મોતી મઢ્યાં,
હું નીચે, કાં ઉંચે ચઢ્યાં ?

અનંત ઓમે ગાતી પરી !
મુજ ગૃહથી કાં પાછી ફરી ?

ઓમ ખીજશી તું સુકુમાર,
ઉડતું પંખી ઓમ અપાર.
કાળી આંખો કાળા કેશ,
શિરે ધર્યો સાચે શું શેષ ?

ફૂલડાંના તેં સ્વાંગ ધર્યા,
મુજ વાડીથી પાછા ફર્યા ?

ફૂલ ફૂલનાં તો પગલાં પડે,
અંગોથી ઉછરંગ ઝરે;
સુંદરતાની સુંદર વેલ,
કળી ઝૂલે તું અણવિકસેલ.

સોણે સૌને આવો બહેન !
પાછાં દેહ્યાં મહારાં કહેણ ?

બાળપણમાં સાથે રમ્યાં,
એકખીજાને બહુએ ગમ્યાં;
બાઈજીનનાં બાંધ્યાં હેત,
વિસર્યાં એ સૌ સ્નેહ સમેત ?

મનવનમાં સાથે વિચર્યાં;
મનગમતાં શાં કાવ્યો કયાં ?

નિશદિન તું સ્વપ્નામાં આવ,
એ દિવસો શું વિસરી સાવ ?
વાદળનું વાહન તું કરે,
ગાતી ગાતી આવે ઘરે.

એટી થઈ એસાડે અંક !
કમળપત્રના વીંઝે પંખ !

પાંખ વીંઝતી ઉંચે ચડે,
મુજ સાથે તોફાને ચડે .
ત્યાં આવે અદ્ભુત આવાસ,
લક્ષ્મીસવશા હોય ઊંઝલ !

લબ્ધ તુજ આરસના મહેલ !
અંદર કરતાં કેવો ગેલ ?

ફૂલધારી તુજ સખિઓ રમે,
ચાંદો ને તારલિયા ભમે;
ફૂલડાંને હીંચે હીંચાવ,
હોજમહીં હંકારે નાવ !

અધવચ જાતાં નાવ ફૂળે,
મુજને લઈ તું અંદર ફૂટે !

અંદર આવે રૂપા વાસ,
પુષ્પભાત્રની હોય સુવાસ;
અર્ધ માછલી, અર્ધ માનવી,
દાસી આવે થાળો ધરી.

અંકં ધરી ખવરાવે મને,
હા, હા ! એ તો કેવું ગમે !

જાત જાતના હીરા મળે,
હીરાના તું હાર કરે;
મેતીનો તું મુગટ બનાવ,
શણુગારીને ઉપર લાવ

ચક્રિત બની સૌ વાતો કરે !
તારાઓ તો બળી મરે !

બાળપણમાં સાથે રમ્યાં,
એકબીજાને બહુએ ગમ્યાં;
ભાઈબહેનનાં બાંધ્યાં હેત,
વિસર્યાં એ સૌ સ્નેહ સમૈત ?

મનવનમાં સાથે વિચર્યાં;
મનગમતાં શાં કાવ્યો ઠર્યાં ?

નિશદ્દિન તું સ્વપ્નામાં આવ,
એ દિવસો શું વિસરી સાવ ?
વાદળનું વાહન તું કરે,
ગાતી ગાતી આવે ઘરે.

સોટી થઈ બેસાડે અંક !
કમળપત્રના વીંઝે પંખ !

પાંખ વીંઝતી ઉંચે ચડે,
સુજ સાથે તોફાને ચડે .
ત્યાં આવે અદ્ભુત આવાસ,
લક્ષ્મીસવશા હોય જિજ્ઞસ !

લબ્ધ તુજ આરસના મહેલ !
અંદર કરતાં કેવો ગેલ ?

ફૂલધારી તુજ સખિઓ રમે,
ચાંદો ને તારલિયા ભમે;
ફૂલડાંને હીંચે હીંચાવ,
હોજમહીં હંકારે નાવ !

અધવચ જાતાં નાવ ફૂંમે,
સુજને લઇ તું અંદર ફૂંદે !

અંદર આવે રૂપા વાસ,
પુષ્પમાત્રની હોય સુવાસ;
અર્ધ માછલી, અર્ધ માનવી,
દાસી આવે થાળો ધરી.

અંક ધરી ખવરાવે મને,
હા, હા ! એ તો કેવું ગમે !

જાત જાતના હીરા મળે,
હીરાના તું હાર કરે;
મેલીનો તું મુગટ બનાવ,
શણુગારીને ઉપર દાવ.

શક્તિ બની સૌ વાતો કરે !
તારાઓ તો બળી મરે !

એવાં એવાં રમણો રમ્યાં:

ખાળપણામાં બહુએ ગમ્યાં.

યૌવનમાં કાં નાંવે પરી ?

સરી....સરી....ના પાછી ફરી ?

સ્વપ્નાંઓ-સૌ જટિલ થયાં,

પરીતણાં સોણાંઓ ગયાં !

નહિ; પરી તો સ્નેહસખી;

અળગી નવ થાયે એ નકી;

સ્નિગ્ધ રૂપ તુજ વિકસી ગયું,

પૌરુષમાં એ તો પ્રગટયું.

ખાળપણાંની મીઠી પરી !

યૌવનમાં પૌરુષ પમરી !

ડોલર પંખી

હું તો ટેકરીની ટોચે આલ્યો,

હો ! દુનિયા દેખવાને !

ત્યાં કેાણે આવી મને ઝાલ્યો ?

હો ! મુખડું પેખવાને !

ટેકરીએ અમૃતકચારી,

હો ! દુનિયા દેખવાને !

હસે એકલ ડોલર-નારી,

હો ! મુખડું પેખવાને !

એક ઉડતું પંખી આવ્યું,

હો ! દુનિયા દેખવાને !

મુખ જોયું ને મન લોભાયું,

હો ! મુખડું પેખવાને !

એણે પાંદડામાં માળો બાંધ્યો,

હો ! દુનિયા દેખવાને !

કાંઈ પ્રેમને દોરલીએ સાંધ્યો,

હો ! મુખડું પેખવાને !

ઝીલ્લી અંતરમાં છોડ એ બુલાવે,

હો ! દુનિયા દેખવાને !

ગાઈગીત પંખી વિશ્વને બુલાવે,

હો ! મુખડું પેખવાને !

ડાહરિયાનું જોખન વાઘ્યું,

હો ! દુનિયા દેખવાને !

એને ઉડતું હૈયું લાઘ્યું,

હો ! મુખડું પેખવાને !

અનંતની પંખિણી

સો સો સંગાથે હું તો એકલી રે જહેન !

કોઈ ન મારે અંતરે સમાય જો !....સો૦

આવે અનેક વટેમારગુ રે જહેન !

આવી આવીને પાછા જાય જો !....સો૦

સૂંઘ્યાં ફૂલો ને સુણ્યાં પંખીડાં રે જહેન !

સૂંઘું-સુણું ત્યાં ઉડી જાય જો !....સો૦

રંગો અનેક પેખું આલમાં રે જહેન !

ઝળકે-ઝળકે ને ઝાંખા થાય જો !....સો૦

દરિયાને ઉર ખૂળ નાચતી રે જહેન !

હૈયાં ન એકગીત થાય જો !...સો૦

આછા એ ઘંટનાદ સાંભળું રે જહેન !

હૈયે હરખ ના સમાય જો !....સો૦

ઉડતી પંખિણી હું અનંતની રે જહેન !

ઉડું-ઉડું પાર ના પમાય જો !....સો૦

ચિતા

સ્મશાનમાં નિત્ય જતી નિશામાં,
આકાશશી તારક ચૂંદડી ધરી;
નદીતીરે પ્રજ્વલતી ચિતાનાં
પેખી રહું સૌ પ્રતિગિમ્ખને ફરી.

“હુંયે મહાકાલતાણી પળે કે,
ત્રિખંડના કેઇ અગમ્ય ખંડે-
બળી બળી ખાખ થઇ ચિતામાં,
હસીશ મીઠું પ્રતિગિમ્ખ પાધરી.”

વિચાર એવો બહુ વાર આવતાં,
જરીય મારો રસ-ના કમી થયો;
કરુણ એ સુંદરતા નિહાળતાં,
મૃત્યુતણે લાવ મને ગમી ગયો.

પરંતુ આજે થયરાવતો અહા !
વિચાર મારા મનમાં રમી ગયો;
“બળી તુંયે ખાખ થશે જ એકદા !”
બધી બધી હિમતને હરી ગયો.

આકાશશી નીલ ગભીર આંખો,

ઉઘાસમા ઓષ્ઠ સુવર્ણ તારા !

મુનેરી એ કેશ કલાપ આંખો,

બળી જશે દેહની તેજધારા ?

અવંત હું આ જગમાં ચિતાશી,

ભમીશ સૂતાં પ્રતિજિમ્મ પાડતી !

મૃત્યુનૃત્ય

: ૧ :

[પારિજાતક]

નીલ ઘટા પારિજાતકની,
નીલ નીચે હરિયાળી ફૂલઃ
શ્વેત, રક્ત પારસ કોરીને,
વનદેવીએ ગૂંથ્યાં ફૂલઃ
વ્યોમ વૃક્ષમાં તારા તળે,
તિમિરઘટામાં જુગનું ઝળે !

દિશાપારથી સમીર સવારી,
લૈરવ-તાને વેણુ વાય;
બુલબુલ આવી ડાળે બેસે,
પુષ્પ નાચતાં નીચે જાયઃ
તરણાંબોળે તો ઝીલાય !
અગમ અંક તારા બૂઝાય !
પ્રણય સ્પર્શનાં મીઠાં હુઃખ,
મૃત્યુમાંયે નૃત્ય અનુપ !

: ૨ :

[લક્ષ્મવતી]

પ્રથમ પ્રભાતે ઉમા નીસર્યા,
 પ્રલય સુધી પૃથ્વીપટ ફર્યા;
 નવવધૂઓનાં નેનોમાંથી,
 વ્રીડાના સુરમા સંઘર્યા.
 લક્ષ્મણીના પાને પાને,
 એ સુરમાનાં અંજન કર્યા!

પાર્થિવ કોઈ સ્પર્શ થતામાં
 અકળામણુનો વપુ સંકોચ;
 જગતમાત્રનું માર્દવ ઓપી,
 સંધ્યાનો સાળુ સંકેત.
 જીવનમાં જે નૃત્ય કર્યું ના,
 મૃત્યુમાં એ અંગમરોડ!

: ૩ :

[શેવતી]

ઈસામસીના હૃદયકમળની
 કોમળતા ઉન્નવળતા રૂપ,
 શિવ-શંકરની લાડીલી શી
 પુષ્પ શેવતી: સમીર ફૂત-
 હિમાલયેથી શિવ પાઠવતા
 ખરતા દળગાં મૃત્યુનૃત્ય!

મૃત્યુનૃત્ય

: ૧ :

[પારિજાતક]

નીલ ઘટા પારિજાતકની,
નીલ નીચે હરિયાળી ફૂલઃ
સ્વેત, રક્ત પારસ કોરીને,
વનદેવીએ ગૂંથ્યાં ફૂલઃ
વ્યોમ વૃક્ષમાં તારા તમે,
તિમિરઘટામાં જુગતું ઝળે !

દિશાપારથી સમીર સવારી,
લૈરવ-તાને વેણુ વાય;
ખુલખુલ આવી ડાળે ખેસે,
પુષ્પ નાચતાં નીચે જાયઃ
તરણાંખેળે તો ઝીલાય !
અગમ અંક તારા ખૂંચાય !
પ્રણય સ્પર્શનાં ચીઠાં હુઃખ,
મૃત્યુમાંયે નૃત્ય અનુપ !

: ૨ :

[લજ્જવતી]

પ્રથમ પ્રભાતે ઉમા નીસર્યા,
 પ્રલય સુધી પૃથ્વીપટ ક્યાર્યા;
 નવવધૂઓનાં નેનોમાંથી,
 વ્રીડાના સુરમા સંઘર્યા.
 લજ્જમણીના પાને પાને,
 એ સુરમાનાં અંજન કર્યા!

પાર્થિવ કોઈ સ્પર્શ થતામાં
 અકળામણનો વપુ સંકોચ;
 જગતમાત્રનું માર્દવ ઓપી,
 સંધ્યાનો સાળુ સંકેત.
 જીવનમાં જે નૃત્ય કર્યું ના,
 મૃત્યુમાં એ અંગમરોડ!

: ૩ :

[શેવતી]

ઈસામસીના હૃદયકમળની
 કેમળતા ઉજવળતા રૂપ,
 શિવ-શંકરની લાડીલી શી
 પુષ્પ શેવતી: સમીર ફૂત-
 હિમાલયેથી શિવ પાઠવતા
 ખરતા દળમાં મૃત્યુનૃત્ય!

: ૪ :

[કલહંસ]

સિંધુપારથી ઉડતા ઉડતા

રમતે હૈયે, ધમતે શ્વાસ,

હંસરાજ હિમાળે આવે

મરવા માનસસર્વર પાસ:

તાંડવ કરતા ઉડે આલ ।

શિવતાંડવના ગાળે પાદ ।

ઝંઝાવાત

“ ભાંગો ભોગળ ! ભાંગો ભોગળ !
 જોલો ભારીભારણાં !
 સૃષ્ટિના તાંડવમહીં તમ તાલ પૂરો ! ”
 સાદ દે મહેરામણા !

આલ અંદરવો,
 ઝણે સંગીત સાગરતાર:
 પાનખરનાં ઝોઢણાં,
 ઝંઝાનિલે નિજ નૃત્ય માંડયું,
 પૃથ્વીને પગથાર:
 વન — અમન ગાય હુલામણા !
 “ સૃષ્ટિના તાંડવમહીં તમ સાથ પૂરો ! ”
 સાદ દે મહેરામણા !

મયૂર નાચે મત્ત હૈયે,
 આલ પંખે પાથરી;
 કપોત કૂળે કુંજકુંજે,
 પાંખમાં પાંખો વણી;
 આમલીની ડાળ વીંઝે વીંઝણા !
 “ સૃષ્ટિના તાંડવમહીં તમ તાલ પૂરો ! ”
 સાદ દે મહેરામણા ! [૨૫

શિરીષતરુના શુષ્ક ધુધરે,

અનિલ બાજે ખંજરી;

સહકાર સુંદરીઓ હસી હસી,

દાંત વેરે મંજરી.

શાલવનનાં પર્ણ ગાય વધામણા !

“ સૃષ્ટિના તાંડમહીં તમ તાલ પૂરો ! ”

સાદ દે મહેરામણા !

શુષ્ક, ક્ષીણ, વિદીર્ણ,

જીર્ણ નીચે ખરે—

વિશ્વસંગીતમાં ખસૂર જે,

સૃષ્ટિનૃત્યે તાલ જેના ના પડે !

નવ વિભવ ને નવ સૃજનમાં અળખામણા !

“ સૃષ્ટિના તાંડમહીં તમ તાલ પૂરો ! ”

સાદ દે મહેરામણા !

નિસર્ગ નાચ્યો,

શુષ્ક પર્ણ સરી પડ્યાં;

પૃથ્વી નાચી,

માટીના થર ઉતર્યા;

વ્યોમ નાચ્યું,

હૃદય ડૂમા આંસુડાં થઈ ઓગળ્યા:

એક માનવ ના ઉઠ્યા, એને મીઠી આત્મપ્રતારણા !
 “ સૃષ્ટિના તાંડવમહીં તમ તાલ પૂરો ! ”
 સાદ દે મહેરામણા !

“ ભાંગો ભોગળ, ખોલો ખારીખારણાં ! ”

સાગર પુકારે સાદઃ
 સાંકળ સહુ ખખડાવી- જાય સમીરણા.
 ઝાડ જાગે, શુષ્ક ત્યાગે,
 પંખી પાણી નાચતાં;
 પણ માનવી ધડ ધડ કરી
 નિજ દાર ખારી વાસતાં.

એને રૂઢ-ઠંહાલુંઃ મૃત્યુનૃત્ય ખિહામણા !
 “ સૃષ્ટિના તાંડવમહીં તમ તાલ પૂરો ! ”
 સાદ દે મહેરામણા !

શિરીષતરુના શુષ્ક ધુધરે,
અનિલ બાજે ખંજરી;
સહકાર સુંદરીઓ હસી હસી,
દાંત વેરે મંજરી.

શાલવનનાં પર્ણ ગાય વધામણા !
“ સૃષ્ટિના તાંડમહીં તમ તાલ પૂરો ! ”
સાદ દે મહેરામણા !

શુષ્ક, ક્ષીણ, વિદીર્ણ,
જર્ણ નીચે ખરે—
વિશ્વસંગીતમાં ખસૂર જે,
સૃષ્ટિનૃત્યે તાલ જેના ના પડે !
નવ વિભવ ને નવ સૃજનમાં અળખામણા !
“ સૃષ્ટિના તાંડમહીં તમ તાલ પૂરો ! ”
સાદ દે મહેરામણા !

નિસર્ગ નાર્યો,
શુષ્ક પર્ણ સરી પડ્યાં;
પૃથ્વી નારી,
માટીના થર ઉતર્યા;
વ્યોમ નાર્યું,
હૃદય ડૂમા આંસુડાં થઈ ઝોગળ્યા:

એક માનવ ના ઉઠ્યા, એને મીઠી આત્મપ્રતારણા !
 “ સૃષ્ટિના તાંડવમહીં તમ તાલ પૂરો ! ”
 સાહ દે મહેરામણા !

“ ભાંગો ભોગળ, ખોલો ખારીખારણાં ! ”

સાગર પુકારે સાહ:
 સાંકળ સહુ ખખડાવી- નય સમીરણા.
 ઝાડ નાગે, શુષ્ક ત્યાગે,
 પંખી પાણી નાયતાં;
 પણ માનવી ધડ ધડ કરી
 નિજ દ્વાર ખારી વાસતાં.

એને રૂઠ-ઠહાલું: મૃત્યુનૃત્ય ખિડામણા !
 “ સૃષ્ટિના તાંડવમહીં તમ તાલ પૂરો ! ”
 સાહ દે મહેરામણા !

ધ્રુવડ

આકાશનું ઉછળતું કુરંગ,
દોડી રહે અધિક ઓમકેડી;
લખી લખી વાસરી, પ્રાણસંગ,
પ્રલાપની ટેવ મને પડેલી.

દીવો કરી અંધ પથારીએ પડું,
જરાકશી ચાદર જેમ ઓઢતો;
ચિત્કાર શો ધ્રુવડનો હું સાંભળું,
અંગાંગમાંહી જરી હું ધૂળ જતો.

ધીમે ભરું ખીકણ પાચ મારા,
લખી છૂપી બારી કને ઉભું જઈ.
દેખી રહું તારકના ધુબારા,
અંધારખોળે સુખ આવરી દઈ.

ફળીમહીં બાવળ વૃક્ષ ઉભું,
રોમાંચશા કંટક પાંશરા કરી;
શિરીષની નાનકડી કૃતિશા,
પુષ્પે ભરી માદક ગંધ, કેશરી.

નિશા પરે જાય નિશા પળંતી,
પાનાં પરે વાસરી-પાન ચીતર્યાં;
પ્રત્યેક રાતે મૃગલે રડંતા,
તારા પરે કમ્પિત કૂદકા કર્યા.

ચિત્કાર કિંતુ નવ એ શમે કદી,
ન ડાળી ળીજી કદી શોધતું દિશે!
કુરંગની સાઠમી જ્યાં પડે ખરી,
ધૂંજવતું બીષણ શબ્દ ઉચ્ચરી.

ચોથી કરી પોથી પૂરી સ્મરૂં જરી,
ચિત્કાર ત્યાં એ ફરી વાર ગાજ્યો;
ચારે દિશે કાન ધરી નવાજ્યો,
અંગાંગ મારે ફરકંત ખંજરી.

ન જાણું ક્યાંથી ? પણ આવી ઉભો
વિચાર મારા મનમાં બિહામણો:
“જેને શિરે ધ્રુવડ શબ્દ ધૂકે,
નકી થતો માનવી શીશ હીણો !”

બારી કરી બંધ પથારીએ પડું,
કપોત મારા ઉરમાં ધૂંજી રહે;
સૂવા જરી પીઠ અનેક ફેરવું,
અંધાર કાંઈ ગૂઢ કાનમાં કહે:

પ્રભાતના બંસરી સૂર વાયા,
નિદ્રાતણે અંક જરી ઢળી ગયો;
ધબાક શો નાદ ! પ્રકમ્પ કેં થયો,
મૂંછ રહ્યા ચાર પલંગપાયા.

બારી ઉઘાડું દય આંગ ચોળતો,
સવિતની સો ચમકે કટારી;
કપાયતું બાવળવૃક્ષ ઢાળી—
ઉભો કુહાડી દરબાર તોળતો:

નિદ્રાહીણી લાલ નિહાળી આંખો,
પળેક એ ચાકરડો જતો મૂંછ;
“પડી ગઈ, સા’બ ! નમેલ છાપરી,
થડા થકી ટેકવવા હું કાપતો !”

બારી તણું દક્ષિણદ્રાર વાસ્થું !
માથું હજી છે ધડપે ! તપાસ્થું.

પાનખર

બાર બાર મહિના ઉડી ઉડીને,
આજે સમીરરાજ ભૂખ્યા થયા;
દક્ષિણના દરિયાની વેદનસિતારે,
ખાલી ખખ્ખર લઇ નાચી રહ્યા.

“તાલ દીધો નિત નૃત્યમાં,
જેણે બારે માસ—”
પાનખરે જઈને પૂછ્યું,
“એના પૂરશે ન હૈયાહુતાશ ?”

ડાળ ડાળ પાંદડાં છૂટી છૂટીને,
ધરણીની શુષ્કતા ઢાંકી રહ્યાં;
વાયુ-વંટોળના વર્તુલ મોઝારે,
ઉડી કંકાલ નાચ નાચી ગયાં.

ઉડતા શ્યામાને

ઉડતાં આવી માળો બાંધ્યો,

માધવીમંડપ મારે.

વર્ષાનાં વાદળ વિખરતાં,

ઉડી ક્યાંક પધારે:

તું ઉડ્યો એથી અંખું શ્યામા !

સ્મરતો અંતર-તારે.....

હિમાદ્રિના સમશૃંગમાં,

સાગની સાત ઘટારે:

દેવદારની વૃક્ષરાજિમાં,

ફૂંઝે ચાંદની ધારે:

એમાં માળો તારો નિત્ય નિત્યનો,

શ્યામી નિત્ય સમારે.....

બાણું બાણું ઉડતા શ્યામા !

મુજ ડાળે ના નિત્ય વિસામા !

તોય સ્મરું તું ઉડ્યો એથી,

અંતરને એક તારે.....

માધવીએ મુજ માળો બાંધ્યો,
 ઉડતા શ્યામા ! આવી.
 સાંભળ ઉડતી સ્મૃતિ !
 થંભ જરી !
 પંખીડું કોઈ આવી આવી,
 ઝાડ - ઝાંખરાં વિસ્તારે,
 મુજ અંતરની મોઝારે.
 બાણું એ પહેલા તો એણે,
 ઉર સંગીતનાં વેણે વેણે,
 બાંધ્યો અંતરમાં માળો,
 અશ્રુ - અમૃત - તારે.....

તને માધવીમંડપ આપ્યો,
 અંતરમાળો ના રે;
 નિત્ય નિત્યના વાસ કરીને,
 કોઈ દ્રવે છે:
 તુજને કેમ કરીને ધરવો ?
 એ બાલી થાય ન ક્યારે....
 તોય સ્મરૂં હું ઉડતા શ્યામા !
 સ્મૃતિના સૂતા તારે.....

મેળ આપણો નિત્યતણો ના,

પળનો એ પલકારો;

અચળ અળકતો ધ્રુવ તારો ના,

પણ એ ખરતો તારો.

મહાકાવ્યને ઘોઘે નહિ તો,

ઉર્મિંગીતની ધારે;

તું ઉડ્યો તેથી સ્મરતો શ્યામા !

કોઈ વસંત સવારે.... !

સમીરણ

વગડામાંથી વાતો આવી,
 પીંપળપાને કાન ધર્યા;
 મરકી ફરકી પત્રે પત્રે,
 અંપકને ઇંગિત કર્યાં.

જોયું-સહોયું: ઉડતા પુષ્પે,
 વનડાના સંદેશ સર્યા;
 શાલવને સાંભળતાં વાતો,
 ખરખર કરતાં પાન ખર્યાં.

વેણુના બાહુ વીંઝાયા,
 સાગવક્ષશું એક કર્યા;
 વ્રીડાનાં પુષ્પો પ્રગટીને,
 ઝરઝર કરતા કોર ઝર્યાં.

ફરતાં ફરતાં દિશ દિશ વાટે,
 પડઘા કિંશુક કાન પડ્યા;
 વસંતના અંતરશાં રાતાં,
 પુષ્પો ધરણીઅંક દહ્યાં;
 તરણાંઓએ ઝોલાં ખાતાં,
 ચુંબનને અંતર જકડ્યાં.

આજ મારો અપરાધ છે, રાજા !

આજ મારો અપરાધ છે. રાજા ! તું નહિ આવે ઘેર;
જાણું હું મારા દિલમાં તોયે આંખ પસારું ચોમેર.
પાંદડે પાંદડે પગલાં સૂણું; વાદળે તારી છાંય;
નિહૃત આંખલે ડોકિય કંઠમાં વાંસળી તારી વાય.
આવશે ના ! નહિ આવશે ! એની ઉરમાં જાણુ અમાપ;
કેમ કરી તોય રોકવા મારે કૂદતા દાહ-વિલાપ ?

રાત હતી, હતાં વાદળ વારિ, વીજળીનો ચમકાર;
નેવલાં મારાં ખાળતાં નહોતાં અશ્રુ સર્ચાં ચોધાર,
આગલે દિવસે પ્રેમી પથિકને સેવતાં કલાંત શરીર;
પાઠવતાં એને અર્ધ નિશાતક ખેરવ્યાં અહુનીર.

રથ તારો સુજ ખારણે આવ્યો જાણું ન ક્યારે ? કેમ ?
ક્યારે તેં આંખળે હાથ પરોવ્યા ? ક્યારે તેં પૂછ્યાં ખેમ ?
હોઠને તારક ટીલડી ક્યારે ? ક્યારે તેં લીધ નિશ્વાસ ?
કાંઈ ન જાણું કેટલી વેળા સૂંઘતો મારા શ્વાસ ?

પાંપણે ઘેનના હુંગરા બેઠા, ઇચ્છ્યા ન ઉભા થાય;
અંતરમાં પડછંદ પડ્યા તોય ત્રાટક ના સંધાય.
ક્યારે ઉઠ્યો તું ? રથમાં બેઠો ? મારતો ઘોડે દૂર ?
જાણું નહિ ! પણ જાગતાં અંગમાં મહેકતું તારું કપુર !

આજ મારો અપરાધ છે, રાજા ! : ૨૧૬ :

કોડિયાં

આજ મારો અપરાધ છે, રાજા ! તું નહિ આવે ઘેર;
આજ મારો અપરાધ છે, જાણું કાલનો કાળો કેર.
આવજે એવું માગવું ના, પણ એક હું માગું વેણ;
એકદા તારે બારણે આવીશ પાઠ્યા વિના કે'ણ;
જાગતો ના હામ હોય હૈયામાં ! જોઈ' તો તારું જોર !
ચેતજે રાજા ! મન માળામાં પેસતાં કોઈ ચકોર !

અંઝારાતે

જાગશે ના પ્રાણ ! ઉઠશે ના પ્રાણનાથ !
જીવની આણુ જે છોડશે મારી બાથ !
આજ નથી આલ હાથમાં એના તૂટતા ચાર મિનાર,
ધણુ ધણુ મેઘ ધ્રુવકે: વીજળીના ચમકાર.

ઉઠશે ના પ્રાણ ! આણુ કુમારની આજ,
કાળ-અંઝાના વાગતા અંઝ-પખાજ;
વિજન કાનને વૃક્ષ થતાં ઉન્મૂલ !
તૂટતી ડાળીઓ, તૂટતાં નાળાંપૂલ:
કોઈ નથી ઉડુ આલ, સૂકાયાં સુરગંગાનાં નીર;
વીજની નાગણી ડંખતી આજે બ્યોમધરાનાં હીર.

આણુ છે દેવની, ઉઠશે ના ભરથાર:
આજ નહિ પ્રભુ ! સાંભળો હાહાકાર,
ઉઠતો વાટથી: પૂર છૂટ્યા પુરપાટ—
જનપદો, પુર, ગામડાને સસડાટ
તાણુતા સાગરમુખ ભણી જેના પેટનો ના'વે પાર:
વાયુ વંદોળમાં દિવગણોના સાંભળો શા ચિત્કાર !

ખોલશે ના દ્વાર દેવ ! ન ખોલશે આજઃ
 કાળના તાંડવતાલ ને રુદ્રનો નાચતો સાથ સમાજ.
 કોઈ નથી પથ ચીંધવા આપનેઃ
 દીપ ઠર્યાં સહુ વાયુના કાતિલ કાંપનેઃ
 ગોરંભને નથી જ'પ, કરંત પ્રકંપ ધરાઃ
 ઓમથી છૂટતા બર્ફે ખરંત કરા !

છોડશે ના નાથ ! આંગણું, મારા ગર્ભની આપું આણુઃ
 હૂંફે ત્યજો મુજ કોટિની શાને ? આવજો ઝેરી બાણુ
 ચીરવા ઉઢર, છેદવા કાચો પ્રાણુ
 જેમ ચીર્યાં'તા પરીક્ષિતને જનની-ઉદરસ્થાનઃ
 દીપ પ્રકાશમાં નીરજ્યું એણે નારનું આખું અંગઃ
 છીછરી ચૂંદડી ઢાંકતી'તી એનો બીજ સમો કટિભંગઃ

જેમ પ્રદીપશિખા ધ્રૂજતી ત્યમ પાંપણના પલકારઃ
 ધમતી છાતીએ, ઉછળે ને પડે હીરલા કેરો હારઃ
 શેઠ હજી ધરે સ્નિગ્ધતા એને ચાંદલા બેઉ કપોલઃ
 આંખમાં કાંઈ અમોલઃ

ધડ કરી દ્વાર વાસતો નાઠો પાછળ નેન કરી,
 દૂર જતાં જતાં માર્ગમાં સહેજ ફરીઃ

હિયાં

: ૨૨૨ :

અને ખીજાં કાવ્યો

ઉછળે સાગર, વીંઝતા વાંસડા હાથ,

હાળીઓ ઝીંકતી એકખીજાને કરવા જાણે મહાત

જેમ ઝીંકે ધીક આખલા ઉછળી: ફર

આલમાં મેઘમૃદંગ ગગડતા ફૂર:

સૃષ્ટિના તાંડવે એય લાડ્યો નવ સાંભર્યાં નેહના નીડ:

દીપક દારનો ક્યાંય છૂપાયો: વચમાં વનની ભીડ.

નિધનની પછીતે !

“ કહે હૃદયરાજ ! જે નયનમાં ન એકે ચડયું
વિદગ્ધ ક્યમ અશ્રુગિન્દુ ઉર લોહીનું નીતર્યું ?
અધિક નિજ પ્રાણથી જીવનથી મને આહતો,
અને પ્રાણલોહમાં હજી ન ચોટ સંભ્રમ થતો
કદી નવ મનો” અને ગલિતહસ્ત હિમસમ ઉજળો પાથર્યો
પ્રશાંત મમ વક્ષપેઃ જરીક હસ્ત મારો સર્યો,
સરે પૂરવી—કાળ પીંગળ કપોત માળે ત્યમ,
સુગંધ ધુલિધૂસર સ્ખલિત કેશ મધ્યેઃ જ્યમ
સુસ્નિગ્ધ નયનો કર્યાં હૃદયરાણીને તાકતાં,
કપોલ પર પાંડુ જે અતુટ આંસુ-રેલા થતાઃ

દીઠાં પછમ બારીથી હરણી—વ્યાધને કૂદતાં
ફલંગ લરી જીવલેણુઃ પુરના દીવા ઠારતા
વહે ઉતલ વાયુઃ “ ને હૃદયરાજ મૂંગો થશે ?
પ્રભાત પડતાં મને અગન દાહ દેતો હશે !
કહે, શું લવલેશ દુઃખ, લય, ચાતના ના થતી ?
નહિ ફરક વિશ્વમાં જદી હતી, હતી ના થતી ? ”

અવાજ સહુ મેં ધર્યા ઉભય હસ્તમાં દેવીના
કપોલ બહુ જોરથી: અધિક્કાય જોરે ભીના
કર્યાં સુકલ ઓષઃ ને શીશ લીધું, ધર્યું છાતીએ:
ઠર્યું પ્રદીપકોડિયું સમીરસાન: ને જાતીએ.

પ્રિયે ! હૃદયરાત્રી ! જે દિવસથી મને તું મળી,
અને કવિત કદપને લલક જ્યોતિ તારી લળી;
રચેલ તવ ચિત્ર મેં નિધનની પછીતે^૧ અને
પ્રભા તરલ નેનની, કમળ લાલી ગાલો ગણી,
કલાપીસમ ડોક, ને અલક કોટિ કોટિ તાણી,
અનાધૃત કુસુમદ્રોણુ સમ જે ભરી છાતીને,
ઢળંત નલ બીજશી અપલ કેસરીણી કટિ,
હથેલી પદપાનીની તરલ આરતીની શિખા,
સમી સકળ આંગળી: સહુ પ્રિયે ! હતું ચીતર્યું.
પછીત કરી મૃત્યુની ! તુજ સ્વરૂપનો મેં લહ્યો.
ઉઘાડ ધરી મૃત્યુનું પ્રતિસ્વરૂપ^૨ ! તેથી થયો,
ન કંપ મુજ હસ્તમાં સકળ વિશ્વને પાડતો !
સુણ્યો ન પરિશેષ ને નયન જ્યોતિ આંખો થતો.

૧ Back-ground

૨ પ્રતિસ્વરૂપ=Contrast

ગીત માલ્ય

મામાં લિન લિન નાનાંમોટાં નાટકોમાંથી ચૂંટીને કેટલાંક ગીતો
અહીં ફરી વાર પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

ગીતમાલ્ય

‘ વડલો ’માંથી—

- (૧) ફૂકડાનું ગીત ૨૨૭
- (૨) પંખીગણની પ્રાતરોપાસના . ૨૨૯
- (૩) ભતવારીનું ગીત ૨૨૯
- (૪) હંસગાન ૨૩૦
- (૫) પંખીગણની સંધ્યાઆરતી . ૨૩૧
- (૬) તારાઓનું ગીત. ૨૩૨
- (૭) ઝાકળનું ગીત ૨૩૩
- (૮) સમીરનું ગીત ૨૩૩

‘ વૃષલ ’માંથી—

- (૧) વૃષલનું ગીત ૨૩૫

‘ બહારનો અવાજ ’ માંથી

- (૧) દીવડીની આરતી ૨૩૬

‘ કેતકી ’માંથી—

- (૧) કેતકીનું ગીત ૨૩૭
- (૨) ગુંજનનું ગીત ૨૩૮

‘ પક્ષિની ’માંથી—

- (૧) પક્ષિનીનો ધ્વનિ ૨૪૦

‘ મોરનાં ઈંડાં ’માંથી—

- (૧) તીરથનાં ત્રણ ગીત ૨૪૨
- (૨) આરતીનું ગીત. ૨૪૪

‘ વડલો ’ માંથી

કૂકડાનું ગીત

અમે તો સૂરજના છડીદાર,

અમે તો પ્રભાતના પોકારા!....ધ્રુવ.

સૂરજ આવશે સાત ઘોડલે,

અરુણ રથ ંહાનાર !

આગે ચાલું બંદી બાંકો,

પ્રકાશ-ગીત ગાનાર !....અમે૦

નીંદરને પારણીએ ઝૂલે,

ધરા પડી સુનકાર !

ચાર દિશાના કાન ગળાવી,

જગને જગાડનાર !....અમે૦

પ્રભાતનાયે પ્રથમ ખેડારમાં,

ગાન અમે ગાનાર !

ઊંઘ ભરેલા સર્વ પોપચે,

જાગૃતિ-રસ પાનાર !....અમે૦

જાગો, ઉઠો ભોર થઈ છે,
 શૂરા બનો તૈયાર !
 સંજીવનનો મંત્ર અમારો,
 સકલ વેદનો સાર !....અમે

[ઉત્તરાર્ધ]

જાગે જગના પ્રાણ સહુ પણ,
 વ્યર્થ બધો પોકાર !
 આલચીંડું હું તોય ન પહોંચે,
 નાદ મૃત્યુની પાસ !....અમે

મૃત્યુ કેરી નીંદ ચિરંતન,
 ક્યાં છે જગાડનાર ?
 સૂર્યકિરણ જે પાર ન પહોંચે,
 શા બપનો છડીદાર ?

અમે તો સૂરજના છડીદાર,
 અમે તો પ્રભાતના પોકાર !

પંખીગણની પ્રાતરોપાસના

અખિલ બ્રહ્માન્ડના પ્રથમ સર્જનદિને,
 શારદાની વીણા શબ્દ સાધે;
 એકલો ઉડતો આભથી ઉતરી,
 આદિ-પંખી ત્યહીં ગીત લાધે!
 અખિલ બ્રહ્માન્ડના પ્રથમ સર્જનદિને,
 શારદાની વીણા શબ્દ સાધે !

પુત્ર વારસ અમે આદિ - પંખી તણાં,
 શબ્દ શાશ્વત કલ્પી વિશ્વ ભરતાં!
 ગિરિવરે, તરુગણે, ગહન ગહૃર મહીં,
 સાત સાયર પરે કેલિ કરતાં !
 અખિલ બ્રહ્માન્ડના પ્રથમ સર્જનદિને,
 શારદાની વીણા શબ્દ સાધે !

ભતવારીનું ગીત

ગોધણ-ધણીની ભતવારી રે,
 હું ગોધણધણીની ભતવારી;
 આંખો ને હું પ્રેમ-ઝ્યારી રે,
 પતિ આંખો ને હું પ્રેમ-ઝ્યારી.

સેંથડે સિંદ્ધરઃ પ્રેમનાં આંજણ,
 આંજ્યાં આંખે મતવારી;
 ઢલડી જેવી હું થનથન નાચું,
 આવને મોરલા રળારી રે....હું

રમજુમ રમજુમ ઝાંઝર ઝમકે,
 લાલે શી રનેહની સિતારી;
 ખેતર ખૂંદીને કંથ થાકીને આવે,
 દેખે ત્યાં થાક દે વિસારી રે....હું

હળવે ઉતારી લાત મહીડાં પરીસું,
 ફૂલડાંની પાથરૂં પથારી;
 કંથડને કાજ ધર રેહું મૂકીને,
 આવું શીમે દાડી દાડી રે....હું

વા'લમને છોગલે ગૂંથું ચંબેલડી,
 પીંછાં ગૂંથું હું સમારી;
 જોઈ જોઈને એ મુખ રળિયામણું,
 હૈયામાં ઉડતી કુવારી રે....હું

હંસગાન

દરિયાના બેટથી ઉડ્યાં અમે તો,
 હિમાળા હુંગર જાવાં જી!
 સાત સાત સમહર ઉડી અમારે,
 માનસ - સરમાં નાવાં જી!

લૂમે દાડમડી ને ઝૂમે જમરૂખડી,
 મોતી માનસનાં ખાવાં જી !
 વન વન શેવતી વેરે પાંખડલી,
 સરનાં પંકજડાં હસાવાં જી !

જગના પ્રવાસી અમે ઉડતાં પંખીડલાં,
 માનસ સરવા જાવાં જી !
 આલને ચીરી અવનિ ઉભરાવી,
 છેલ્લાં કે હંસગીત ગાવાં જી !

પંખીગણની સંધ્યાઆરતી

મોતીની મૂંઠશાં ડૂંડાં હિલોળતાં,
 ખેતરો કેં કેં દીઠાં જી રે !
 હોતે છલોછલ હૈયાં ઉછાળતી,
 નદીઓનાં નીર લાગે મીઠાં જી રે !

રાતે પંખીડલાંને સૂવાને ઢાલિયા,
 વન વન વડલા ઉભા જી રે !
 આલની અટારીએ ચોકી કરંતા,
 નવલખ તારલા સૂખા જી રે !

પંખીને આમ રોજ પ્રેમથી પાળતી,
 કુદરત-પંખિણી કોઈ મોટી જ રે!
 ભોળાં વિહંગડાંની, મોટી પંખિણીમાત !
 વંદન સ્વીકારજો કોટિ જ રે !

તારાઓનું ગીત

સંધ્યા આવી પૂરે કોડિયાં,
 આલ અટારી શણગારે;
 વિભાવરી શરમાતી આવી,
 નવલખ જ્યોતિ પ્રગટાવે !
 ચાર દિશાના વાયુ વાય;
 થથરે પણ નવ ખૂંજી જાય !

અંબર ગરબો માથે મેલી,
 આઘા જગમાં રાસ રમે !
 નવલખ તારા છિદ્રો એનાં,
 મીઠાં મહીંથી તેજ અમે !
 વ્યોમ તણુએ પેલે પાર !
 જ્યોત અખૂંકે જગ-આધાર !

ઝાકળનું ગીત

વાદળના મહેલમાં બાર બાર બાળકી,
 તેરમી હું બાળકી રોતી જ રે !
 આંસુમાં જનમી ને આંસુમાં જીવતી,
 વન વન વેરતી મોતી જ રે !
 કુલડાં અપારને નથડી નથાવી,
 ખડ ખડ મોતી પરોતી જ રે !
 કુમુદિની કાનમાં મૂકું લવિંગડાં,
 હીરલા ગૂંથું હું ગોતી જ રે !

સમીરનું ગીત

દરિયાના બેટમાં બેઠી નીંદરડી,
 અવનિને અંચળા ઓઢાડે જ રે !
 મંદ મંદ, મંદ મંદ, ગાતી હાલરડાં,
 પ્રાણી ત્રિલોકનાં પોઢાડે જ રે !
 લંઘમાં મીઠી પોલ્યાં પંખીડલાં,
 પારણે-વડલાની ડાળે જ રે !
 અણુદીઠ હીરલાની દોરી અમે તો,
 તાણી નીંદરડી ઝુલાવે જ રે !

ગાજે ગભીર ગાન મીઠો મહેરામણ,

એ તો નીંદરની સિતારી હ રે !

આંગળી ફર ફર વાયુ નીંદરની,

સ્પર્શે ત્યાં ઉઠતી ધુળરી હ રે !

‘વૃષલ’ માંથી

વૃષલનું ગીત

અમે વગડાને વાટ વસનારા રે,
અમે વગડાને વાટ વસનારા;
અમે કુલડાંની સાથ હસનારા રે,
અમે કુલડાંની સાથ હસનારા....અમે૦

ઉચ્ચ-નીચ લાવના લેદ લરેલા,
છાંડ્યા સમાજ-વસવાટા;
અમે હૈયાના હેત કસનારા રે,
અમે વગડાને વાટ વસનારા....અમે૦

ટેકરે, તળાવડે, ઓમ હરિહૈયે,
સમદરમાં સાથ ધસનારા;
અમે એકતામાં શ્વસનારા રે,
અમે વગડાને વાટ વસનારા....અમે૦

આંખાની ડાળ પર બોલે કોયલડી,
ઉરમાં બળે એકતારા;
તમે હીન કહી કોણ હસનારા રે,
અમે વગડાને વાટ વસનારા....અમે૦

‘ બહારનો અવાજ ’ માંથી

દીવડીની આરતી

હસ કોઠે હસ દીવડા કીધા,
અંતર થાળમાં આરતી.
પરસેવાના ધૂપ ધરી દીધા,
આંતર ઘંટ પૂકારતી.

જગના લોકના મેલ હરી હરી,
ફૂલ મૂક્યાં તુજ પાયમાં;
પાપતાણું નૈવેદ્ય દીધાં ધરી,
અવર કાંઈ ધરાય ના.

હાડ સૂકાં અમ આમ ગંધાતાં,
પગલાં એમાં પાડજે !
છોડવાના નથી કોઈ કાળે તને,
છાંડવા હોય તો છાંડજે !

‘કેતકી’ માંથી

કેતકીનું ગીત

આવ રે આવ;
દહિણુના વાયરા !

ઉત્તરી ઝૂલાવ,
દહિણુના વાયરા !

વર્ષાએ વાત કરી નમી નમી કાનમાં,
રજનીએ આંખ મીચી કાળા વિતાનમાં;
ડોલે હૈયાનું નાવ:
મારે અંગ અંગ કેસરના પુંજ લળે સાનમાં.

એનાં પીળાં સબાવ,
દહિણુના વાયરા !

ઉત્તરી ઝૂલાવ.
દહિણુના વાયરા:

વન વન વાયરા વાત સંભળાવ:

“કેતકીની ફાટ ફાટ કાચ:

એનું અંતર ઉભરાય !

કોઈ આવો, એ આજ અણુમૂલ વેચાય !

કોઈ કહેશે ત્યાં કેસરના પુંજ વેરાય !

જેને ભેવે છે જાવ !”

દહિણુના વાયરા !

ઉત્તરી ઝૂલાવ
 દખિણના વાયરા !
 મને કોઈ લઈ જાવ,
 દખિણના વાયરા !

એકલ પરમાણુ વહી ધરતી તળાવ,
 ‘કોઈ એકલ ?’ એ વાયરા ! પૂછજે સવાલ:
 એકલતા હોય ત્યાં કેશર વર્ષાવ;
 મને સઘળે ફેલાવ,
 દખિણના વાયરા !
 ઉત્તરી ઝૂલાવ,
 દખિણનો વાયરા !

ગુંજનનું ગીત

ઉલો હતો ઉંચી કરાડ,
 અદમ્ય સાદ ઉરથી સર્યો રે !
 વીંધ્યા પત્થર ને વીંધ્યા પહાડ,
 અબાણ ખૂણે પડઘો પડ્યો રે !

તે રાતથકી શોધું એ સ્થાન,
 જ્યાં અંતર હોંકાર સાંપડ્યો રે !
 વાયુ વાત સુણ્યાં મેં ગાન,
 ટેકરાની ટોચે ચડ્યો રે !

હિચેરી આભની કમાન,
ખાલીખમ, મૂંગું રહ્યો રે !
વન વન માંડ્યા મેં કાન,
સાદ નવ પાછો જણ્યો રે !

‘ પદ્મિની ’ માંથી

પદ્મિનીનો ધ્વનિ

વગડાને વાટ કે’ લજમણીનો લૂમખોઃ
લીલુડી પાંદડીમાં જાંબલી ફૂલે ગૂંથ્યોઃ
“ અડશે મને ન કે ” અધીર !

મારો સાળુ ચોળાય !
પ્રેમરાગ સ્પર્શથી અંગ અકળાય !

ફૂલડાં સંગાથ એક શેવતીનો ઝૂમખોઃ
નીલમના ઝુંડમાં પારસ ફૂલે લચ્યોઃ
પડછાયો કોઈનો કુટિલ !
મારું અંગ અલડાય !

લોગભૂખી આંખડીથી પાંખડી કપાય !

એકલ ઉરોતણા અખોલ શબ્દ ઉપડ્યા;
હરિયાના ખેટમાં પડઘા થઈ પડ્યા;
દીવાદાંડીનું થયું શરીર !

એના ‘આવ !’ સંભળાય !
ભેખડની બાથ એ તો ! પાસ ના જવાય !

આલલાના ખૂરજમાં રૂપવેદ વીજળી:

તેજતણી કાયમાં પ્રતાપની શિખા લળી:

જોળનનાં તેજ ભર્યાં ચીર !

રૂપ એનાં દૂરથી પીવાય !

અડીએ તો અંડનારૂં ખાખ થઈ જાય !

પક્ષિની પુષ્પમાં વસંત એક જોગણી:

અનંજ સમી આંખમાં પવિત્રતા ધણે ધૂણી:

અડશે ના ! રોમ રોમ તીર !

એના આશિષ લેવાય !

સિંહણનાં દૂધ સિંહથી જ જીરવાય !

‘ મોરનાં ઇંડાં ’ માંથી

—૦૦૪૫૦—

તીરથનાં ત્રણ ગીતો

: ૧ :

હાથ હતા વણકેળવ્યા મારા,

કંઠમાં ખૂળ કચ્ચાશ;

કંઠમાં ખૂળ કચ્ચાશ:

બાણું નહિ આજ એકતારામાં,

કોણ ઉપાડતું શ્વાસ ?

બાંધ્યા કોઈ કોયલે માળા !

ગળામાં આજ રૂપાળા !

જૂનો થયો જરી એકતારો ને,

વાંસમાં ઉપડી કાટ;

વાંસમાં ઉપડી કાટ:

ખોખરી ખૂંટીએ ગૂંચળા લેતા

તારને ગાળતો કાટ:

કોઈ તોય તુંબ છૂપાણું !

ગવાડતું ગેળનું ગાણું !

: ૨ :

પાંખો કાપવી’તી તો....રે....

ભોરલાને જનમ કેમ આપ્યો ?

હો ! પડવો ન પાડવો તો....રે....

અંતરે સાદ કાં આલાખ્યો ?

—જનમ કેમ આપ્યો ?

સામી મોલાતમાં દીવડી ફરકે,

ફરકે મારા અંતરની જ્યોતિ !

હો ! આડી ચણી આ કાચની દીવાલ તો,

લોહની દીવાલ કાં ન રોપી ?

—સાદ કાં આલાખ્યો ?

પાંખો કાપવી’તી તો....રે....

ભોરલાને જનમ કેમ આપ્યો ?

: ૩ :

નીચે નિરંજરા નર્તકી રે,

તે ઉંચે ઝળૂંખે આલ :

વાદળાંએ હૈયાં ખેલ્યાં !

નદીઓનાં નીરમાં હેલી ચડી રે,

ગાજ્યા વનગહ્વરના ગાલ :

ધણણુણુ ડુંગર ડોલ્યા !

લાઇ રે મેહુલા જરી રોતો રે'જે રે,
 નદીમાતા ઓસરજો પૂર:
 સામે કાંઠે કૂકડા બોલ્યા !

આ કાંઠે હું, સામે સાહ્યબો રે,
 મધગાળે નદીકેરાં પૂર:
 પ્રેમપથ મરતક બોલ્યાં !

આરતીનું ગીત

એક કોળી આંવ્યો,
 મારા દાદાની કેલીએ;
 ઈંડાંના ટોપલા લાંવ્યો જી રે,
 કોળી આંવ્યો !

ઘોડી કૂદાવતો વીર મારો આંવ્યો,
 હળવેકથી એક હાથ લાંબાંવ્યો:
 એને નીલમટો રંગ મન લાંવ્યો જી રે,
 કોળી આંવ્યો !

મોટી મે'લાતથી કાકાજી ઉતર્યા,
 ધારી ધારી અનેક ઈંડાં મને ધર્યા;
 એનો પચરંગમાં મન ધાયોજી રે,
 કોળી આંવ્યો !

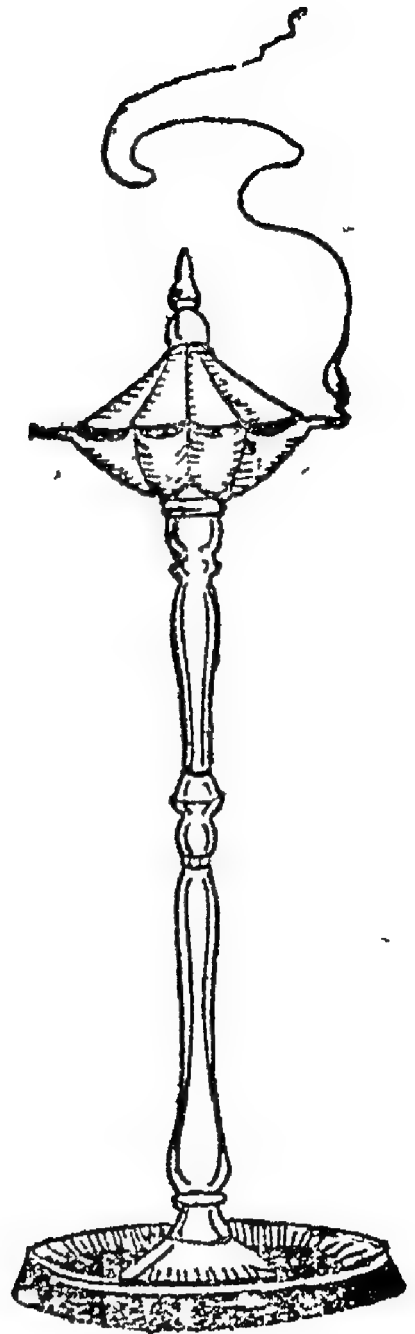
મુને ઘેલીને તે હોય શાં પારખાં ?
સઘળાં ઇંડાં એક સરખાં મને હતાં !
ઘોળામાં દિલ લોભાયાં જ રે,
કોળી આંવ્યો !

ભાઈને પોપટ, ટીટોડી કાકાને સાંપડી,
લોળીને મા’દેવની આરતી નકી ફળી;
રંજરાજશો રઘવાયો જ રે,
કોળી આંવ્યો !

મોરલો મળ્યો તોય રહી હું અભાગણી,
આવી પૂગી એક અદકેરી ભાગણી;
હાકલની કેડીએ ધાયો જ રે,
કોળી આંવ્યો !

સાત સમહર, ને હિમળા જળે ચડી !
ઉડે મોર ! મારી રખખાની રાખડી !
મોરખીંછ એક ના ફગાયો ? જ રે,
કોળી આંવ્યો !

એક કોળી આંવ્યો,
મારા દાદાની કેલીએ;
ઈંડાંના ટોપલા લાવ્યો જ રે,
કોળી આંવ્યો !

કાલક્રમિકા

ક્રમસંખ્યા	કાલ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
૧	૨૭-૨-૨૭	હું નો પંખી હોત !	૧૭૨
૨	૨૭-૪-૨૭	ભાઈબહેન	૧૨૩
૩	૧૫-૮-૨૭	પીલુડી	૧૭૪
૪	૧૬-૮-૨૭	આશા	૧૭૫
૫	૧૨-૯-૨૭	ગાંધીજીને !	૧૦૧
૬	૨૧-૧-૨૮	શુક	૧૭૬
૭	૧૯-૨-૨૮	યુવાનને !	૩૯
૮	૨૦-૨-૨૮	પાંચીકડા	૧૭૧
૯	૨૫-૩-૨૮	વસંતના અવતાર !	૭૭
૧૦	૧૦-૪-૨૮	એક આંસુ	૭૮
૧૧	૨૪-૪-૨૮	અભિલાષ	૧૭૭
૧૨	૨૧-૬-૨૮	ડોલરપંખી	૧૯૭
૧૩	૧૦-૭-૨૮	સલામ !	૭૯
૧૪	૧૬-૭-૨૮	બહેનને !	૮૦
૧૫	૧૯-૧૨-૨૮	પરી	૧૭૯
૧૬	૨૫-૧૨-૨૮	ભિમિ	૮૧
૧૭	૬-૧-૨૯	આદર્શી	૮૨
૧૮	૨૪-૧-૨૯	સ્મૃતિજીવન	૮૩
૧૯	૧૨-૨-૨૯	અવગણના	૮૪

ક્રોડિયાં

: ૨૫૦ :

સંખ્યાંક	કાલ	કાલ
૭૦	૧૨-૨-૩૨	,,
૭૧	૧૫-૨-૩૨	ઝંઝાવા
૭૨, ૭૩	૧૬-૨-૩૨	ક્રોડિયાં : અટાર
૭૪	૧૭-૨-૩૨	કવિ
૭૫	૨૧-૨-૩૨	ધ્રુવડ
૭૬	૨૧-૨-૩૨	ક્રોડિયાં
૭૭	૨૮-૨-૩૨	,,
૭૮	૨૯-૨-૩૨	,,
૭૯	૩-૩-૩૨	,,
૮૦	૩૧-૩-૩૨	“ ગાલુ ”
૮૧	૩૧-૩-૩૨	પાનખર
૮૨	૮-૪-૩૨	ઉડતા ૨
૮૩	૩-૭-૩૨	ટાઢાં ટખ
૮૪	૨૩-૭-૩૨	ખાને
૮૫	૮-૮-૩૨	ટાઢાં ટખ
૮૬	૮-૮-૩૨	સમીરણ
૮૭	૨૯-૮-૩૨	ટાઢાં ટખ
૮૮	૩૧-૮-૩૨	પૂરવ પ્રે
૮૯	૧૩-૯-૩૨	યુગવણક
૯૦	૧૮-૯-૩૨	પળે પાછે
૯૧	૧૮-૯-૩૨	ખાવીશમે
૯૨	૨૪-૯-૩૨	રજમી સ

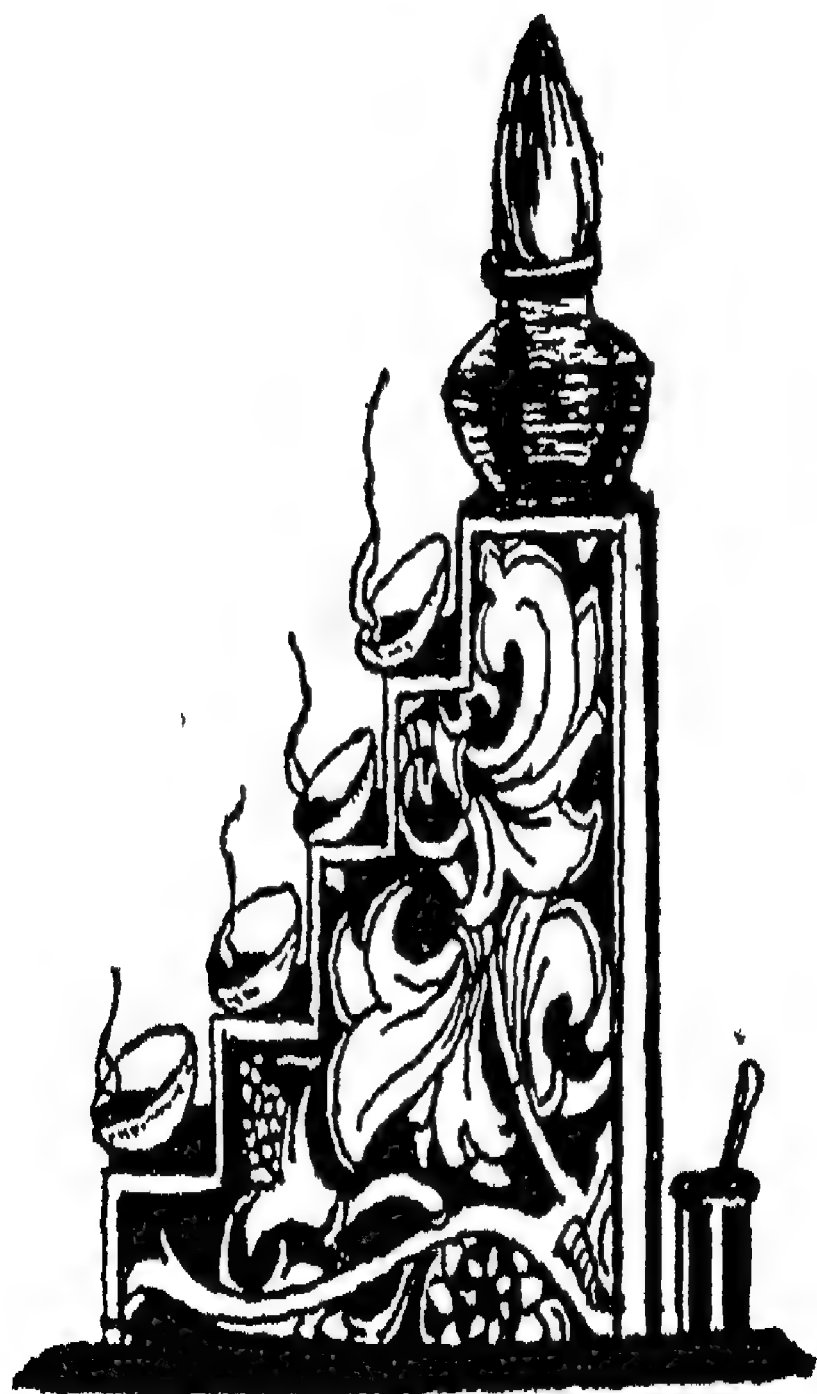
સંખ્યાંક	કાલ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
૯૩	૨-૧૦-૩૨	અમૃતના ઉગ્ગરમાં	૮૭
૯૪	૧૨-૧૨-૩૨	મૌન ગાજે!	૮૮
૯૫	૨૭-૩-૩૩	આજ મારો અપરાધ છે, રાખ! ૨૧૮	
૯૬	૨૭-૩-૩૩	ઝંઝારાતે	૨૨૦
૯૭	૩૦-૩-૩૩	છતાંય રમરવા!	૭૨
૯૮	૩૧-૩-૩૩	નિધનની પછીતે	૨૨૩
૯૯	૬-૬-૩૩	શૂન્યરોષ	૭૩
૧૦૦	૨૬-૬-૩૩	પાપી	૧૩૪
૧૦૧થી ૧૦૮	૨૭-૬-૩૩	ચાંદરણાં-૩ થી ૧૦	૧૧૬ થી ૧૧૯
૧૦૯	૨૯-૬-૩૩	અવલોકિતેશ્વર	૧૪૧
૧૧૦	૩૦-૬-૩૩	નર્મદને એક પ્રશ્ન	૧૧૨
૧૧૧	૩-૭-૩૩	રૂપરાણી	૧૪૫
૧૧૨	૩-૩-૩૪	અંજની : પ્રયણપુત્રમાતા	૧૫૫

આ ઉપરાંત ગીતમાલ્યનાં સત્તર ગીતોનો કાળ તે તે નાટકોનો હોય એ કાલક્રમિકામાં નથી આપ્યો.

સંખ્યાંક	કાલ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
૭૦	૧૨-૨-૩૨	,, ,, ,,—૨	૧૨
૭૧	૧૫-૨-૩૨	ઝંઝાવાત	૨૦૫
૭૨, ૭૩	૧૬-૨-૩૨	કોડિયાં : અટારી ખીજી : ૩, ૮	૧૩, ૧૮
૭૪	૧૭-૨-૩૨	કવિ	૮૫
૭૫	૨૧-૨-૩૨	ધ્રુવડ	૨૦૮
૭૬	૨૧-૨-૩૨	કોડિયાં : અટારી ખીજી-૪	૧૪
૭૭	૨૮-૨-૩૨	,, ,, ,,—૫	૧૫
૭૮	૨૯-૨-૩૨	,, ,, ,,—૬	૧૬
૭૯	૩-૩-૩૨	,, ,, ,,—૭	૧૭
૮૦	૩૧-૩-૩૨	“ગાલુ” ના !”	૮૬
૮૧	૩૧-૩-૩૨	પાનખર	૨૧૧
૮૨	૮-૪-૩૨	હિત્તા શ્યામાને	૨૧૨
૮૩	૩-૭-૩૨	ટાઢાં ટખૂકલાં-૪	૧૮૭
૮૪	૨૩-૭-૩૨	ખાને	૧૦૨
૮૫	૮-૮-૩૨	ટાઢાં ટખૂકલાં-૫	૧૮૮
૮૬	૮-૮-૩૨	સમીરણ	૨૧૫
૮૭	૨૯-૮-૩૨	ટાઢાં ટખૂકલાં—૬	૧૮૯
૮૮	૩૧-૮-૩૨	પૂરવ પ્રેમી	૨૧૬
૮૯	૧૩-૯-૩૨	યુગવણુકર	૧૦૬
૯૦	૧૮-૯-૩૨	પળે પાછો !	૧૦૭
૯૧	૧૮-૯-૩૨	બાવીશમે વર્ષે	૧૬૭
૯૨	૨૪-૯-૩૨	૨૪મી સપ્ટેમ્બર	૧૧૧

સંખ્યાંક	કાલ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
૯૩	૨-૧૦-૩૨	અમૃતના ઉંચરમાં	૮૭
૯૪	૧૨-૧૨-૩૨	મૌન ગાજે!	૮૮
૯૫	૨૭-૩-૩૩	આજ મારો અપરાધ છે, રાત્રી! ૨૧૮	
૯૬	૨૭-૩-૩૩	ઝંઝારોતે	૨૨૦
૯૭	૩૦-૩-૩૩	છતાંય સ્મરવા!	૭૨
૯૮	૩૧-૩-૩૩	નિધનની પછીતે	૨૨૩
૯૯	૬-૬-૩૩	શૂન્યશેષ	૭૩
૧૦૦	૨૬-૬-૩૩	પાપી	૧૩૪
૧૦૧થી ૧૦૮	૨૭-૬-૩૩	આંદરણાં-૩ થી ૧૦	૧૧૬ થી ૧૧૮
૧૦૯	૨૯-૬-૩૩	અવલોકિતેશ્વર	૧૪૧
૧૧૦	૩૦-૬-૩૩	નર્મદને એક પ્રશ્ન	૧૧૨
૧૧૧	૩-૭-૩૩	રૂપરાણી	૧૪૫
૧૧૨	૩-૩-૩૪	અજની : પ્રયણપુત્રમાતા	૧૫૫

આ ઉપરાંત ગીતમાલ્યનાં સત્તર ગીતોનો કાળ તે તે નાટકોનો હોઈ આ કાલક્રમિકામાં નથી આપ્યો.

श्रीदक्षिणामूर्ति प्रकाशनमंदिर.

सूचि पत्र

ओप्रीद

१८३४

શિક્ષણશાસ્ત્રનાં પુસ્તકો

વાર્તાનું શાસ્ત્ર	૧-૨-૦	મહાન વિગ્રહ પછી જર્મનીમાં	
હૉલ્ટન યોજના (બીજી વાર)	૧-૦-૦	કેળવણીની પ્રણાલિ	૦-૧૨-૦
મોન્ટીસેરી પ્રવેશિકા (સચિત્ર)	૦-૧૨-૦	પ્રાસ ગિક મનન	૦-૮-૦
બાલશિક્ષણ	૦-૧૦-૦	પરિચય પદ્ધતિ	૦-૨-૦
પ્રાથમિક શાળામાં ભાષાશિક્ષણ	૦-૧૦-૦	નાર્તા કહેનારને	૦-૧-૬
પ્રાથમ શિક્ષણપદ્ધતિઓ	૦-૮-૦	બાલકીડાંગણો	૦-૧-૬
પ્રાથમિક શાળામાં ચિત્રીવાચન	૦-૫-૦	બાળવાર્તાઓનો વિનોદ	૦-૧-૬
પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષક	૦-૧૦-૦	બાળકોની અપૂર્ણતાઓ	
દિવાસ્વપ્ન (બીજી આવૃત્તિ)	૦-૧૦-૦	અને તેના ઉપાયો	૦-૧-૬
ધરમા મોન્ટીસેરી ,,	૦-૧૦-૦	ગ્રામપુનર્વિન્યાસ	૦-૧-૬
કોઈએ નહોતું કીધું	૦-૮-૦	જીવાનો અને જાતીય પ્રશ્નો	૦-૧-૬
વિદ્યાર્થીઓનું માનસ	૦-૬-૦	શહેરમાં મોન્ટીસેરી પદ્ધતિ	૦-૧-૬
છાત્રાલય કમીશનનો અહેવાલ	૦-૬-૦	વાચનમાળાના સિદ્ધાંતો	૦-૧-૬
માધ્યમિક શાળામાં		શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિ	૦-૧-૬
ભાષાશિક્ષણના ફેરફારો	૦-૬-૦	રખડુ ટોળી (સમાલોચના)	૦-૧-૬
મૂંઝવણનું બાળક	૧-૦-૦	હાલતાં ચાલતા	૦-૧૦-૦
[કુલ ૧૨-૬-૦]		[શિક્ષણનાં બીજાં પુસ્તકો માટે પાતું ઉઘું જુઓ.]	

અન્ય બાલસાહિત્ય

બાળવાર્તા ભાગ ૧-૨-૩-૪-૫		બાપુજીની અને બીજી વાતો	
પહેલો ભાગ (૩૩ ચિત્રો)	૦-૬-૦	(સચિત્ર ૧૫ ચિત્રો)	૦-૧૦-૦
બાકી દરેકના	૦-૫-૦	બાળ લોકગીત સંગ્રહ ભાગ ૧-૨	
સૌ દેનાં પરાક્રમો	૦-૩-૦	દરેકના ત્રણ આના	
બીજાં પલાશ (ત્રણ બાળનાટકો : સચિત્ર)	૦-૭-૦		

આરોગ્યશાસ્ત્ર

પ્રવાસ

શરીરવિકાસ	૧-૦-૦	કેલાસ માનસ સરોવર દર્શન	૦-૧૦-૦
(પહેલી આવૃત્તિ બલાસ થઈ છે.)		(ત્રીજી આવૃત્તિ)	

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ બાલસાહિત્યમાળા: ૮૦ પુસ્તકો

સ પાદકો : ગિલ્ડુભાઈ અને તારાબેન

સ્થાનિક રૂ. ૬-૪-૦ : પોસ્ટેલ ૧-૪-૦ દેશમાં, પરદેશ માટે ૧-૧૪-૦

૧ ગણપતિ બાપા	૨૮ નાના પાઠો	૫૫ મારી ગાય
૨ ચેરેચો	૨૯ મોટા પાઠો	૫૬ કમળાબેનના પાઠો
૩ હાલું હાલું, હાલું હાલું	૩૦ નાની વાતો	૫૭ ગિરિશિખરો
૪ હાલમડી	૩૧ ધરમા	૫૮ કાળા હાથ કાળી કાઢી
૫ કપાટ	૩૨ આગણામા	૫૯ ખળાવાડ
૬ બાળકોનો ખીરબલ-૧	૩૩ શેરીમાં	૬૦ પૂછ ?
૭ ગોપીચંદ	૩૪ બાળશાળામાં	૬૧ એતરાતી દીવાલો-૧
૮ બાળનાટકો-૧	૩૫ ગામમા	૬૨ એતરાતી દીવાલો-૨
૯ હંસ અને હંસા	૩૬ ફરવા જઈએ	૬૩ બુદ્ધચરિત્ર
૧૦ તિરંદાજ	૩૭ જીવંતરામના પાઠો	૬૪ ગુજરાત-મહારાષ્ટ્ર
૧૧ ગામડામાં મળજો	૩૮ ભોં ભોં ભોં	૬૫ ભેડકણાં
૧૨ બાળપ્રવાસો	૩૯ ગરબો અને ઘોડો	૬૬ કહેવત સંગ્રહ
૧૩ મારા ગોઠિયા	૪૦ દાદા દર્શને	૬૭ હરિશ્ચંદ્ર
૧૪ જરા હસો	૪૧ બાળનાટકો-૨	૬૮ એમ કેમ ?
૧૫ ક્યાંથી આવ્યાં	૪૨ સવારથી માંડીને	૬૯ સાળ રહીએ
૧૬ મદનો અને રાક્ષસ	૪૩ કુદરતમા	૭૦ વ્યાકરણ પોથી
૧૭ રૂપસિંહ ને રામસિંહ	૪૪ મોતિયા	૭૧ વરત સંગ્રહ
૧૮ ટપાલની પેટી	૪૫ રામજીભાઈ પડી ગયા	૭૨ રમત ભેડકણાં
૧૯ ગરબો	૪૬ મંગરાનો પોપટ	૭૩ શિવાજી મહારાજ
૨૦ ચીડાયાખાતું	૪૭ ઘોળીડો ધુએ છે	૭૪ ફુલા અને સોરઠા
૨૧ મહાસલાઓ	૪૮ પીર અને-	૭૫ વિનોદ દુયકા
૨૨ કહેવતોનાં મૂળ	૪૯ છાણાં થાપી આવ્યા	૭૬ બાળકોના લેખો
૨૩ ગપગોળા	૫૦ મામાની ભાવ્ય	૭૭ આપણે પોતે
૨૪ આફ્રિકા સાંભર્યું	૫૧ વાડામા	૭૮ કાવ્યસંગ્રહ
૨૫ શબ્દપોથી	૫૨ રોજનીશી	૭૯ છલ્લો પાઠ
૨૬ વાક્યપોથી	૫૩ બાળકોનો ખીરબલ-૨	૮૦ સંપાદકોનું કથન
૨૭ ચિઢીપોથી	૫૪ છટાં રહેજો માઆપ	

શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ ખાલસાહિત્યગુરુઃ ૨૫ પુસ્તકો

સંપાદકો : ગિજ્ઞુભાઈ અને તારાબેન

કુલ કિંમત ૨-૧૧-૬ : પોસ્ટેજ દેશમાં ૦-૧૩-૦ : પરદેશ માટે ૧-૧-૦

૧ લાલ અને હીરા	૧૦ વેઠનો વારો	૧૮ મેંડિયો
૨ લેંશનાં શીંગડામાં	૧૧ નવાં વરતો	૧૯ તારાબેનના પાઠો
૩ ગામડામાં ગયો હતો	૧૨ વસત આવી	૨૦ માજીએ કહેલી
૪ આખો રોખો	૧૩ તિળ ધ્યા ગુળ ધ્યા	૨૧ જોયું ને આખ ઠરી
૫ વિલાયતી વાતો	૧૪ હેમુભાઈના પાઠો	૨૨ સઠરપઠર વાતો
૬ દૂધકાઓ	૧૫ જીવજીતુ	૨૩ ત્રેવીશમું પુષ્પ
૭ જે બાળનાટકો	૧૬ ઠેકંઠેકા	૨૪ ચતુર કરોળિયો
૮ દાદાજીની તલવાર	૧૭ ટેક	૨૫ પંચામૃત
૯ તકતક તરતર		

૨૪ ચતુર કરોળિયો ૦-૩-૦ : ૨૫ પંચામૃત ૦-૬-૦

બાકી દરેકનો ૦-૧-૬

કિશોર અને કુમાર વાચન

કિશોર કથાઓ ખંડ-૧	૦-૬-૦	સાગરસમ્રાટ (સાહસવાર્તા)	૦-૧૦-૦
કિશોર કથાઓ ખંડ-૨	૦-૬-૦	વડલો (સચિત્ર નાટક)	૦-૧૦-૦
ધર્માત્માઓનાં ચરિતો	૦-૮-૦	આપણા આર્થિક પ્રશ્નો	૦-૫-૦
૨ખડુ ટોળી ખંડ-૧	૦-૮-૦	પ્રાસંગિક મનન	૦-૮-૦
૨ખડુ ટોળી ખંડ-૨	૦-૮-૦	સુભાષિતરત્નમંજૂષા	૦-૪-૦
ખાલ રામાયણ	૦-૧૦-૦	હઝરત મોહમ્મદ પયગમ્બર (સ)	૦-૩-૦
નતક કથાઓ	૦-૮-૦	ભગવાન યુદ્ધ	૦-૩-૦
હિન્દુધર્મની આખ્યાયિકાઓ-૧	૦-૮-૦	અશો નરથુરત્ર	૦-૩-૦
હિન્દુધર્મની આખ્યાયિકાઓ-૨	૦-૮-૦	કૈલાસ માનસ સરોવર દર્શન	૦-૧૦-૦
મયનો ભેદ (નાટક)	૦-૧-૬	સેન્ટ જોનનું ભાગવત	૦-૮-૦
હન્સાન મિટા દુંગા	૦-૬-૦	આપણા દેશનો ઇતિહાસ-૧	૦-૬-૦

કેપરાંત મહાભારતનાં પાત્રો : બાર પુસ્તકોના રૂ. ૪-૦-૦ [કુલ રૂ. ૧૩-૩-૬]

મહાભારતનાં પાત્રો (બાર પુસ્તકો)

લેખક નાનાલાલ

કુલ કિં. રૂ. ૪) પોસ્ટેજ રજીસ્ટ્રેશન દેશમાં ૦-૧૫-૦ : પરદેશ માટે ૧-૫-૦

૧ સૂતપુત્ર કર્ણ	૦-૩-૦	૫ અર્જુન	૦-૭-૦	૯ ભીષ્મ	૦-૪-૦
૨ પાંચાલી	૦-૪-૦	૬ યુધિષ્ઠિર	૦-૪-૬	૧૦ ધૃતરાષ્ટ્ર	૦-૨-૬
૩ દુર્યોધન	૦-૩-૦	૭ કુંતી-ગાંધારી	૦-૫-૦	૧૧ શ્રીકૃષ્ણ	૦-૬-૦
૪ ભીમસેન	૦-૪-૦	૮ દ્રોણ-અચ્યુતામા	૦-૫-૦	૧૨ મહાભારતકથા	૧-૦-૦

[મહાભારત કથા પાત્રી બધામના ૦-૪-૦ વધારે]

ધર્મશિક્ષણ

ધર્માત્માઓનાં ચરિતો	૦-૮-૦	હજરત મોહમ્મદ પયગમ્બર(સ)	૦-૩-૦
બાલ રામાયણ	૦-૧૦-૦	સેન્ટ જોનનું બાગવત	૦-૮-૦
ભગવાન બુદ્ધ	૦-૩-૦	નતક કથાઓ	૦-૮-૦
અશો નરચુક્ર	૦-૩-૦	હિંદુધર્મની આખ્યાયિકાઓ-૧	૦-૮-૦

હિન્દુ ધર્મની આખ્યાયિકાઓ ખરૂં બીજો ૦-૮-૦

વિનયસંદિર માટેનાં પાઠ્યપુસ્તકો

સંસ્કૃત		ગુજરાતી	
સંસ્કૃત ગુજરાતી લઘુકોશ	૧-૮-૦	ગુજરાતી કવિતા પ્રથમ વર્ષ	૦-૨-૦
સંસ્કૃતપ્રથમ પુસ્તક (અર્થસાધે)	૦-૬-૦	ગુજરાતી કવિતા દ્વિતીય વર્ષ	૦-૩-૦
સુભાષિતરત્નમંત્રણા	૦-૪-૦	ગુજરાતી કવિતા તૃતીય વર્ષ	૦-૩-૦
સંસ્કૃત દ્વિતીય પુસ્તક	૦-૩-૦	ગુજરાતી કવિતા ચતુર્થ વર્ષ	૦-૬-૦
સંસ્કૃત તૃતીયપુસ્તક (વ્યાકરણ) કથાચક્ર	૦-૩-૦	આખ્યાયિકા દેશનાં કવિતાસુ-૧	
સંસ્કૃત સુભાષિતો	૦-૧-૦	(દશમું આકૃતિ)	૦-૩-૦

હિન્દી

હિન્દી સુભાષિતો પ્રથમ વર્ષ ૦-૧-૦ હિન્દી સુભાષિતો દ્વિતીય વર્ષ ૦-૧-૦

[કુલ રૂ. ૩-૧૦-૦]

કૃત્તર આલેખાચર

આલેખગારી નાની ૦-૧-૦ આલેખગારી મોટી ૦-૧-૦

સંસ્કૃત શીખવવાનાં પુસ્તકો

સંસ્કૃત ગુજરાતી લઘુકોશ	૧-૮-૦	પરિચય પદ્ધતિ (નિરૂપણ)	૦-૨-૦
સંસ્કૃત પ્રથમ પુસ્તક અર્થ સાથે	૦-૬-૦	સુભાષિતરત્નમંજૂષા	૦-૪-૦
સંસ્કૃત દ્વિતીય પુસ્તક	૦-૩-૦	સંસ્કૃત સુભાષિતો	૦-૧-૦
સંસ્કૃત તૃતીય પુસ્તક (વ્યાકરણનું) છપાય છે.			

આખાઓ માટે

દિવાસ્વપ્ન	૦-૧૦-૦	બાલકીડાંગણો	૦-૧-૬
મોન્ડીસોરી પ્રવેશિકા (સચિત્ર)	૦-૧૨-૦	વાર્તા કહેનારને	૦-૧-૬
બાલશિક્ષણ	૦-૧૦-૦	બાળવાર્તાઓનો વિનોદ	૦-૧-૬
ધરમા મોન્ડીસોરી	૦-૧૦-૦	બાળકોની અપૂર્ણતાઓ	
કોઈએ નહોતું કીધું	૦-૮-૦	અને તેના ઉપાયો	૦-૧-૬
પ્રાસંગિક મનન	૦-૮-૦	નવા આચારો	૦-૧-૦
ધરમાં બાળકે શું કરવું ?	મફત	સ્વતંત્ર બાલશિક્ષણ	૦-૧-૦

અક્ષરજ્ઞાન યોજનાનાં પુસ્તકો

ગુજરાતી	ગરાહી
કેમ શીખવવું (શિક્ષકો માટેનું પુસ્તક) મફત	કસેં શિક્ષકો (શિક્ષકો માટે) મફત
(ભણનાર માટેના) કાર્યાલયમા બીજે	માર્ગે પુસ્તક (ભણનાર માટે) ૦-૧-૦
ચાલો વાંચીએ ૦-૧-૦ ૦-૧-૩	ઉર્ફ
આગળ વાંચો પહેલી ૦-૧-૦ ૦-૧-૩	ઉર્ફ કેમ શીખવવું મફત
આગળ વાંચો બીજી ૦-૧-૦ ૦-૧-૩	આસાન અક્ષરો ૦-૧-૦
આગળ વાંચો ત્રીજી ૦-૧-૬ ૦-૨-૦	(ભણનાર માટેનું પુસ્તક)

ઇતિહાસ

અર્થશાસ્ત્ર

આપણા દેશનો ઇતિહાસ ૦-૬-૦	આપણા અર્થિક પ્રશ્નો ૦-૫-૦
પ્રથમ પુસ્તક (દસમી આવૃત્તિ)	લેખકો : પ્રો. વાડીઆ અને રાવ,

શિક્ષણનાં બીજાં પુસ્તકો તથા સામયિકો

શિક્ષણશાસ્ત્ર	
૧ મોન્ડીસોરી પદ્ધતિ	૨-૦-૦
૨ વસત બાલશિક્ષણ પ્રચારમાળા	
નવ પુસ્તકોનો પ્રથમ	
ગુચ્છ : પાકી બંધાઈ	૦-૧૧-૦
દસ પુસ્તકોનો દ્વિતીય	
ગુચ્છ : પાકી બંધાઈ	૦-૧૧-૦
૩ મોન્ડીસોરી શિક્ષણ પ્રચારમાળા	
સાત પુસ્તકોનો પ્રથમ	
ગુચ્છ : પાકી બંધાઈ	૦-૧૦-૦
૪ દ્વિતીય મોન્ડીસોરી સંમેલન	
નિબંધસંગ્રહ	૦-૧૨-૦
નવા આચારો	૦-૧-૦
સ્વતંત્ર બાલશિક્ષણ	૦-૧-૦

શિક્ષણનાં સામયિકો	
૫ “શ્રીદક્ષિણમૂર્તિ” ત્રૈમાસિક	
વાર્ષિક લવાજમ દેશમા	૨-૦-૦
પરદેશ માટે	૨-૮-૦
અથવા ચાર શિલિંગ	
૬ “શિક્ષણ પત્રિકા” માસિક	
વાર્ષિક લવાજમ દેશમા	૧-૦-૦
પરદેશ માટે	૧-૮-૦
અથવા બે શિલિંગ	
૭ “છાત્રાલય” માસિક	
વાર્ષિક લવાજમ દેશમા	૧-૦-૦
પરદેશ માટે	૧-૮-૦
અથવા બે શિલિંગ	

૧૯૩૩માં પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો

બાલસાહિત્ય ગુચ્છનાં છલ્લાં ૧૨ પુસ્તકો.

મોન્ડીસોરી પ્રવેશિકા	૦-૧૨-૦
પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષણ- પદ્ધતિઓ	૦-૮-૦
પ્રાથમિક શાળામાં ચિઠ્ઠીવાચન	૦-૫-૦
મૂંઝવણું બાળક	૧-૦-૦
બાપુજીની અને બીજી વાર્તા	૦-૧૦-૦
સૌ કેના પરાક્રમે	૦-૩-૦
સાગરસમ્રાટ (સાહસ વાર્તા)	૦-૧૦-૦
બીજા પક્ષાશ (બાળ નાટકો)	૦-૭-૦
રખડુ ટાળી બંડ બીજો	૦-૮-૦

હિંદુ ધર્મની આખ્યાયિકાઓ	
બંડ બીજો	૦-૮-૦
મહાન વિગ્રહ પછી જર્મનીમાં	
કેળવણીની પ્રણાલિ	૦-૧૨-૦
પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષક	૦-૧૦-૦
બાલ નવી આવૃત્તિઓ:—	
બાળવાર્તા લાગ પહેલો	૦-૬-૦
(૩૩ ચિત્રો)	
બાળવાર્તાઓ લાગ બીજો, ત્રીજો,	
ચોથો, પાંચમો દરેકના	૦-૫-૦

૧૯૩૪માં પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો

હાલતાં ચાલતાં	શ્રી. ગિજુભાઈ	૦-૧૦-૦
શા માટે	શ્રી. હરભાઈ	૦-૮-૦

ખાસ નવી આવૃત્તિઓ

સંસ્કૃત પ્રથમ પુસ્તક (પાંચમી આવૃત્તિ) ૦-૬-૦

[કાર્ડબોર્ડ પૂઠું : કલ્પથપટ્ટી : ૧૨૦૦ શબ્દોના અર્થ]

સંસ્કૃત દ્વિતીય પુસ્તક (બીજી આવૃત્તિ) ૦-૩-૦

પોસ્ટેજ ખર્ચ બધાં પુસ્તકોમાં ભુદું ગણવાનું.

આ પહેલાંની કિંમતો રદ ગણવી. વિગતવાર સૂચિપત્ર મગાવો.

હવે પછી પ્રગટ થવાનાં નવાં પુસ્તકો

૧ પ્રાથમિકશાળામાં	ગિજુભાઈ
કલા અને કારીગરીનું શિક્ષણ (બે ખંડ)	
૨ કોડિયાં-કાવ્યસંગ્રહ (સચિત્ર)	કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી
૩ ધસપનાં પાત્રો (સચિત્ર)	ગિજુભાઈ
૪ સંસ્કૃત તૃતીય પુસ્તક (વ્યાકરણ)	નાનાભાઈ
૫ સાહસિકોની સૃષ્ટિ	મૂળશંકર મો. ભટ્ટ
૬ વડીલો વાંચે	હરભાઈ ૦-૧૦-૦
૭ ગૃહપતિને	નાનાભાઈ
૮ માળાપોને	ગિજુભાઈ
૯ નવી કેળવણી	હરભાઈ